

TAMPEREEN YLIOPISTO

Matleena Sopanen

LOPUNAJAN VALITUT
– koheesion rakentuminen kartanolaisuudessa

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö
Historian pro gradu -tutkielma
Tampere 2014

Tampereen yliopisto
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

SOPANEN MATLEENA: Lopunajan valitut – koheesion rakentuminen kartanolaisuudessa
Pro gradu -tutkielma, 107 s. + 4 liitesivua
Historia
Maaliskuu 2014

Kartanolaisuus on Suomen evankelisluterilaisen kirkon sisäpuolella vaikuttanut apokalyptinen lahko. Lahko syntyi 1920-luvun puolivälissä Huittisissa, ja se on saanut nimensä perustajansa Alma Kartanon (1885–1953) mukaan. Lahkon toisena johtajana toimi horrossaarnaaja Matilda ”Tilda” Reunanen (1894–1965). Kartanolaisuus sai kannattajia lähinnä Satakunnassa, Etelä-Savossa ja Kaakkois-Suomessa. Jäsenten elämää ohjasivat erilaiset säännöt ja rajoitukset, joiden tarkoituksena oli valmistaa heitä tulevaa tuomiopäivää varten. Kartanolaisten edellytettiin muun muassa pidättäytyvän kaikenlaisesta seksuaalisesta toiminnasta.

Tutkimus käsittelee koheesiota, jolla viitataan tässä kaikkiin niihin sekä positiivisiin että negatiivisiin tekijöihin, jotka vaikuttavat ryhmäsitoutumisen syntymiseen. Tarkoitukseni on selvittää, millaiset tekijät saivat ihmiset liittymään ja myös jäämään kartanolaisyhteisön jäseniksi. Koheesion muodostumisen lisäksi esittelen sen murenemiseen johtaneita syitä. Koheesiota tarkastellaan sosiaalisen identiteetin teorian (*social identity theory*) ja rationaalisen valinnan teorian (*rational choice theory*) avulla. Valitun teoriakehyksen tarkoituksena on antaa kartanolaisena elämisestä mahdollisimman monipuolinen kuva. Lahkon jäsenet on nähtävä itsenäisiin päätöksiin kykenevinä tavoitteellisina toimijoina, jotka toimivat kuitenkin lahkon luoman sosiaalisen todellisuuden puitteissa.

Lähdeaineistoni koostuu viranomaisaineistosta sekä kirjallisessa ja suullisessa muodossa olevasta muistitiedosta. Kartanolaiset olivat käräjillä neljä kertaa vuosien 1935 ja 1952 välisenä aikana, minkä lisäksi sisäministeriö suoritti lahkosta tutkimuksen 1940–1950-lukujen vaihteessa. Muistitietoaineisto on peräisin Leevi Laitiselta ja Saara Beckmanilta (os. Laitinen), jotka hylkäsivät lahkon vuonna 1949. Kahden muistelmateoksen lisäksi käytössäni on Laitisten perheenjäsenten laatimia kirjeitä sekä haastatteluaineistoa. Kartanolaisuutta koskevaa aiempaa tutkimusta on varsin vähän. Marja-Terttu Tolamon (1939) ja Aarre Huovilan (1962) laatimat työt kuuluvat molemmat teologian oppiaineen piiriin.

Koheesion rakentuminen oli monen tekijän summa. Ryhmäjäsenyyden muodostuminen alkoi jo kääntymisvaiheessa, minkä lisäksi se vahvistui esimerkiksi lahkon oppien vaikutuksesta. Jäsenten ja muun yhteiskunnan välille rakennettiin sosiaalisia ja ideologisia raja-aitoja, jolloin ryhmän sisäinen maailmankuva vahvistui entisestään. Myös yksilökohtaiset tekijät ovat vaikuttaneet koheesion syntymiseen. Maailmanloppua koskevien ennustusten toteutumattomuus, epäreiluksi koettu kohtelu sekä rangaistusten ankaruus olivat keskeisimpiä koheesion heikkenemisen syitä. Korkeaa sitoutumisen tasoa vaativan apokalyptisen ryhmän on myös vaikea pysyä elinvoimaisena vuodesta toiseen, sillä ihmiset ovat valmiita kestämään ryhmän veloitteet ainoastaan, mikäli jäsenyydelle asetetut odotukset täyttyvät. Lahkon kannattajamäärä on hiipunut hiljalleen aina 1930-luvulta saakka, eikä sillä tietävästi ole tänä päivänä juurikaan kannattajia.

Asiasanat: kartanolaisuus, koheesio, lahko, apokalypsi, Satakunta, 1900-luku, horrossaarnaaminen, sosiaalinen identiteetti, rationaalinen valinta.

Sisällysluettelo

JOHDANTO	1
Tutkimuskohde ja konteksti	1
Tutkimuskysymys ja rajaukset.....	3
Aineisto	7
Metodit.....	13
Käsitteet ja teoriat	18
Tutkimuksen rakenne	30
1. Kartanolaisuuden taustat	31
1.1 Alma Kartanon varhaiset vaiheet.....	31
1.2 Kartanolaisuuden opilliset vaikutteet.....	35
2. Lahkoon liittyminen.....	41
2.1 Keitä kartanolaiset olivat?.....	41
2.2 Tie kartanolaiseksi – kääntyminen ja käännytys.....	46
3. Lahkossa eläminen.....	58
3.1 Koheesio ja kartanolainen oppi.....	58
3.2 Koheesio ja ryhmän rajat	69
3.3 Koheesio ja henkilökohtaiset tekijät	78
4. Lahkosta irtautuminen.....	86
5. Lopuksi.....	95
Lähteet ja kirjallisuus	100

JOHDANTO

Tutkimuskohde ja konteksti

Kartanolaisuus oli Huittisissa noin 1920-luvun puolivälissä syntynyt kristillinen lahko, jonka maailmankuvaa hallitsi usko lähitulevaisuudessa koittavaan maailmanloppuun. Lahko suhtautui ehdottoman kielteisesti kaikenlaiseen seksuaaliseen toimintaan. Avioituminen ei ollut sallittua, ei myöskään lasten hankkiminen. Lahkon perustajana pidetään Huittisten Raijalan kylässä syntynyttä kiertokoulunopettaja Alma Maria Kartanoa (1885–1953), jonka mukaan ryhmä myös on saanut nimensä. Kartanolaiset itse eivät tätä saamaansa nimitystä käyttäneet, vaan kyse on ulkopuolisten antamasta nimestä.¹ Alma Kartanon lisäksi kartanolaisuuden johdossa toimi horrossaarnaaja² Amanda Matilda eli Tilda Reunanen (1894–1965). Reunanen oli ammatiltaan kutoja, ja hän oli syntynyt Riesolan kylässä Huittisissa.³

Kartanolaisuudessa on nähtävissä vahvoja vaikutteita rukoilevaisuudesta sekä skoptsien ja hlystien lahkoista, jotka syntyivät alun perin Venäjällä mutta ulottivat vaikutuksensa myöhemmin myös Inkerinmaalle ja Itä-Suomeen. Koska lahkolla ei selibaattivaatimuksensa vuoksi ollut mahdollisuuksia laajentua sisältäpäin, oli sen kasvatettava joukkojaan lähetystyön avulla. Kartanolaiset tekivät saarnamatkoja ympäri Suomea aina Lappia myöten. Saarnaamiseen osallistui kaikenikäisiä jäseniä, myös lapsia, ja lahko onkin tullut julkisuudessa tunnetuksi erityisesti lapsisaarnaajiensa kautta. Kartanolaisuus sai alkunsa Satakunnassa, mutta kannatusta oli myös esimerkiksi Etelä-Savossa ja Kaakkois-Suomessa. Varsinaisten jäsenten lisäksi lahkolla oli myötämielisiä tukijoita eri puolilla maata. Tukijäsenet saattoivat esimerkiksi majoittaa kartanolaisia saarnaretkien aikana, ja jotkut myös osallistuivat lahkon järjestämiin juhliin ja kokoontumisiin.

Lahkon näkyvimpiin piirteisiin kuului – apokalyptisuuden ohella – askeettisen elämäntavan noudattaminen. Yleisesti ottaen kaikkea uutta ja modernia vastustettiin. Ihanteen mukainen kartanolainen oli naimaton, teki raskasta ruumiillista työtä ja omisti koko elämänsä Jumalalle ja

---

¹ Tolamo 1939, 23.

² Horrossaarnaamisella tarkoitetaan unessa tai eräänlaisessa transsitilassa tapahtuvaa saarnaamista. Sitä kutsutaan myös unissasaarnaamiseksi. Jälkeenpäin saarnaajat eivät välttämättä muista horrostilassa sanomiaan asioita. Teologi Aarni Voipio laati jo 1920-luvun alussa kaksiosaisen, osittain havainnoivaan kenttätöyöhön perustuvan tutkimuksen horrossaarnaamisesta. Ks. Voipion *Unissasaarnaaminen sielullisena ja uskonnollisena ilmiönä I ja 2* (1921 & 1922).

³ Joissakin yhteyksissä Eino Jokioista on kutsuttu lahkon kolmanneksi johtajaksi. Hänen asemastaan yhteisön hierarkiassa ei kuitenkaan ole selkeitä, yhdenmukaisia tietoja. Sen verran sentään tiedetään, että Jokioinen kuului lahkon sisäpiiriin. Agronomin opintoja suorittanut Jokioinen oli keskivertokartanolaista selkeästi koulutetumpi, mikä voi osaltaan selittää hänen asemaansa yhteisössä. Kartanolaiset suhtautuivat koulutukseen kuitenkin hieman ristiriitaisesti, ks. aiheesta tarkemmin luku 2.1.

kartanolaisyhteisölle. Lahkolaisten arkea ohjasivat lukuisat erilaiset opit ja säännöt. Sääntöjen rikkomisesta ja käskyjen uhmaamisesta annettiin erilaisia rangaistuksia, jotka saattoivat välillä ottaa väkivaltaisen muodon. Lahkolaiset olivat vakuuttuneita siitä, ettei helvetin kärsimyksiltä ollut mahdollista pelastua muuten kuin kartanolaista elämäntapaa noudattamalla. Yhteisö kritisoi voimakkaasti sekä kirkon oppeja että suomalaisen yhteiskunnan yleistä tilaa. Saarnaretkiä lukuun ottamatta kartanolaiset pyrkivät olemaan mahdollisimman vähän tekemisissä yhteisön ulkopuolisten eli niin sanottujen suruttomien kanssa. Omiin oloihin eristäytymistä helpotti se, että suurin osa lahkon jäsenistä eli harvaan asutuilla seuduilla kaukana kaupungeista tai vilkkaista liikenneyhteyksistä.

Kartanolaisiin kuului enimmillään noin 200 henkilöä, mutta 1950-luvulle tultaessa lahkon jäsenmäärä oli jo vähentynyt noin 70 henkeen.⁴ Tarkkaa tietoa yhteisön koosta ei ole, sillä virallisesti kartanolaiset kuuluivat evankelisluterilaiseen kirkkoon eikä heistä näin ollen ole laadittu erillistä merkintää uskonnollisten yhdyskuntien rekisteriin. Kun Alma Kartano kuoli vuonna 1953, hiipui lahkon toiminta entisestään. Myös Tilda Reunanen irtaantui lopulta yhteisöstä.⁵ Kartanolaisuus ei tiettävästi ole saanut uusia käännyttäjiä vuosikymmeniin. Elossa olevien kannattajien lukumäärä on nykyään hyvin vähäinen, mahdollisesti olematon, ja lahko onkin käytännössä integroitunut osaksi kirkkoa.⁶

Maailmanlopun odottaminen, askeettiset taipumukset ja kirkon sekä yhteiskunnan kiivas arvostelu eivät sinänsä ole ennenkuulumattomia ilmiöitä kristinuskon tai edes Suomen historiassa. Pelkästään 1900-luvun alkupuolella Suomessa vaikuttivat myös sellaiset uskonnolliset ryhmät kuin korpelalaisuus ja åkerblomilaisuus. Åkerblomilaisuutta on jopa verrattu kartanolaisuuteen, osittain varmaan siksi että horrossaarnaaminen ja naisjohtoisuus yhdistävät ryhmiä. Korpelalaisuus puolestaan oli lestadiolaisuudesta syntynyt liike, jossa kiinnitettiin kartanolaisten tapaan erityistä huomiota seksuaalisuuteen. Ryhmien toimintamuodot ja näkökannat kuitenkin poikkesivat toisistaan täydellisesti: kartanolaisuudessa sukupuoliarviointia pyrittiin hillitsemään muun muassa

⁴ KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivu 3; JMA, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Keuruun kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1950, II Ca: 241, § 50, liite D, sivu 1. Ks. kannattajamäärän vaiheista myös Tolamo 1939, 16–17.

⁵ Ei ole tiedossa, milloin irtaantuminen on lopulta tapahtunut. Pastori Huovila kertoo vuonna 1962 valmistuneessa tutkimuksessaan Reunanen pitävän ”päämajaa” Keskilohkon tilalla Vampulassa. Ilmeisesti Reunanen on vielä tässä vaiheessa pitänyt kiinni roolistaan kartanolaisten johtajana. Ks. Huovila 1962, 18, 20.

⁶ Heino 1997, 171; Leevi Laitisen haastattelu 16.3.2011. Jatkossa käytän tästä sekä myöhemmästä Laitisen haastattelusta lyhenteitä ”L. L. 16.3.2011” ja ”L. L. 28.8.2013”.

paastojen ja peittävän pukeutumisen avulla, kun taas korpelalaisuudessa ruumiillisuuden häpeästä pyrittiin irti muun muassa esiintymällä alasti saarnatilaisuuksissa.⁷

Kartanolaisuus kiinnittyy vahvasti myös satakuntalaiseen horrossaarnaamisen perintöön. Erityisesti horrostilassa saarnanneet naiset ovat nousseet hurmoksellisten uskonliikkeiden keskushahmoiksi. Tunnetuimpia Satakunnan saarnaajista lienevät Liisa Eerikintytär, jonka näkemistä näyistä rukoilevaisuuden katsotaan 1700-luvulla saaneen alkunsa, sekä hänen seuraajansa Anna Lagerblad, Juliana Söderborg ja Anna Rogel.⁸ Vaikka kaikki uskonnolliset ryhmät ovat omalla tavallaan ainutlaatuisia, on kartanolaisuuden kaltaiseen aiheeseen tutustuttaessa kuitenkin hyvä muistaa, että vertailukohtia on paljon. Aina niitä ei edes tarvitse etsiä kovin kaukaa menneisyydestä, sillä syystä tai toisesta kiistanalaisia uskonnollisia yhteisöjä löytyy myös omasta ajastamme.⁹

Tutkimuskysymys ja rajaukset

Tutkimukseni rakentuu koheesion käsitteen ympärille. Avaan termiä tarkemmin käsitteitä ja teorioita käsittelevässä luvussa, mutta lyhyesti sanottuna koheesiolla tarkoitetaan ryhmän jäsenten välistä solidaarisuutta, me-henkeä. Yksilön näkökulmasta katsottuna sillä viitataan kaikkiin niihin tekijöihin, jotka saavat ihmisen pysymään ryhmän jäsenenä. Ensisijainen tutkimuskysymykseni on kaksiosainen: millaiset tekijät saivat ihmiset liittymään ja myös jäämään kartanolaisyhteisön jäseniksi, ja mikä puolestaan sai harkitsemaan lähtöä? Analyysin pääasiallisena kohteena ovat lahkon opin keskeisimmät piirteet sekä kaikki ne kuviteltavissa olevat edut ja haitat, joita yhteisöön kuulumisen mahdollisesti toi mukanaan. Etuja ja haittoja arvioitaessa on useimmiten tyytyminen valistuneisiin arvauksiin, sillä käsillä oleva aineisto tarjoaa vain harvoin yksiselitteisen suoraa informaatiota aiheesta. Käsitteet lahkojäsenyyden hyvistä ja huonoista puolista ovat tietenkin viime kädessä subjektiivisia, mutta joitakin yhteisiä nimittäjiä on mielestäni silti mahdollista löytää. Kiinnitän huomiota myös siihen, miten kartanolaiset itsensä näkivät ja kokivat suhteessa muihin ihmisiin, sillä yhteisön me-henki perustui vahvasti vertailulle. Kartanolaiset piirsivät selvän rajan

⁷ Åkerblomilaisuudesta on kirjoitettu useita tutkimuksia. Ks. aiheesta erityisesti Gustav Björkstrandin (1976) väitöskirja *Åkerblom-rörelsen: en finlandssvensk profetrörelses uppkomst, utveckling och sönderfall*. Korpelalaisuudesta ks. esim. Lundmarkin (1985) teos *Protest och profetia: Korpela-rörelsen och drömmen om tidens ände* ja Pursiaisen (1999) artikkeli ”Paapelin portto ja paparazzit. Korpelalaisuus ja kieltäminen.”

⁸ Ks. Satakunnan horrossaarnaajanaisista esim. Sulkunen 1999, erityisesti 64–78, 101–111. Myös Huovila on asettanut kartanolaisuuden satakuntalaiseen horrossaarnaamisen kontekstiin. Ks. Huovila 1962, 10.

⁹ Esimerkiksi niin sanottu koivuniemeläisyys – Otaniemen teekkarikylässä 1980-luvulla syntynyt kristillinen lahko – on edelleen varsin hyvissä voimissa. Ryhmä on saanut nimensä johtajansa Tapani Koivuniemen mukaan. Lahkon säännöt sekä esimerkiksi miehille ja naisille asetetut painorajat herättivät julkisuudessa laajaa kritiikkiä muutamia vuosia sitten. Ks. Anu Nousiaisen reportaasi ”Herran nuhteessa”, Helsingin Sanomien Kuukausiliite, joulukuu 2010, n:o 464.

itsensä ja lahkoon kuulumattomien välille, mikä oli omiaan vahvistamaan ryhmän sisäistä koheesiota.

Lähestyn tutkimuskohdetta kahden erilaisen teorian kautta, joihin palaan tarkemmin käsitteitä ja teorioita käsittelevässä luvussa. Sosiaalisen identiteetin ja rationaalisen valinnan teorit tarjoavat työlleni tulkintakehyksen, jonka puitteissa koheesion muodostumista ja ennen kaikkea sen syytä voidaan tarkastella analyttisesti. Lähden liikkeelle siitä oletuksesta, että ihmisillä on useimmiten jokin syy toiminnalleen. Kartanolaisuudella on niin huono maine, että on helppo unohtaa useimpien liittyneen yhteisöön vapaaehtoisesti. Lahkoon syntyneiden tai siihen lapsena liitettyjen kohdalla ei luonnollisesti voida puhua henkilökohtaisesta valinnasta, mutta myös aikuisten jäsenten päätösvalta on kyseenalaistettu: lahkoon vetovoimaa on selitetty toisaalta aivopesulla, toisaalta jäsenten mielenterveyden ja ymmärryksen kyseenalaistavilla arvioilla.¹⁰ Tutkijoiden keskuudessa on erimielisyyttä siitä, voidaanko *aivopesun* käsitettä edes käyttää akateemisissa piireissä, niin populaari ja vahvasti väritynyt termi on.¹¹ Myöskään aivopesun määritelmästä ei vallitse absoluuttista yksimielisyyttä, mutta yksinkertaisimmillaan sitä voisi kuvata vähintään kahden henkilön väliseksi vuorovaikutteiseksi prosessiksi, jossa pyritään kohteen maailmankuvan radikaaliin muuttamiseen erilaisia painostuksen ja pakottamisen keinoja käyttäen. Aivopesu pitää usein sisällään jonkinasteista henkistä ja/tai fyysistä väkivaltaa, äärimmäisessä muodossaan jopa kidutusta. Prosessi on suhteellisen lyhytkestoinen, eikä sitä tulisi sekoittaa esimerkiksi kasvamisen tai kasvatuksen mukanaan tuomiin muutoksiin yksilön ajattelussa.¹² Yksityiskohtaisia tietoja kartanolaisten käyttämistä käännytyskeinoista ei juuri ole. On viitteitä siitä, että etenkin kannassaan epäroivien henkilöiden kohdalla on sovellettu erilaisia painostuksen ja manipuloinnin muotoja, mutta olemassa oleva aineisto ei kuitenkaan tue käsitystä pakotetusta käänntymisestä. Lisäksi käänntymisprosessia on kuvattu lähteissä useimmiten melko hitaaksi ja monivaiheiseksi, jopa vuosia kestäneeksi prosessiksi. Mielestäni kartanolaisuus ei näin ollen täytä aivopesun **tieteellistä** määritelmää, enkä siksi käsittele lahkkoa tästä näkökulmasta.

¹⁰ Ks. esim. Tolamo 1939, 15, 19, 119–122; Norri (kirjoitusaika tuntematon), 2; Huovila 1962, 37. Huovila myös kutsuu johtajia muun muassa mieleltään ”sairaalloisiksi” ja epäilee lahkoon oppien kuvastavan johtajien ”kieroonkasvanutta (sic) seksuaalisuutta”. Ks. Huovila 1962, 12, 102, Huovilan esittämistä psykologisista arvioista ks. myös 103–106.

¹¹ Esimerkiksi Lofland ja Skonovd käyttävät mielenhallintaan tähtäävästä toiminnasta mieluummin ilmaisua *coercive persuasion*. Ks. Lofland & Skonovd 1985, 169. Taylor uskoo, että termin poliittinen alkuperä on osasyys sen akateemisissa piireissä nykyään nauttimaan epäsuosioon. Alun perin käsitteellä on viitattu kommunistisen Kiinan mielenhallintamenetelmiin, joiden tehoa testattiin esimerkiksi sotavangeiksi jääneisiin amerikkalaisiin sotilaisiin. Aivopesusta puhutaan usein myös silloin, kun halutaan loukata tai saada jokin taho näyttämään epäilyttävältä. Ks. Taylor 2004, 6, 9, 95 sekä ensimmäisen luvun viite 3.

¹² Ks. aivopesua koskevasta kirjallisuudesta esimerkiksi Kathleen Taylorin (2004) *Brainwashing: The Science of Thought Control* sekä Robert Liftonin *Thought Reform and the Psychology of Totalism: a study of “brainwashing” in China* (1961), joka on yksi ensimmäisistä aihepiiriä käsittelevistä tieteellisistä tutkimuksista. Ks. myös esim. Stark & Finke 2000, 135–137.

Sosiaalisen identiteetin ja rationaalisen valinnan teorioiden yhdistelmällä pyrin huomioimaan kartanolaisuudesta sekä yksilökohtaiset että ryhmäpsykologiset tekijät.¹³ Lahkoon henkilökohtaisen kääntymyksen kautta liittyneet ihmiset on nähtävä toisaalta omasta edustaan kiinnostuneina tavoitteellisina toimijoina, toisaalta sisäänpäin kääntyneen ja tiukkoja normeja noudattavan ryhmän jäseninä. Yksilön tekemiin päätöksiin vaikuttivat toisin sanoen sekä hänen omat toiveensa ja tavoitteensa että kartanolaisyyhteisön opit ja säännöt. Erittelevän lähestymistavan tarkoituksena ei ole kuitenkaan selittää uskonnollista elementtiä pois – pyrkimykseni on päinvastoin ymmärtää maailmaa, jossa usko hallitsee koko elämää. Sosiologisen ulottuvuuden avaaminen ei sulje uskonnollista pois, sillä esimerkiksi hurmokselliseen saarnatilaisuuteen osallistuminen voi toimia yhtäaikaaisesti sekä yhteisön koheesiota ylläpitävänä ja vahvistavana kokemuksena että hengellisenä elämyksenä. Tutkimuksen perimmäisenä, vilpittömänä tarkoituksena on oppia ymmärtämään kartanolaisten maailmankuvaa ja nähdä myös lahkoon toiminnan huomiota herättävimmät puolet uudenaikaisessa valossa. Koheesion tutkiminen voi tarjota tietoa siitä, mitä lahkoon kuulumisen ihmisille merkitsi, mitä jäsenyys heille antoi. Tätä kautta voidaan kenties ymmärtää paremmin, miksi kartanolaisuuden kaltainen radikaali lahko on ylipäättään saanut kannattajia. Käsitykset lahkoon hyödyllisyydestä ovat mahdollisesti muuttuneet ajan myötä ja johtaneet monien kohdalla lopulta yhteisöstä irtaantumiseen, mutta ainakin kääntymishetkellä ihmisen on ollut välttämätöntä ajatella, että kartanolaisuus palvelee jotakin tarkoitusta – miksi kukaan muutoin olisi kääntynyt lahkoon, joka vaati jäseniltään niin kokonaisvaltaista omistautumista?

Lähtökohtani tarkoituksena on osoittaa, että kartanolaiset olivat tavallisia ihmisiä, jotka viettivät väestön enemmistön näkökulmasta katsottuna epätavallista elämää. Ihmiset ovat pääsääntöisesti rationaalisesti toimivia olentoja, eivätkä kartanolaiset olleet mikään poikkeus säännöstä. Lahkon jäsenten harkintakykyä ei ole syytä kyseenalaistaa vain siksi, etteivät heidän tekemisensä näytä järkeviltä ulkopuolisten silmissä – syy ei ole kartanolaisissa, vaan siinä, ettemme tunne tai ymmärrä tarpeeksi hyvin päätöksiin vaikuttaneita tekijöitä. Kartanolaisten ajatuksia ja toimintaa voidaan arvioida vain tutustumalla lahkoon omaan sisäiseen todellisuuteen. Olen näkemyksineni samassa linjassa niiden tutkijoiden kanssa, jotka vastustavat käsitystä uskonnosta lähtökohtaisesti

---

¹³ *Ryhmän* voi määritellä monin eri tavoin. Johnson & Johnsonin mukaan ryhmä on kahden tai useamman henkilön yhteenliittymä. Jäsenyys on tietoista ja kanssakäyminen jäsenten välillä läheistä. Kaikki ovat selvillä siitä, keitä ryhmään kuuluu ja keitä siihen ei kuulu. Ryhmän jäsenillä on yhteisiä päämääriä, joiden saavuttamiseen he pyrkivät toisiinsa tukeutuen. Tutkijat ovat yhdistäneet määritelmäänsä ne piirteet, joista useimmat sosiaalipsykologit ovat yhtä mieltä. Ks. Johnson & Johnson 2003 (1975), 18–19, ks. eri tutkijoiden määritelmistä myös 15–17.

irrationaalina toimintana.¹⁴ Tutkimuskohteen järjettömäksi leimaaminen ei voi olla hedelmällinen lähtökohta työlle, sillä tällöin tutkimuksen kautta saavutettu uusi informaatio pakotetaan valmiiseen muottiin – tieto kohteesta kenties lisääntyy, mutta ymmärrys ei.¹⁵

Tutkimus keskittyy niihin lahkolaisiin, jotka elivät kartanolaisvaltaisilla alueilla ja olivat tiiviissä, jatkuvassa yhteydessä muihin jäseniin. Oletuksena on, että tällaisten ihmisten elämässä kartanolaiset opit olivat hallitsevassa asemassa. Kauempana keskittymistä asuvilla jäsenillä yhteydet lahkojohtoon ja muihin uskontovereihin olivat satunnaisempia, eikä esimerkiksi sosiaalisen kontrollin taso ollut varmastikaan yhtä korkea kuin sellaisissa talouksissa, joissa jokainen asukas kuului lahkoon. Henkilökohtaisen sitoutumisen aste saattoi luonnollisesti välillä vahvistua ja välillä puolestaan heikentyä ilman, että ihminen varsinaisesti luopui jäsenyydestään. Koheesiospektrin yhdessä päässä on vahva yhteenkuuluvuuden tunne, toisessa lopullinen lahkosta irtaantuminen.

Aikarajaukseni kattaa lahkoon koko elinkaaren. Kartanolaisuutta ei ole missään vaiheessa virallisesti lopetettu, mutta käytännössä lahkoon toiminta on hiljentynyt lähestulkoon olemattomiin. Aineisto asettaa tutkimukselle omat rajansa: tietoa lahkoon aivan ensimmäisistä vuosista ei juuri ole, vaan useimmat lähteet painottuvat 1930–1950 -luvulle. Käytössäni olevan kirjeaineiston tuorein kirje on kylläkin vuodelta 1986, mutta käytännössä suurin osa tästäkin aineistosta ajoittuu vuosien 1949 ja 1967 väliselle kaudelle. Myös pro gradun vaatimukset rajaavat näkökulmaa. Vaikka tutkimukseni pyrkii luomaan kuvaa kartanolaisista yksilöinä, jotka toimivat ensisijaisesti omien tavoitteidensa ja toiveidensa ajamina, ei tämän työn puitteissa ole kuitenkaan mahdollista mennä todella henkilökohtaiselle tasolle. Henkilöhistoriallinen, lahkolaisten taustoihin yksityiskohtaisesti pureutuva tutkimus saa toistaiseksi odottaa tekijäänsä. Työni on *case study*, eli tarkoituksena ei ole tehdä kartanolaisuuden perusteella yleistyksiä 1900-luvun suomalaisista lahkoista eikä varsinkaan uskonnollisista yhteisöistä ylipäänsä.

---

¹⁴ Esimerkiksi Stark & Finke tarjoavat kriittisen katsauksen irrationaalisuusparadigman hallitsemaan uskonnontutkimuksen historiaan. Ks. Stark & Finke 2000, 1–21, 27–31, 42–44.

¹⁵ Käsitteeni kartanolaisista ei ole syntynyt tyhjästä, vaan olen muodostanut mielipiteeni pitkällisen tutkimustyön kautta. Lahkoa ja erityisesti sen oppeja käsittelevä seminaarityöni, *Tukahdutetut vietit – kartanolaisuuden seksuaalisuuskäsitteet*, valmistui jo vuonna 2011. Tämän jälkeen olen syventänyt tietouttani tutkimuskirjallisuuden ja myös esiin tulleiden uusien alkuperäislähteiden avulla, joista kerron enemmän aineistoa käsittelevässä luvussa.

Aineisto

Kartanolaisuutta koskeva ymmärrykseni on rakentunut hyvin erityyppisten aineistojen pohjalta. Mukana on sekä laukoa ulkopuolelta tarkkailleiden että yhteisössä itse eläneiden henkilöiden jälkeensä jättämiä tai tuottamia lähteitä. Merkittävässä roolissa ovat kahden entisen lapsisaarnaajan muistelmat. Sisarukset Leevi Laitinen (1931–) ja Saara Beckman, os. Laitinen, (1927–2009) syntyivät Kangasniemellä. Perheen vanhemmat kääntyivät lahkoon 1930-luvun alkupuolella ja alkoivat kasvattaa lapsiaan kartanolaisen opin mukaisesti. Sisarukset jättivät yhteisön taakseen vuonna 1949. Tässä tutkimuksessa olen hyödyntänyt sekä Beckmanin omakustanteena ilmestynyttä teosta *Tiesivätkö he mitä tekivät?* (1999) että Leevi Laitisen kokemuksiin perustuvaa ja toimittaja Ulla Appelsinin koostamaa muistelmateosta *Lapsuus lahkon vankina: Leevi Laitisen tarina* (2010). Leevi Laitisen ja Saara Beckmanin kertomusten lisäksi julkisuudessa ei ole juurikaan kuultu kartanolaisuutta läheltä seuranneiden kokemuksista.

Käytössäni on myös yhteensä 129 kirjeen kokoelma, jonka Laitinen on ystävällisesti luovuttanut käyttöön.¹⁶ Aineisto koostuu etupäässä Laitisten perheen isän, äidin sekä siskojen ja veljien kirjoittamista kirjeistä, joita nämä ovat lähettäneet lahkosta lähteneille perheenjäsenilleen. Kirjeet ovat mielenkiintoinen sekoitus kotoisia kuulumisia ja saarnaamista. Ne kuvaavat mielestäni hyvin kartanolaisten oppien mukaista ajatusmaailmaa, mutta antavat toisaalta tietoa myös lahkolaisten ajoittain yllättävän tavallisen kuuloisesta arjesta. Mukana on lisäksi muutamia Leevi Laitisen, hänen vaimonsa sekä Saara Beckmanin kirjoittamia kirjeitä. Kokoelman helmenä voitaneen pitää Alma Kartanon omakätistä kirjettä yhdelle Laitisten perheen pojalle.¹⁷ Koska kirjeet ovat etupäässä yhden perheen jäsenten laatimia, ei niiden voida automaattisesti katsoa edustavan kaikkien lahkolaisten todellisuutta. Laitiset kuitenkin sijoittuvat selvästi lähemmäs lahkoon sisäpiiriä kuin monet muut jäsenet, sillä Kangasniemi, jossa perhe asui, oli yksi kartanolaisyhteisön keskuksista. Laitisten seitsemän lapsen joukosta poimittiin myös monta lapsisaarnaajaa, jotka saivat erityistä opetusta tehtävänsä kodin ulkopuolella. Laitinen ja Beckman ovat aikanaan eläneet useita vuosia samassa taloudessa lahkoon ylimmän johdon kanssa. Kirjeissä myös kerrotaan jatkuvasti lahkoon kuuluvien henkilöiden voinnista ja tekemisistä, mikä paljastaa Laitisten pitäneen tiiviisti yhteyttä muihin yhteisön jäseniin.

¹⁶ Laitinen on saanut aineiston haltuunsa vuoden 2009 joulukuussa menehtyneen sisarensa Saara Beckmanin jäämistöstä. Beckman puolestaan on saanut kirjeet yhdeltä lahkosta lähteneeltä veljeltään, jolle suurin osa kirjeistä on osoitettu. Aarre Huovila on ilmeisesti käyttänyt muutamia kokoelman kirjeitä pastoraalityössään 1960-luvulla, mutta olen ensimmäinen tutkija, joka on saanut kyseisen aineiston nähtäväkseen koko laajuudessaan. Kokoelmassa on 10 kirjettä, joista puuttuu yksi tai useampi sivu. Olen laskenut nämä puutteelliset kirjeet mukaan kokonaismäärään, mutta on mahdollista, että jokin irtonaisista sivuista on todellisuudessa osa jotakin toista kirjettä.

¹⁷ Kyseisessä kirjeessä ei ole allekirjoitusta, mutta Leevi Laitinen on tunnistanut sen käsialan perusteella Kartanon kirjoittamaksi. Myös kirjeen sisältö tukee väitettä.

Kirjeaineiston ohella olen saanut Laitiselta listan, johon hän on kirjannut ylös kaikkien tuntemiensa kartanolaisten ja lahkoon tukijäsenten nimet sekä erinäisiä tietoja jäsenten syntymäajoista, kotipaikkakunnista ja ammateista. Lista perustuu Laitisen omiin muistikuviin sekä hänen lahkosta tekemiinsä muistiinpanoihin. Olen lisäksi käynyt haastattelemassa Laitista kahdesti hänen kotonaan Vampulassa, ensimmäisen kerran vuonna 2011 ja toisen kerran vuonna 2013. Haastattelumateriaalia on yhteensä hieman yli 4 tunnin verran. Laitisen kautta olen myös saanut kopion Tilda Reunaselle kuuluneesta muistikirjasta, johon on koottu tietoja muun muassa kartanolaisten nimistä ja asuinpaikoista sekä eri puolille Suomea suuntautuneiden saarnamatkojen kohteista. Muistikirjan viimeisimmät merkinnät ovat ilmeisesti vuodelta 1956. Täysin varma asiasta ei voi olla, sillä käsiala on paikoin hyvin epäselvää. Kirja on kuitenkin ollut selvästi Reunasen käytössä jo paljon ennen tätä, sillä saarnamatkoissa mainitaan myös Leevi Laitinen. Kirja on siis mitä suurimmalla todennäköisyydellä ollut käytössä jo ennen Laitisen eroa vuonna 1949, sillä tuntuu epätodennäköiseltä, että Reunanen olisi kirjannut tietoja ylös vuosikausia matkojen tekemisen jälkeen.

Aineiston toista laitaa edustavat kartanolaisia koskevat viranomaisasiakirjat. Niin sanottuja kartanolaisoikeudenkäyntejä oli yhteensä neljä vuosina 1935–1952. Oikeudenkäynneistä ensimmäinen koski kotirauhan rikkomista sekä lievää pahoinpitelyä. Jutun kantajina oli kaksi kartanolaista miestä, joista toinen oli tilallinen ja toinen tämän työmies. Rikostutkintaan johtaneet tapahtumat saivat alkunsa, kun mainitun tilallisen ja hänen ei-kartanolaisten poikiensa välille syntyi erimielisyyttä talon säännöistä. Poikien puolta pitämään saapui joukko samalla seudulla asuvia miehiä, jotka yrittivät väkivallalla poistaa kartanolaisen työmiehen talosta. Oikeus tuomitsi vastaajat lopulta sakkorangaistuksiin. Vuosien 1950 ja 1952 välisenä aikana käytiin kaksi asumus- ja avioero-oikeudenkäyntiä.¹⁸ Molemmissa tapauksissa eroa haki liiton ei-kartanolainen osapuoli, ja molemmissa tapauksissa oikeus sen myös myönsi, vaikka lahkoon kuuluvat puoliset asiaa vastustivatkin.¹⁹ Myös huoltajuusasiat olivat käräjillä esillä, sillä pariskunnilla oli kotonaan vielä

¹⁸ Toisen eron yhteydessä puitiin myös raha-asioista syntyneitä kiistoja. Perheen lapset haastoivat ei-kartanolaisen isänsä oikeuteen ja vaativat tältä takautuvasti huomattavia palkkasummia aiemmin tehdyistä töistä. Samassa kanteessa perheen äiti vaati mieheltään rahaa talouden hoitamiseen. Raha-asiat olivat esillä kaksilla käräjillä. Lopulta lapset luopuivat palkkasaatavien penäämisestä, ja oikeus puolestaan hylkäsi kartanolaisen vaimon vaateet. Ks. HMA, Ruoveden tuomiokunnan arkisto, Oriveden kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1950, Ca2:123, § 19; HMA, Ruoveden tuomiokunnan arkisto, Oriveden kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1950, Ca2:123, § 11.

¹⁹ Toisen pariskunnan eroa käsiteltiin käräjillä peräti kolmesti. Ks. TMA, Tyrvään tuomiokunnan arkisto, Lavian kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1950, Ca4:33, § 5 (maaliskuun välikäräjät) ja § 1 (toukokuun välikäräjät); Lavian kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1951, Ca4:36, § 9. Haasteen vastaaja valitti tuomiosta aina korkeimpaan oikeuteen saakka.

alaikäisiä lapsia.²⁰ Vuodelle 1950 ajoittuu myös yksi eläimeen sekaantumista koskeva oikeudenkäynti. Lisäksi sisäministeriö tilasi vuonna 1949 kartanolaisuutta koskevan selvityksen. Selvityksen taustalla olivat yksityishenkilöiden tekemät tutkimuspyynnöt. Tehtävään määrättiin Uudenmaan läänin rikospoliisipiiristä komisario Oiva Serho, joka sai työnsä päätökseen vuonna 1950.²¹ Tutkimuksen valmistumista todennäköisesti nopeutti kiihtynyt sanomalehtikirjoittelu, erityisesti Lalli-lehdessä kirjoitettiin kartanolaisuudesta shokeeraavia ja osittain perättömiä paljastuksia.²² Servo on haastatellut tutkimustaan varten lukuisia kartanolaisia ja lahkosta joeronneita. Laajasta materiaalista tekevät erityisen arvokkaan Alma Kartanon ja Tilda Reunasen haastattelut, sillä yleensä lahkojohtajat välttivät esivallalle ja tutkijoille puhumista.

Viranomaislausuntoja luettaessa on otettava huomioon eräs kartanolaisen opin erityispiirre: valehtelemista pidettiin hyväksyttävänä silloin, kun kyse oli lahkon parhaasta. Väärän valan vannominen ei ollut kartanolaisten silmissä rikos, sillä lahkolaiset katsoivat olevansa vastuussa vain ja ainoastaan Jumalalle, eivät maallisen vallan edustajille.²³ Oikeudenkäyntipöytäkirjoista sekä Serhon suorittamista kuulusteluista näkee, miten kartanolaiset säännönmukaisesti kiistivät kaikki heitä kohtaan esitetyt syytökset. Lahkon jäsenten antamat lausunnot kertovat oikeastaan varsin vähän yhteisön opeista ja tavoista. Pikemminkin ne tarjoavat tietoa siitä, miten kartanolaiset yhteisöstään kertoivat viranomaisten edessä eli minkälaisen kuvan he halusivat itsestään muille antaa. Kartanolaiset ovat olleet tietoisia tapojensa aiheuttamasta paheksunnasta – miksi viranomaiset muutoin olisivat kyselleet lahkon toiminnasta? – joten vaikeneminen on varmasti tuntunut järkevältä ratkaisulta suuremman huomion välttämiseksi. Tämä ei kuitenkaan

²⁰ Toinen tapauksista on siinä mielessä mielenkiintoinen, että lapset määrättiin ensin asumuserovaiheessa ei-kartanolaisen isänsä hoiviin. Kuitenkin kun vanhemmat lähes kaksi vuotta myöhemmin hakivat lopullista eroa, pyysivät lapset erikseen lupaa jäädä kartanolaisen äitinsä kasvatettaviksi. Oikeus myöntyi toiveeseen. Ks. HMA, Ruoveden tuomiokunnan arkisto, Oriveden käräjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1952, Ca2:127, § 14.

²¹ Serhon tutkimukseen liittyy eräs ongelma: haastattelujen osia sekä suurin osa selvityksen liitteistä on kateissa. Vuonna 1949 tehdystä alustavasta kuulustelupöytäkirjasta on puolestaan säilynyt vain 4 sivua (sivuja pitäisi olla 21). Asia tuli ilmi, kun luin Serhon tutkimusta ensimmäisen kerran joulukuussa 2010. Kansallisarkiston henkilökunta ei ollut huomannut sivujen puuttumista aiemmin. Paperit on luovutettu Kansallisarkiston haltuun vuonna 2009 rikospoliisin omista arkistoista, ja on mahdotonta sanoa, milloin tai miksi sivut ovat kadonneet asiakirjamapista. Vaikka aineiston puutteellisuus on luonnollisesti harmillista, on suurin osa kartanolaisia koskevasta viranomaisaineistosta onneksi tallella. Lisäksi Serho on haastatellut tutkimustaan varten lähinnä sellaisia henkilöitä, jotka ovat toimineet kartanolaisoikeudenkäyntien todistajina joko ennen tutkimuksen valmistumista tai sen jälkeen. Todennäköisesti nämä henkilöt ovat kertoneet Serholle ja kihlakunnan oikeuksille suurin piirtein samankaltaisia asioita. Ainakin oikeudenkäyntipöytäkirjoissa tietyt huomiot kartanolaisuudesta nousevat toistuvasti esiin sekä kartanolaisten että lahkoa kritisoivien puheissa.

²² Lalli-lehden yksinomaan kartanolaisia käsittelevä erikoisnumero oli otsikoitu näyttävästi: ”Kartanolaisuus – sadismia ja perverssiä sukupuolielämää Jumalan nimen varjolla” -tekstin alapuolella oli vielä kuva hiilihankoa pitelevästä pirusta. Ks. myös esim. Appelsin 2010, 164–167.

²³ Ks. esim. Appelsin 2010, 88–89; Beckman 1999, 32, 98; Tolamo 1939, 106–108. Huovilan mukaan kartanolaisjohto olisi saanut etukäteen vihiä Serhon tutkimusaikeista. Tästä syystä johto päätti lähettää erään lahkoon kuuluvan naisen kiertämään ympäri Suomea ja ohjeistamaan muita jäseniä siitä, mitä lahkon toiminnasta oli lupa kertoa ja mitä ei. Ks. Huovila 1962, 60–61.

automaattisesti tarkoita sitä, että kartanolaiset olisivat itse ajatelleet toimivansa väärin. Ulkopuoliset suhtautuivat yhteisön sääntöihin ja tapoihin vieroksuen, mutta lahkon oppeihin sitoutuneille jäsenille niiden tarkoitus oli selvä. Edellä esitetystä huolimatta ei pidä ajatella, että kaikki kartanolaisten esivallalle kertoma on puhdasta valhetta. Yhteisestä opista huolimatta ihmisten kokemusten välillä on ollut eroja. Kaikkia kartanolaisia ei esimerkiksi piesty eikä läheskään kaikille suoritettu alttarisiunauksen nimellä kulkevaa rituaalia, joka on tuonut kartanolaisuudelle mainetta toisaalta pedofiilisenä, toisaalta orgastisena lahkona.²⁴ Kaikki jäsenet eivät edes olleet tietoisia siitä, millaista elämä lahkon sisimmässä piirissä saattoi olla.²⁵

Intimiteettisuojaan vuoksi en mainitse tutkimuksessani oikeudenkäyntien todistajien enkä Laitisen laatimalla listalla esiintyvien henkilöiden nimiä. En kerro myöskään kirjeiden kirjoittajien, vastaanottajien tai kirjeissä esiintyvien ihmisten nimiä, mutta kirjoittajan suhteen vastaanottajaan haluan tuoda ilmi: suhteen luonteella on mielestäni merkitystä kirjeen sisällön sekä sen mahdollisen vaikutuksen arvioimisessa. Esimerkiksi omalta äidiltä tulevat neuvot ja torut herättävät lukijassa todennäköisesti enemmän tunteita kuin jos asialla olisi vaikkapa naapuri. Olen päätenyt puhumaan nimellä ainoastaan Alma Kartanosta ja Tilda Reunasesta sekä joskus kolmanneksi kartanolaisuuden johtajaksi kutsutusta Eino Jokioisesta.²⁶ Tunnistettavissa ovat myös Laitisen perheen isä ja äiti, vaikka en käytä tutkimuksessa heidän enkä muidenkaan kyseisen perheen jäsenten etunimiä. Poikkeuksen muodostavat Leevi Laitinen ja Saara Beckman, jotka ovat astuneet omaehtoisesti julkisuuteen kertomaan kokemuksistaan.

Aiempaa kartanolaisuutta koskevaa tutkimusta on melko vähän. Akateemisiksi määriteltäviä töitä on oikeastaan vain kaksi, ja molemmat ovat teologian alalta. Aivan ensimmäinen tutkielma aiheesta on Helsingin teologisen tiedekunnan opiskelijan P.E. Norrin vain 14 sivua pitkä teksti, jossa ei ole

---

²⁴ Alttarisiunausta koskevat tiedot ovat paikoitellen epäselviä ja ristiriitaisia, mutta rituaalin virallisena tarkoituksena oli ilmeisesti puhdistaa siunattava lihallisista haluista. Siunattavan pään ja paljastettujen sukuelinten päällä pidettiin kättä, samanaikaisesti luettiin rukouksia. Kartanolaisuuden maine pedofiilisenä lahkona perustuu lapsille annettuihin alttarisiunauksiin. Lasten sukuelinten koskettelua millään tavalla puolustelematta on todettava käsityksen olevan jossain määrin harhaanjohtava, sillä siunauksia annettiin myös aikuisille. Myös rituaalin yksityiskohdista ja sen perimmäisestä tarkoituksesta on esitetty vaihtelevia arvioita: joidenkin tiedonantajien mukaan sukuelimiä on kohdeltu varsin kovakouraisesti, toiset taas ovat kiinnittäneet huomionsa lähinnä rukousten määrään. Jotkut puolestaan antavat ymmärtää tilanteen olleen eroottisesti latautunut. Kerron alttarisiunauksesta tarkemmin luvussa 3.1, ks. aiheesta myös esim. Sapanen 2011, 45–50; Huovila 1962, 59–62.

²⁵ Esimerkiksi eräs lahkoon nuorempana kuulunut tai ainakin sen vaikutuspiirissä elänyt nainen kertoi Laitiselle lähettämässään kirjeessä, ettei hänen isänsä ”[--] vielä lehdistä lukemallakaan usko näitä asioita ja vänkää kaiken valheeksi”, niin ”kiinni noissa Kartanolaisissa” tämä edelleen oli. Kirje Leevi Laitiselle, 23.2.1950. Ks. myös Huovila 1962, 94.

²⁶ Leevi Laitinen tosin muistelee, ettei Jokioinen olisi ottanut varsinaisesti osaa lahkon johtamiseen. Sen sijaan Jokioinen antoi hänen mukaansa mielellään neuvoja tilanteissa, joissa perintöä jaettiin kartanolaisten ja ei-kartanolaisten kesken. L. L. 16.3.2011.

lähdeluetteloja eikä viitteitä. Myös työn kirjoitusajankohta on jäänyt tuntemattomaksi. Sen verran tiedetään, että *Huhtamon kartanolaisuudesta* on kirjoitettu vuonna 1935 käydyn ensimmäisen kartanolaisuusoikeudenkäynnin jälkeen, sillä Norri mainitsee tapauksen työssään. Hän ei kuitenkaan viittaa millään tavalla Marja-Terttu Tolamon vuonna 1939 valmistuneeseen laudaturtutkielmaan, joka on ensimmäinen kartanolaisuutta laajasti käsittelevä työ. Norrin kirjoitelma ajoittuu toisin sanoen jonnekin vuosien 1935 ja 1939 välimaastoon. Teologian opiskelija Tolamon henkilökohtainen vakaumus nousee vahvasti esiin jo tutkimuksen ensimmäisellä sivulla, kun hän kuvaa hurmoksellisia uskovaisia ”sekä opissa, että elämässä harhaantuneen kristillisen muodon” edustajiksi.²⁷ Tutkielman viimeinen osa on omistettu yksinomaan kartanolaisuuden arvostelulle ja luterilaisen opin selittämiseksi.

Aarre Huovilan pastoraalityö ilmestyi vuonna 1962.²⁸ Huovila kertoo kiinnostuneensa kartanolaisuudesta osittain henkilökohtaisista syistä, sillä hänen synnyinseudullaan Sippolan Liikkalassa kartanolaisuus vaikutti vahvana. Lisäksi hän toimi vuosina 1952–1954 pappina Kangasniemellä, missä kartanolaisuutta niin ikään esiintyi. Huovilan mukaan neljä lahkosta eronnutta Laitisen sisarusta kehotti häntä vuonna 1959 keräämään kartanolaisuutta koskevaa aineistoa, jotta lahko saataisiin ”oikeaan, mahdollisimman totuudenmukaiseen, valoon”.²⁹ Huovila on kuitenkin ollut kartanolaisten kanssa tekemisissä jo ennen tätä, sillä hän viittaa tutkimuksessaan muun muassa Alma Kartanon (k. 1953) kanssa käymiinsä keskusteluihin. Tolamon tapaan myös Huovila kiinnittää paljon huomiota kartanolaisuuden ja luterilaisen uskon eroihin ja pohtii sitä, miksi ja miten uskovaiset ovat astuneet harhaan opeissaan. Erityisesti lahkon hurmahenkisyys, sen jäseniinsä kohdistamat rangaistukset ja määräykset sekä Raamatun kanssa otetut tulkinnalliset vapaudet ovat herättäneet molemmissa tutkijoissa kritiikkiä.³⁰

Tolamon ja Huovilan töissä on käytetty apuna viranomaislähteitä sekä haastateltu lahkosta eronneita ja tavalla tai toisella sen toimintaa joskus läheltä seuranneita henkilöitä. Huovila on

²⁷ Tolamo 1939, 1.

²⁸ Pastoraalityö on tuomiokapitulissa suoritettava kirkon oma tutkinto, jota täytyy edeltää vähintään kahden vuoden palvelus pappina tai lehtorina. Työtä vaaditaan vakinaista papinvirkaa hakevilta. Pastoraalityön määritelmä on teoksesta *Aamenesta öylättiin. Kirkon ja uskon sanakirja* (2004), 263.

²⁹ Huovila 1962, 2–3, lainaus sivulta 2. Pyyntöä tutkimuksen aloittamisesta oli esittämässä myös eräs viides lahkosta eronnut henkilö.

³⁰ Ks. esim. Huovila 1962, 100–112; Tolamo 1939, 113–124. Hurmokselliseen uskoon on toki suhtauduttu aiemminkin epäilevästi kirkon piirissä: esimerkiksi Liisa Eerikintytärstä alkunsa saanut ekstaattisen herätyksen aalto kesytettiin 1800-luvun loppupuolella, kun nationalismin palvelukseen kytketystä kansankirkosta haluttiin kitkeä pois kaikki hallitsematon ja kirkollisen hierarkian ulkopuolelle jäävä toiminta. Erityisesti naispuolisiin saarnaajiin henkilöitynyt ekstaattinen herätys määritettiin tuolloin ”epäterveeksi” ja nimenomaan naissukupuolelle ominaiseksi uskonnollisuuden muodoksi. Ks. aiheesta Sulkunen 1999, 91–99.

onnistunut pääsemään keskusteluyhteyksiin myös lahkon jäsenten kanssa sekä osallistunut papin roolissa joihinkin heidän kokouksiinsa ja juhliinsa.³¹ Tolamon tietolähteistä mielenkiintoisimpia ovat Kartanon kanssa aikanaan yhteistyötä tehnyt horrossaarnaaja Adam Härkönen ja Kartanon kaksoissisar Veera. Molemmat tutkijat ovat saaneet tiedonantoja myös kartanolaisseutujen papeilta. Pappien tiedoista suurin osa lienee peräisin lahkosta eronneilta ja lahkolaisten lähipiiriin kuuluvilta ei-kartanolaisilta. Kartanolaiset itse suhtautuivat pappeihin vähintäänkin epäluuloisesti ja ovat tuskin tarkoituksella paljastaneet näille mitään opeistaan. Tolamon mukaan Kangasniemen papiston jäsenet olivat kuitenkin käyneet myös henkilökohtaisia keskusteluja kartanolaisjohtajien kanssa. Huovilalla ja Tolamolla on ollut käytössään jonkun verran kirjemateriaalia, jossa kartanolainen ääni kuuluu. Tolamo kertoo lisäksi olleensa mukana useammassa julkisessa saarnatilaisuudessa.³² Kartanolaiset eivät tutkijan suureksi harmiksi ole jättäneet jälkeensä käytännössä mitään kirjallista materiaalia, jossa lahkolaiset itse selittäisivät oppiaan. Huovilalla oli käytössään raamattutuntisarja, johon oli koottu kartanolaisten omiensa joukossa esittämiä saarnoja. Tämä ainutlaatuinen lähde oli lainattu eräältä mikkeliiläiseltä vahtimestarilta, joka oli ilmeisesti kuulunut aiemmin kartanolaisiin tai ainakin lahkon tukijoukkoihin.³³ Valitettavasti viimeinen havainto kyseisestä raamattutuntisarjasta on vuodelta 1962, enkä siksi ole kyennyt omakohtaisesti soveltamaan sen tietoja tutkimuksessani.

Kartanolaisuutta ei voi ymmärtää kunnolla tuntematta sitä kontekstia, johon lahko sijoittuu. Modernisoituvan Suomen vaiheista sekä kartanolaisuuden opillisista esikuvista kertova kirjallisuus on ollut tästä syystä tarpeen. Olen hakenut laajempaa näkökulmaa myös uskontososilogian piirissä kirjoitetuista teoksista, sillä olen halunnut tietää enemmän nimenomaan uskonnollisten yhteisöjen tutkimiseen liittyvistä ongelmista ja mahdollisuuksista. Tätä kautta olen löytänyt myös rationaalisen valinnan teorian, joka muodostaa puolet valitsemastani tulkintakehyksestä. Koska tutkimuksen

³¹ Huovila 1962, 3, 91; Tolamo 1939, 5–7. Tosin viitteiden perusteella valtaosa Huovilan tiedoista perustuu nimenomaan lahkosta eronneiden henkilöiden puheisiin sekä kirkon edustajien käsityksiin. Myös Tolamo kertoo vierailleensa yhdessä kartanolaistalossa mutta saaneensa tietoonsa hyvin vähän. ”Vain vahingossa tulivat he sanoneeksi sellaista, jolla oli arvoa”, hän kirjoittaa. Tolamo 1939, 7.

³² Tolamo 1939, 5–7, 125; Huovila 1962, 2, lähdeluettelon sivut I–IV. Tolamo kertoo saaneensa suullisia ja kirjallisia tiedonantoja yli 50 henkilöltä, mutta viitteissä heistä esiintyy vain viitisentoista, ja osa ainoastaan kerran tai kaksi. Suurin osa tiedoista näyttäisi perustuvan noin kymmenen henkilön todistuksiin. Kyse voi olla puutteellisesta viittaamiskäytännöstä, tiedonantajien identiteetin salaamisesta tai siitä, että Tolamo on halunnut tuoda ilmi vain sellaiset puolet lahkosta, jotka ovat tukeneet hänen tutkimuksellisia tavoitteitaan. Huomioitava on myös tiedonantajien tausta. Esimerkiksi Kartanon kanssa riitaantuneella Härkösellä on todennäköisesti ollut jossain määrin negatiivisia tunteita lahkota kohtaan, mikä näkyy myös hänen Tolamolle antamissaan lausunnoissa. Kartano oli riidoissa myös sisarensa Veeran kanssa, välirikon syynä olivat perintöasiat. Ks. Tolamo 1939, 40. Tiedonantajien henkilökohtaiset käsitykset Kartanosta ja hänen toimistaan ovat saattaneet vaikuttaa siihen, miten he lahkosta puhuvat, mutta tämä ei toki tarkoita sitä, etteikö heidän kertomansa voisi myös pitää paikkaansa.

³³ Raamattutuntisarja käsittää yhteensä 156 sivua. Huovilan kertoman mukaan se pitää sisällään muun muassa kartanolaisten omia allegorisia tulkintoja Raamatun teksteistä. Ks. Huovila 1962, 2, 40–41. Ks. Raamatun tulkinnasta myös Tolamo 1939, 66–69; Beckman 1999, 96.

kohteena olevassa koheesiossa on pohjimmiltaan kyse psyykkisistä prosesseista, on apunani ollut lisäksi sosiaalipsykologian alaan kuuluvaa kirjallisuutta. Kerron käyttämästäni tutkimuskirjallisuudesta tarkemmin käsitteitä ja teorioita käsittelevässä luvussa.

Metodit

Merkittävä osa tutkimukseni aineistosta edustaa muistitietoa. Muistitietoon perustuvalla tutkimuksella on useita nimiä, mutta kansainvälinen termi *oral history* kääntyy suomenkieleen parhaiten suulliseksi historiaksi. Suullisen historian tutkimuksen kohteena ovat ensisijaisesti erilaisin haastattelumenetelmin tuotetut aineistot. *Oral history* voidaan määritellä ”tiedoksi, joka ei pohjautu kirjallisiin lähteisiin vaan tiedonantajan muistiin”.³⁴ Historioitsijat tuntevat Jorma Kalelan mukaan usein epäluuloa muistitietoa kohtaan, sillä ihmisten ei uskota muistavan tapahtumia oikein.³⁵ Kirjallisiin lähteisiin perustuvan tiedon katsotaan olevan jollakin tavalla luotettavampaa kuin suullisista lähteistä peräisin olevien tiedonantojen. Tutkijoiden ääneen lausumattomana tavoitteena on usein kuoria todistuksista pois kaikki epäselvä aines ja päästä perille siitä, mitä ”todella” tapahtui. Vaikka ihminen kertoisi omakohtaisista kokemuksistaan, on tiedon todentamiseksi yleensä vaadittu myös muita tutkittavaa asiaa koskevia lähteitä, jotka tukevat suullista todistusta. Myös tiedon kumuloituvuudella on merkitystä, eli mitä useampi samansuuntainen todistus muistelun kohteesta on, sitä luotettavampana muistikuvaa pidetään.³⁶ Kirjalliset lähteet ja muistiin perustuvat tiedonannot ovat kuitenkin pohjimmiltaan samaa sukua, sillä molempien takana on rajatulla havaintokyvyllä varustettu ja inhimillisiin erehdyksiin kykenevä ihminen. Inhimillisyys on läsnä myös itse tutkimusprosessissa, sillä tutkijan käsityksiin sisältyy aina jonkin verran tulkintaa.³⁷

Käytän tutkimuksessani sekä kirjallisessa että suullisessa muodossa olevaa muistitietoaineistoa: Laitisen ja Beckmanin muistelmateosten lukemisen lisäksi olen käynyt haastattelemassa Leevi Laitista. Myös viranomaisasiakirjoja voidaan käsitellä muistitietona, sillä useat kuulusteltavat kertovat nykytilanteen ja lähimenneisyyden lisäksi vuosien taakse sijoittuvista tapahtumista. Tilanne on sama myös aikaisempien kartanolaistutkimusten kohdalla, etenkin Huovilan 1960-luvulla valmistuneessa työssä, jonka tiedot perustuvat merkittävässä määrin sekä haastateltavien

³⁴ Suomessa käytetään lisäksi termejä *muistitietotutkimus* ja *muistitietohistoria*. Niiden piiriin lasketaan myös kirjallisessa muodossa oleva muistitieto, jollaista osa omastakin aineistostani edustaa. Fingerroos & Peltonen 2006, 8–9.

³⁵ Kalela 2006.

³⁶ Fingerroos & Haanpää 2006, 32–36; Portelli 2006, 49–64; Korkiakangas 1996, 12, 15, 17, ks. myös 18, 22–25 johdatuksena historioitsija Le Goffin ajatuksiin historian ja muistin suhteesta.

³⁷ Korkiakangas 1996, 15.

että tutkijan omiin muistoihin.³⁸ Laitisen ja Beckmanin muistot ovat tutkimuksessa jossain määrin korostetusti esillä, sillä muut lahkoon kuuluneet eivät ole kertoneet kokemuksistaan julkisesti. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että tutkimus käsittelisi kartanolaisuutta yksinomaan sisarusten näkökulmasta, sillä esimerkiksi kirjeet ja viranomaisaineisto tarjoavat vaihtoehtoisia tulkintoja tapahtumista sekä erilaisia kokemuksia lahkossa elämisestä. Tutkimukseni ei olisi kattava ilman Laitisen ja Beckmanin muistelmateoksia, mutta se ei myöskään lepää yksinään niiden varassa.

Muistelmien kirjoittamisen ja lahkoajan tapahtumien väliin mahtuu useita vuosikymmeniä. On kuitenkin selvää, että Laitinen ja Beckman ovat työstäneet muistojaan jo ennen itse kirjoitusprojekteihin lähtemistä. Beckman kertoo, miten hän jo 1980-luvun alussa tunsi tarvetta saattaa elämänsä tapahtumat kirjalliseen muotoon.³⁹ ”[---] minun oli pakko saada puhua lapsuuteni ja nuoruuteni kokemuksista selvittääkseni niitä itselleni ja päästäkseni peloistani”, hän kirjoittaa.⁴⁰ Kirjoittaminen näyttäytyy keinona järjestää, vahvistaa ja ymmärtää kaukaisia tapahtumia koskevia muistoja. Omien muistikuvien lisäksi Beckman kertoo käyttäneensä kirjan aineistona kartanolaisia koskevia asiakirjoja sekä lahkoon toimintaa käsitelleitä sanomalehtiartikkeleita, tosin tekstistä ei käy suoraan ilmi, mikä tieto on peräisin käytetyistä lähteistä ja mikä on kirjoittajan muistinvaraista tietoa. Kirjalliset lähteet näyttävät tarjonneen hänelle eräänlaisen vertailukohdan, keinon arvioida ja täydentää muistoja. Lähteet ovat myös auttaneet luottamaan omiin muistikuviin sekä tehneet niistä muiden silmissä uskottavampia – esimerkiksi Beckmanin aviomies oli ottanut vaimonsa kertoman totena vasta dokumentit nähtyään. Leevi Laitinenkin on käynyt vuosien aikana läpi kartanolaisuudesta kertovia asiakirjoja ja lähteitä.⁴¹ Viranomaisaineistoa ja artikkeleita on käytetty myös Appelsinin kokoamassa muistelmateoksessa. Laitisen lisäksi hän on haastatellut Beckmania sekä joitakin lahkoa läheltä seuranneita ihmisiä, kuten naapureita ja jäsenten sukulaisia, jotka ovat pystyneet vahvistamaan Laitisen antamat tiedot ja myös jossain määrin täydentämään niitä.⁴²

---

³⁸ Kahdella eri kartanolaisalueella asuneella Huovilalla oli myös omakohtaisia kokemuksia lahkosta. Ei ole tiedossa, onko hän tehnyt esimerkiksi Kartanon kanssa käymistään keskusteluista muistiinpanoja jo ennen varsinaiseen tutkimustyöhön ryhtymistä. Ainakaan Huovila ei mainitse asiasta mitään tutkielmassaan, joten on varsin mahdollista, että hän luottaa tässä asiassa lähinnä omaan muistiinsa.

³⁹ Beckman 1999, esipuhe. Beckmanin teos ilmestyi vuonna 1999, joten muistelmien julkaisuun lopulta johtanut projekti on ollut varsin pitkäkestoinen.

⁴⁰ Beckman 1999, 105.

⁴¹ Beckman 1999, esipuhe; L. L. 16.3.2011 & L. L. 28.8.2013.

⁴² Appelsinin mukaan kirja perustuu ”useisiin haastatteluihin”, tarkkaa määrää hän ei kerro. Osa haastateltavista esiintyy teoksessa omalla nimellään, mutta toiset taas ovat halunneet säilyttää anonyymiteettinsä. Ks. Appelsin 2010, 230–231.

Kirjallisiin lähteisiin tutustumisen lisäksi Laitisen sisarukset ovat keskustelleet kokemuksistaan muiden lahkosta lähteneiden tai sitä läheltä seuranneiden kanssa.⁴³ Molemmat ovat kertoneet elämästään myös viranomaisten kuulusteluissa, eli heidän lausuntonsa on kuultu jo silloin, kun kartanolaisuuden taakse jättämisestä oli kulunut vasta vähän aikaa. Sekä muistelmateokset että viranomaisasiakirjat lukeneena voin todeta, etteivät Laitisen ja Beckmanin kertomukset ole havaittavasti muuttuneet vuosien aikana. Pikemminkin näyttää siltä, että tietyt avainkokemukset ovat jääneet elämään sisarusten mieleen ja että ne toistuvat jopa hämmästyttävän samaan tapaan kerrottuna sekä kuulustelupöytäkirjoissa että myöhemmissä muistelmissa. Osittain tämä saattaa johtua siitä, että kartanolaisuus tunnetaan parhaiten juuri sellaisista väkivaltaan ja seksuaalisuuden kontrollointiin liittyvistä keinoista, jotka nousevat usein esiin sisarusten muistoista.⁴⁴ Toisin sanoen ihmisten esittämät kysymykset pyörivät yleensä rajatun aihepiirin ympärillä, jolloin tietyt menneisyyden tapahtumat korostuvat kertomuksissa. Lahkosta puhuminen on voinut vaikuttaa paitsi muistojen muotoutumiseen myös niiden säilymiseen ylipäänsä: kun menneisyydestä puhutaan, se ei pääse vaipumaan ainakaan aivan täysin unohduksiin.

Muistojen luotettavuutta arvioitaessa on myös hyvä muistaa, että kyse ei ole mistään yksittäisistä menneisyyden tapahtumista. Laitinen ja Beckman varttuivat aikuisiksi kartanolaisyhteisössä, eikä etenäkään vuonna 1931 syntynyt Laitinen voi kunnolla edes muistaa elämänsä ennen perheen liittymistä lahkoon.⁴⁵ Monet sisarusten näkemät ja kokemat asiat ovat tulleet ymmärrettäviksi vasta useita vuosia itse tapahtumien jälkeen. Lapsi ei osaa käsitellä havaintojaan samalla tavalla kuin aikuinen ihminen, minkä lisäksi lahkoa koskevaa uutta tietoa on paljastunut vasta aikuisiällä.⁴⁶ Kaikki Laitisten sisarusten kertoma ei perustu heidän omakohtaisiin kokemuksiinsa, vaan he toistavat myös muilta kuulemaansa. Leevi Laitinen esimerkiksi kohtasi Alma Kartanon ensimmäisen kerran ollessaan vasta parivuotias, joten on selvää, etteivät kaikki tapaamisen yksityiskohdat voi perustua yksinomaan hänen omiin muistoihinsa.⁴⁷ Muistot ovat aina henkilökohtaisia, mutta ne voivat olla myös yhteydessä toisten ihmisten muistoihin. Yhdessä

⁴³ Ks. esim. Appelsin 2010, 172; Beckman 1999, esipuhe.

⁴⁴ Laitisella tällaisia avainkokemuksia ovat esimerkiksi lapsena kuullut toistuvat syytökset ”huoraamisesta” sekä saunassa saatu selkäsauna, jolla hänet painostettiin tunnustamaan eläimeen sekaantuminen. Asiaa käsiteltiin käräjillä asti, ja lopulta Laitinen todettiin syyttömäksi. Kerron tapauksesta tarkemmin luvussa 4.

⁴⁵ Kartanolaisuus alkoi vaikuttaa Laitisten perhe-elämän suuriin linjoihin 1930-luvun alkupuolella. Leevi Laitinen oli 4-vuotias, kun hänet haettiin pois perheen Kangasniemen kodista ja annettiin Alma Kartanon ja muiden kartanolaisten kasvatettavaksi Sippolan Liikkalaan. Uusi asuinpaikka sijaitsi melkein 200 kilometrin päässä lapsuudenkodista. Sisar Saara seurasi myöhemmin perässä. Ks. Beckman 1999, 4, 24; Appelsin 2010, 27–29.

⁴⁶ Sisarusten äiti esimerkiksi kertoi synnyttämiseen liittyvistä peloistaan vasta Leevi Laitisen vaimolle. Äidin pelot asettivat hänen lahkoon kääntymisensä uuteen valoon: kartanolaisuuden kielteinen asenne seksiin oli rouva Laitiselle pikemminkin helpotus kuin ihmetyksen aihe. L. L. 16.3.2011 & 28.8.2013; Appelsin 2010, 19–20.

⁴⁷ Appelsinin (2010) teos on kirjoitettu kertomuksen muotoon, jossa tapahtumat on rekonstruoitu useamman muistelijan tietoja yhdistelemällä. Ks. esim. sivut 9–12.

muisteleminen voi auttaa paikkaamaan aukkoja omissa käsityksissä ja toisaalta palauttaa mieleen sellaisia yksityiskohtia, jotka olivat päässeet unohtumaan.⁴⁸ Muistot ovat henkilökohtaista historiaa, osa ihmisen identiteettiä. Ne kertovat siitä, miten henkilö on päätenyt nykypisteeseensä. Sekä menneisyys että nykyisyys ovat aina läsnä muistelussa. Nykyhetki vaikuttaa siihen, miten menneitä tapahtumia tulkitaan. Toisaalta ihmisen käsitys itsestään ja omasta elämästään on rakentunut juuri aiempien kokemusten kautta.⁴⁹ Lahkokenneisyys näyttää toimivan Laitisen sisaruksille pisteenä, jonka valossa myöhemmän elämän saavutuksia tarkastellaan. Esimerkiksi vanhemmuus ja itselle mielekkään työn tekeminen on tuonut molemmille erityisen paljon onnea, sillä tällaiset kokemukset olisivat olleet sisarusten ulottumattomissa, mikäli he olisivat jääneet lahkoon.⁵⁰

Haastattelin Leevi Laitista ensimmäisen kerran maaliskuussa 2011. Kohtaamispaikkana oli hänen Vampulassa sijaitseva kotinsa. Olin lukenut Laitisen muistoihin perustuvan teoksen *Lapsuus lahkon vankina – Leevi Laitisen tarina*, joten haastattelun tarkoituksena oli ennen kaikkea täydentää kirjasta saatuja tietoja. Toinen haastattelu ajoittuu vuoden 2013 elokuulle. Haastatteluja ei ole tehty tietoisesti minkään tarkan metodin mukaan, mutta mikäli jonkinlainen määritelmä on annettava, katson työtapani sijoittuneen jonnekin avoimen haastattelun ja teemahaastattelun välimaastoon. Keskustelemaan tyyliin etenevät avoimet haastattelut ovat luonteeltaan strukturoimattomia ja ne tehdään pitkälti haastateltavan ehdoilla. Teemahaastattelussa keskustelu puolestaan rakennetaan ennalta määriteltyjen aihepiirien varaan.⁵¹ Olin laatinut ennen kumpaakin tapaamista joukon kysymyksiä, mutta varsinaisessa haastattelutilanteessa pyrin kuitenkin antamaan Laitiselle tilaa kertoa myös muista kuin listalla olevista aiheista. Toistuvasti kävikin niin, että esittämäni kysymys kirvoitti haastateltavasta esiin useampia, toisiinsa joko kiinteästi tai löyhästi kytkeytyviä muistoja. Haastattelujen alustavat kysymyslistat löytyvät tutkimuksen lopusta liitteinä (liitteet 1 ja 2). Kysymyksiä ei ole aina käyty läpi listan mukaisessa järjestyksessä. Tarvittaessa olen myös esittänyt tarkentavia lisäkysymyksiä, jotka eivät alustavalla listalla näy.

Haastattelumateriaalia on yhteensä hieman yli 4 tunnin verran. Ensimmäisellä kerralla haastattelu kesti 1 tunnin ja 40 minuuttia, toisella kerralla melkein 2,5 tuntia. Nauhoituksen aloittamista edelsi aina epämuodollinen kuulumisten vaihtaminen.⁵² Esittelin myös haastattelurungon lyhyesti ennen

⁴⁸ Korhokangas 1996, 50.

⁴⁹ Korhokangas 1996, 11–12, 17–18.

⁵⁰ Ks. esim. Beckman 1999, 110–117; Appelsin 2010, 44, 205–227.

⁵¹ Hirsjärvi et al. 1997, 204–206.

⁵² Tässä mielessä haastattelut noudattavat usein arkikeskustelun käytänteitä: molempia ohjaavat samanlaiset ääneen lausumattomat säännöt siitä, miten ihmisillä on tapana toimia vuorovaikutuksellisissa tilanteissa. Ks. aiheesta esim. Ruusuvoori & Tiittula 2005.

kysymyksiin siirtymistä. Vaikka haastattelun oli periaatteessa tarkoitus edetä määrättyä uomaa pitkin, sallin keskustelun kuitenkin polveilla vapaasti aihepiiristä toiseen. Olin puhunut Laitisen kanssa puhelimitse useampaan otteeseen ennen haastatteluja, minkä lisäksi olimme olleet yhteydessä sähköpostitse. Yhteydenpito jatkui myös haastattelujen välisenä aikana, ja sen ensisijaisena tarkoituksena oli pitää Laitinen perillä tutkimukseni⁵³ edistymisestä sekä sopia aineistomateriaalin lainaamisesta. Henkilökohtaisesti koin, että erityisesti jälkimmäinen haastattelutilanne oli luonteeltaan varsin epävirallinen, joskin esimerkiksi keskustelun nauhoitus erottikin tilanteen tavallisesta arkikeskustelusta. Myös haastattelijan ja haastateltavan – kysyjän ja vastaajan – roolit pysyivät alusta loppuun saakka, vaikka mistään tiukasti strukturoidusta keskustelusta ei ollutkaan kyse. Tilanteen tunnelma sai aikaan sen, etten kiinnittänyt eleisiin ja ilmeisiin tietoista huomiota. Neutraaliuden ihannetta ei näin ollen ole täysin noudatettu, ja on mahdollista, että nonverbaalisen tason viestintäni on vaikuttanut jollakin tavalla haastattelun kulkuun.⁵⁴ Toisaalta uskon, että rentous, haastattelujen pitkäkö kesto sekä haastatteluja edeltävä yhteydenpito edesauttoivat luottamuksellisen ilmapiirin luomisessa.

Viranomaisaineistoa ja kirjeitä lukiessani olen pyrkinyt tarttumaan myös kaikkein pienimpiin yksityiskohtiin saadakseni mahdollisimman paljon tietoa kartanolaisesta maailmankuvasta sekä lahkun arjesta. Olennaista ei ole ainoastaan se, millaisista asioista pöytäkirjat ja kirjeet kertovat, vaan myös se, mistä ne vaikenevat. Tutkimustyö on osoittautunut ajoittain hyvin työlääksi. Vaikka aiemmissa tutkimuksissa, muistelmateoksissa ja viranomaisasiakirjoissa on hyvinkin yksityiskohtaisia tarinoita, tuntuu välillä siltä, että jotain kuitenkin jätetään sanomatta häveliäisyyden tai intimiteetin säilyttämisen vuoksi. Lahkon toimintaan liittyy niin paljon monitulkintaisia tilanteita, että mahdollisimman selkeän ja puolueettoman kokonaiskuvan rakentaminen on sängen haastavaa. Tiedonantajat jakaantuvat kahteen vastakkaiseen leiriin: toisen muodostavat lahkosta lähteneet sekä yhteisöä kritisoivat ulkopuoliset tahot, toisen taas itse kartanolaiset. Myös lahkun toimintaan tutustuneet tutkijat asettuvat melko selkeästi kartanolaisuuden vastustajien puolelle. Lahkon ja kirkon väliset opilliset erot, jäsenille langetut rangaistukset sekä yhteisön kontrolloiva ilmapiiri nousevat tärkeimpinä esiin tutkijoiden ja lahkun hylänneiden kertomuksista. Kartanolaiset itse puolestaan kieltävät kaikki heitä kohtaan esitetyt

---

⁵³ Tässä tapauksessa kyse oli vuonna 2011 valmistuneesta seminaarityöstäni, *Tukahdutetut vietit – kartanolaisuuden seksuaalisuuskäsitykset*.

⁵⁴ Täysin neutraalia tasoa voi kuitenkin olla vaikea, ellei jopa mahdotonta saavuttaa. Ks. haastattelutilanteen vuorovaikutuksesta esim. Ruusuvoori & Tiittula 2005, erityisesti 23, 29–31, 41–51.

sytyökset ja korostavat oppiensa luterilaista luonnetta.⁵⁵ Tiedonmurusten metsästämissä lisäksi olen kiinnittänyt huomiota myös siihen, millaista kieltä kartanolaiset käyttävät. Erityisen tärkeältä tämä metodi on tuntunut analysoitaessa kirjeaineistoa, joka koostuu etupäässä Laitisten perheen kartanolaisten ja ei-kartanolaisten jäsenten välisestä vuoropuhelusta. Olen pyrkinyt hahmottamaan niitä jännitteitä ja erilaisia tuntemuksia, joita perheen sisällä on koettu. Yksityiskohtiin pureutuva ja tulkitseva tutkimusotteeni määrittynee parhaiten lähiluvuksi.

Käsitteet ja teoriat

Tutkimukseni kietoutuu koheesion ja lahkun käsitteiden ympärille. Ensin mainittu on tutkimuksen kohde, jälkimmäinen taas määrittelee sen, minkä tyyppiseksi ryhmäksi kartanolaisuus luokitellaan. Valittu luokitus vaikuttaa siihen, millaisia asioita kartanolaisten toiminnasta ja olemuksesta nostetaan esille. Käsittelen ensin lahkun käsitettä ja sitä, miten erilaisia merkityksiä tutkijat ovat sanalle antaneet. Tämän jälkeen paneudun tarkemmin koheesioon sekä sen mahdollisiin käsittelytapoihin.

Uskonnollisten ryhmien luokittelu on aihe, jota on käsitelty lukemattomissa sosiologian teoksissa. Olen rakentanut käsitykseni kartanolaisuutta parhaiten kuvaavasta termistä joidenkin klassikkotekstien sekä muutamien niitä selittävien, kritisoivien ja vertailevien uudempien kirjoitusten pohjalta. Max Weberin ja Ernst Troeltschin kirjoitukset ovat teorioiden vanhimmasta päästä. Seuraavan tason muodostavat edellä mainittujen tutkijoiden teorioita täydentäneet ja muokanneet nuoremman polven uskontososiologit, joiden teokset ja artikkelit ajoittuvat enimmäkseen 1960–1980 -luvulle. Erityisesti Rodney Starkin ja William Sims Bainbridgen teoriat ovat tuntuneet omiin tarkoituksiini sopivilta. Uusinta aikatasoa edustavat Kimmo Ketolan, Tom Sjöblomin, Mark Sedgwickin sekä Jutta Jokirannan artikkelit. Jokirannan teksti on auttanut arvioimaan teorioiden yhteensopivuutta sekä niiden soveltuvuutta nimenomaan kartanolaisuuden tutkimiseen.

Mitään täydellistä yhteisymmärrystä esimerkiksi lahkun tai uskonnollisen liikkeen määritelmästä ei ole, vaan tutkijat korostavat erilaisia piirteitä luokituksia tehdessään. Pelkkien määritelmien

---

⁵⁵ Ks. esim. TMA, Tyrvään tuomiokunnan arkisto, Huittisten kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1935–1935 alkupuoli, Ca3:34, § 82, pöytäkirjan neljäs sivu (sivuja ei ole numeroitu); HMA, Ruoveden tuomiokunnan arkisto, Oriveden kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1950, Ca2:123, § 18, liite G 18 §; TMA, Tyrvään tuomiokunnan arkisto, Lavian kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1950–1950, Ca4:33, § 5, liite J 5 §; TMA, Tyrvään tuomiokunnan arkisto, Lavian kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1950–1950, Ca4:33, § 1, pöytäkirjan kuudes ja kahdeksas sivu (sivuja ei ole numeroitu), liite A 1 §.

vertaileminen ei ole näin ollen yleensä mielekäästä, sillä sosiologista viitekehystä vaihtamalla voidaan yhdestä ja samasta tutkittavasta ryhmästä tuoda esiin erilaisia puolia.⁵⁶ Kartanolaisuudestakin voidaan toisin sanoen käyttää useampaa eri nimitystä riippuen siitä, mitä piirteitä yhteisön olemuksesta halutaan korostaa. Ryhmän epävakaa luonne ja sen matalahko järjestäytyneisyyden aste, oppien jyrkkyys sekä torjuva suhtautuminen ulkopuolisiin ovat olleet omana lähtökohtanani sopivimman määritelmän etsinnässä, sillä nämä ovat mielestäni läheisimmin yhteydessä varsinaiseen tutkimuskohteeseen, koheesioon. Lahkon lisäksi yhteisöä on kutsuttu uskonnolliseksi liikkeeksi ja joissain yhteyksissä myös kultiksi. Sosiologian alalla käytetään nykyään myös ilmaisua uusi uskonnollinen liike, joka on pitkälti korvannut varhaisemmat ja jossain määrin värittyinä pidetyt lahkon ja kultin käsitteet.⁵⁷

Uskonnollisten ryhmien luokittelua koskeva sosiologinen keskustelu juontaa juurensa 1900-luvun alkuun. Max Weber ja Ernst Troeltsch kehittivät tuolloin tahoillaan luokituksen, jossa uskonnolliset ryhmät jaettiin *kirkkoihin* ja *lahkoihin*. Kahtiajaon peruskivenä oli uskonnollisen ryhmän vakiintuneisuuden taso. Weberille kirkko edustaa ”laitoksen kaltaisesti ja virkamiesmäisesti organisoitunutta armoa jakavaa yhteisöä”.⁵⁸ Tällä hän viittaa kirkon valtaan pelastuksen välineiden jakamisessa ja niiden epäämässä. Kirkko on kietoutunut yhteiskuntaan ja valtioon, kun taas lahko on kirkkoa epäpoliittisempi tasa-arvoon perustuva yhteisö. Weberin mukaan lahkot ovat intensiivisen uskonnollisia, eivätkä ne hyväksy jäsenikseen ketä tahansa.⁵⁹ Kirkko puolestaan on valmis jakamaan pelastusta kaikille, jotka suostuvat asettumaan sen edustaman vallan alle.⁶⁰ Myös Troeltschille kirkko ja lahko ovat polaarisia käsitteitä. Hänen mielestään lahko määrittäyty aatteiltaan kirkkoa radikaalimmaksi ja yleensä alempia luokkia houkuttavaksi uskovien joukoksi. Lahkojen suhtautuminen yhteiskuntaan on joko suvaitsevaa, välinpitämätöntä tai vihamielistä. Lahkon opetuksissa korostuvat kristinuskon eskatologiset piirteet, kun taas kirkko painottaa anteeksiantoon ja vapahdukseen liittyviä piirteitä. Lahko peräänkuuluttaa ihmisen omaa vastuuta ja vaatii yksilöltä

⁵⁶ Jokiranta 2010, 224–226.

⁵⁷ Kultiksi lahkoa kutsutaan lähinnä yksityishenkilöiden internetissä käymässä keskusteluissa, ei akateemisissa julkaisuissa tai kartanolaisuutta koskeissa viranomaislähteissä. Erityisesti arkipuheen tasolla ja populaareissa julkaisuissa lahkoa ja kulttia näkee käytettävän myös rinnakkain, vaikka akateeminen tutkimus periaatteessa erottaa molemmat selkeästi omanlaisikseen uskonnollisuuden muodoiksi. Ks. lahkon, kultin ja uuden uskonnollisen liikkeen määritelmistä sekä termien limittäisyydestä esim. Ketola 2001, 10–13, 15, 21 ja Ketola 2004, 419–420; Sedgwick 2004, 288. Ks. myös Sjöblom 2001, erityisesti 43–44, 52–53, 58–61.

⁵⁸ Weber 1989 (1920), 84.

⁵⁹ Weber katsoo lahkojen edustavan ”virtuoosiuskonnollisuutta”, josta voidaan käyttää myös nimitystä ”herooinen uskonnollisuus”. Lahkojen lisäksi myös esimerkiksi munkkiyhteisöt sekä muinaiskristilliset askeetit edustavat tällaista tietynlaista hengellistä säätyä. Ks. Weber 1989 (1920), 83 sekä saman sivun alaviite.

⁶⁰ Weber 1989 (1920), 83–84, 91–92; Tapani Hietaniemen ”Johdatus Max Weberin sanastoon ja käsitteistöön” teoksessa Weber 1989 (1920), 196, 199, 200–201. Ks. myös Jokiranta 2010, 203–204, 224–225.

uskonoppien konkreettista noudattamista.⁶¹ Weberin ja Troeltschin luomaa luokitusta on sittemmin kritisoitu, laajennettu ja tulkittu lukemattomissa julkaisuissa,⁶² mutta se tarjoaa edelleen vähintäänkin hyvän lähtökohdan määrittelyille.

Kartanolaisuus näyttäytyy edellä esiteltyjen näkemysten puitteissa selvästi lahkona sekä valtauskontoa tiukempien oppiensa että eksklusiivisuutensa vuoksi. Yhteisöllä oli selkeät johtajat, mutta esimerkiksi saarnaaminen ei kuitenkaan ollut yksinomaan Reunasen ja Kartanon vastuulla – julistamista pidettiin pikemminkin kaikille jäsenille kuuluvana velvollisuutena. Määritelmä lahkosta vapaaehtoiseen jäsenyyteen perustuvana yhteisönä on kartanolaisuuden kohdalla sen sijaan hieman kyseenalainen, sillä kuten edellä on kerrottu, lahkoon liittyneiden lapsilta ei kysytty erillistä suostumusta jäsenyyteen. Kartanolaiseksi tuleminen tapahtui kuitenkin useimmiten tietoisien kääntymisen kautta.⁶³

Yksi kartanolaisuuden keskeisimmistä piirteistä on sen torjuva asenne ympäristöään kohtaan. Ajatus lahkoista kirkkoa kriittisempinä uskovaisten joukkoina oli nupullaan jo Weberin ja Troeltschin määritelmässä, mutta Benton Johnson kiinnitti ensimmäisten joukossa tarkempaa huomiota uskonnollisten ryhmien ja yhteiskunnan väliseen suhteeseen. Hän määritteli vuonna 1963 kirkon ja lahkon eron seuraavasti: ”*A church is a religious group that accepts the social environment in which it exists. A sect is a religious group that rejects the social environment in which it exists*”.⁶⁴ Vertailuasteikon yhdessä päässä on sosiaalisen ympäristön täydellinen hyväksyminen ja toisessa sen täydellinen hylkääminen. On arvioijan itsensä päätettävissä, mihin

⁶¹ Lahkoa määrittävät myös esimerkiksi sen kirkkoa pienempi koko, selkeästi määritellyn papiston puuttuminen sekä jäsenten välillä vallitseva tasa-arvo. Ks. Troeltsch 1992 (1912), 328–349, erityisesti 331–343. Ks. Troeltschin teoriasta myös Jokiranta 2010, 211; Sedgwick 2004, 287; Wilson 1975, 11–12, mukaan lukien alaviitteet; Wilson 1967, 3–4. Wilsonin kehittämiin lahkojen alakategorioihin ei ole syytä syventyä tämän tutkimuksen puitteissa, mutta todettakoon, että kartanolaisuus lienee hänen luokituksessaan lähimpänä adventistista lahkoa. Ks. aiheesta tarkemmin esim. Wilson 1967, 25–29.

⁶² Ks. Weberin määritelmien ja teorioiden tuoreesta soveltamisesta esim. Jokiranta 2010. Ks. myös Collinsin (1997) Weberin, Durkheimin ja Starkin & Bainbridgen teorioita vertaileva artikkeli teoksessa *Rational choice theory and religion*. Mitä tulee kritiikkiin, sekä Weberin että Troeltschin kirkon ja lahkon määritelmiä on pidetty epäkäytännöllisinä myöhemmille tutkijoille, sillä vain harva uskonnollinen ryhmä täyttää kaikki kirkon tai lahkon kriteerit. Liiallisen yksityiskohtaisuutensa lisäksi Troeltschin määritelmää on kritisoitu voimakkaasta sidonnaisuudesta tiettyyn historialliseen kontekstiin: Troeltsch perusti väitteensä kristityn Euroopan 1800-lukua edeltäneisiin tapahtumiin kiinnittäen huomionsa erityisesti katolilaisuuteen, anglikaanisuuteen ja luterilaisuuteen. Weber puolestaan piti ideaalilahkon esikuvana protestanttisia lahkoja, mutta uskoi silti teoriansa universaaliin sovellettavuuteen – myöhemmät tutkijat ovat olleet asiasta usein eri mieltä. Ks. Weberin kritiikistä esim. Stark & Bainbridge 1985, 20–21; Tapani Hietaniemen ”Johdatus Max Weberin sanastoon ja käsitteistöön” teoksessa Weber 1989 (1920), 200–201. Ks. Troeltschin kritiikistä esim. Johnson 1963, 540–541. Ks. klassisen kirkko-lahko -jaon kritiikistä myös esim. Glock & Stark 1966, 243–246.

⁶³ Ks. aiheesta tarkemmin luku 2.2.

⁶⁴ Johnson 1963, 542.

kohtaan asteikkoa lahkon ja kirkon raja vedetään.⁶⁵ Samalla linjalla on myös Bryan R. Wilson, jonka mukaan klassinen käsitys lahkoista emokirkosta irtaantuneina skismaattisina ryhminä on liian yksipuolinen. Lahkon kritiikki ei välttämättä kumpua uskonopillisista kiistoista, vaan myös laajempi sosiaalinen ympäristö voi olla sen arvostelun kohteena.⁶⁶ Kartanolaistenkaan kritiikki ei kohdistunut yksinomaan kirkkoon, vaan lahkolaiset kokivat koko modernin suomalaisen yhteiskunnan edustavan vääränlaisia arvoja. Sielun pelastaminen oli mahdollista vain ja ainoastaan kartanolaisten esimerkkiä noudattamalla.⁶⁷

Kartanolaisuutta on kutsuttu myös *uskonnolliseksi liikkeeksi*. Pastori Aarre Huovila on päätenyt vuonna 1962 valmistuneessa pastoraalityössään tähän ilmaisuun, sillä kartanolaiset ”kaikesta huolimatta haluavat kuulua kansankirkkomme yhteyteen”.⁶⁸ On totta, ettei lahko ikinä virallisesti irrottautunut evankelisluterilaisesta kirkosta, vaikka kirkon oppeja omissa piireissä arvosteltiinkin. Stark & Bainbridge määrittelevät uskonnollisen liikkeen organisoiduksi sosiaalisesti liikkeeksi, joka pyrkii estämään tai edesauttamaan uskonasioihin ja esimerkiksi arvoihin liittyviä muutoksia. Liike voi olla joko itsensä ja yhteiskunnan välistä jännitettä liennyttävä tai sitä kasvattava. Kirkko edustaa pysyvyyttä ja yhteisymmärrystä vallitsevan sosiokulttuurin kanssa, joten jännitteen lievittämiseen tähtäävää ryhmää voitaisiin luonnehtia kirkolliseksi liikkeeksi. Jännitettä kasvattava sekä yhteiskunnan rakenteita ja arvoja ravisteleva liike on puolestaan lahkomainen.⁶⁹ Liikettä käytetään alan tutkimuskirjallisuudessa usein eräänlaisena kattoterminä kaikenlaisille uskonnollisille ryhmille,⁷⁰ mikä tekee siitä käsitteenä hieman epämääräisen. Kartanolaisuuden kutsuminen yhteiskuntaan kriittisesti suhtautuvaksi lahkomaiseksi liikkeeksi voisi sinänsä olla perusteltua, mutta tällöin yhteisön sisäänpäin kääntynyt luonne ei nousisi mielestäni tarpeeksi esille. Kartanolaisten tavoitteena ei myöskään ollut varsinaisesti kirkon tai yhteiskunnan muuttaminen,

⁶⁵ Johnsonin määritelmä liikkuu tarkoituksella hyvin yleisellä tasolla. Yhteen ominaisuuteen perustuvan luokittelun ideana on muun muassa helpottaa vertailevan tutkimuksen tekemistä sekä saada tutkija kiinnittämään tarkempaa huomiota myös muihin ryhmää määrittäviin piirteisiin. Johnson muistuttaa näin kontekstiin sitomisen tärkeydestä. Ks. Johnson 1963, 542–544. Ks. Johnsonin jännitteisyyden käsitteen avaamisesta ja soveltamisesta Stark & Bainbridge 1985, 48–52.

⁶⁶ Wilson 1975, 12.

⁶⁷ Lahkon ja yhteiskunnan välisen jännitteen aste ja muoto voivat vaihdella: arvostelu voi olla avointa, jopa aggressiivista, tai sitten kritiikki voi olla piilevämpää ja näkyä esimerkiksi omiin oloihin eristäytymisenä. Kartanolaisten kohdalla jännitteet olivat osittain itse aiheutettuja ja jopa toivottuja, mutta välillä lahkon ja sen ulkopuolella elävien maailmankuvat joutuivat törmäyskurssille tahattomasti. Kartanolaiset ajautuivat kahnauksiin ensin yksityishenkilöiden sekä myöhemmin myös viranomaisten ja median kanssa – tutkijan näkökulmasta katsottuna tämä on luonnollisesti hyvä asia, sillä nimenomaan jännitteiden vuoksi lahkosta on olemassa muitakin kuin suullisia lähteitä.

⁶⁸ Huovila 1962, 3.

⁶⁹ Stark & Bainbridge 1985, 23–24.

⁷⁰ Ks. esim. Jokiranta 2010, 217–218. Ks. *sosiaalisen liikkeen* määritelmästä ja käytöstä myös esim. Lofland 1985, 22–24.

sillä muutos olisi jäänyt lyhytikäiseksi maailmanlopun koittaessa. Lahkon huomio oli pikemminkin yksilöissä, joista mahdollisimman monen toivottiin kääntyvän ennen tuomiopäivää.

Ei ole itsestään selvää, millä nimellä kartanolaisuutta kutsutaan. Kieli on vallan väline ja myös aikakauteen ja kulttuuriin sidottu. Yhteisöä on kutsuttu julkisuudessa melko säännönmukaisesti lahkoksi, ja tähän termiin olen myös itse päätenyt. Lahko on kuitenkin siinä mielessä ongelmallinen ilmaisu, että se herättää ainakin arkikielenkäytön tasolla nykyään lähinnä negatiivisia mielikuvia.⁷¹ Kartanolaisuutta koskevassa kirjallisuudessa päähuomio on yleensä ollut niissä piirteissä, jotka tekivät lahkosta kirkon ja suuren yleisön silmissä poikkeavan. Myös esimerkiksi lahkoon käyttämät fyysiset kurinpitotoimet ja sukupuolivietin kuolettamiseen tähdänneet riitit ovat antaneet kartanolaisuudelle harvinaisen huonon maineen. Luultavasti yhteisöä on osittain juuri tästä syystä kutsuttu silloin tällöin myös *kultiksi*⁷² – myös tällä termillä on etenkin arkikielen tasolla selvästi kielteinen sävy. Negatiivisen pohjavireensä vuoksi ilmaisua käytetään esimerkiksi uutisoitaessa väkivaltaisten tai muuten syystä tai toisesta epämiellyttäviksi koettujen uskonnollisten ryhmien toimista.⁷³ Kartanolaisuuden ja negatiivisia konnotaatioita kantavien määritelmien yhteen liittäminen on sinänsä ymmärrettävää, kun ottaa huomioon, minkälaista lahkoa koskeva uutisointi on pääsääntöisesti ollut: Leevi Laitisen ja Saara Beckmanin onnettomat lapsuusmuistot ovat olleet median pääasiallisena kiinnostuksenkohteena. Sanavalinnat luovat yleisölle ennakkokäsitystä siitä, mitä tuleman pitää. Omaan valintaani ei kuitenkaan liity arvolatauksia, vaan olen päätenyt puhumaan kartanolaisuudesta lahkona pitkällisen harkinnan ja tutkimuskirjallisuuteen perehtymisen

⁷¹ Ks. esim. Ketola 2004, 419. Lahko-sanalla on alun perin viitattu kristillisestä kirkosta erkaantuneisiin skismaattisiin ryhmiin, joihin kirkko itse suhtautui usein alentuvasti ja väheksyen. Ks. Troeltsch 1992 (1912), 333–334. Ilmaisua on mielestäni jossain määrin säilyttänyt tämän arvolatautuneen pohjasävyensä.

⁷² Uskontososiologiassa kultilla viitataan yleensä uskonnolliseen yhteisöön, joka korostaa yksilön ja Jumalan välisen henkilökohtaisen suhteen merkitystä. Monien tutkijoiden mielestä kulttia määrittää heikko tai ainakin muita yhteisötyyppejä matalampi organisoitumisen taso. Kultit ovat lahkoja individualistisempia, ja sosiaalinen kontrolli, yksi kartanolaisuutta olennaisesti määrittävistä tekijöistä, on ideaalityypin kultissa vähäistä. Glock & Stark sekä Stark & Bainbridge määrittelevät kultin uutta uskonnollista kulttuuria luovaksi ryhmäksi, kun taas lahko toimii samassa opillisessa viitekehysessä kuin hallitseva uskonnollinen taho, vain niiden tulkinnat opista eroavat. Roy Wallisin mielestä oppien ”uutuus” on kuitenkin liian häilyvä arviointiperuste. Hän lähtee itse liikkeelle ryhmien tavasta suhtautua vaihtoehtoisiin oppeihin: lahko pitää omia näkemyksiään ainoana oikeina, kultti taas yleensä tunnustaa vaihtoehtoiset pelastukseen johtavat tiet. Myös Wallisin luokituksessa kartanolaisuus osoittautuu selvästi lahkoksi. Ks. Wallis 1975, 35–49, erityisesti 36–41. Ks. kultin määritelmästä esim. Ketola 2001, 15–18, 20; Sjöblom 2001, 45–46; Troeltsch 1992 (1912), 729–753; Glock & Stark 1966, 245; Stark & Bainbridge 1985, 24–26.

⁷³ Ks. esim. Ketola 2004, 419; Sjöblom 2001, 43, 46. Hyvän esimerkin sanan hieman harhaanjohtavasta käytöstä tarjoaa Daavidin Oksa -yhteisö, josta puhutaan usein nimenomaan kulttina. Akateemisten käsitteiden puitteissa kyseinen ryhmä on kuitenkin huomattavasti lähempänä lahkoa. Synä lienevät Daavidin Oksaan liittyvät dramaattiset tapahtumat: David Koreshin johtama ryhmä tuli tunnetuksi vuonna 1993, kun Yhdysvaltain liittovaltion, Teksasin osavaltion ja armeijan joukot piirittivät Daavidin Oksan päämajaa Wacossa 51 päivän ajan. Piirityksessä kuoli lopulta 82 yhteisön jäsentä. Ks. Daavidin Oksasta tarkemmin esimerkiksi Stuart A. Wrightin artikkeli ”Revisiting the Branch Davidian mass suicide debate” teoksessa *Violence and new religious movements* (2011).

jälkeen. Jotta tutkimuksen kieli ei kävisi liian yksitoikkoiseksi, käytän välillä myös ilmaisua *uskonnollinen yhteisö*.⁷⁴

Lahkon – kuten kaikkien muidenkin edellä esiteltyjen käsitteiden – suurin ongelma on se, ettei sille ole olemassa mitään yhtä selkeää määritelmää. Osittain tilanne johtuu tutkijoiden välisistä mielipide-eroista, osittain siitä, että tutkittavana olleet uskonnolliset ryhmät ovat olleet luonteeltaan hyvin erityyppisiä. Väitteisiin teorioiden laajasta yleistettävyydestä tai jopa universaalista pätevyydestä on suhtauduttava varauksella.⁷⁵ On myös huomattava, että enemmistö käyttämäni teorioista on syntynyt yhdysvaltalaisen tutkijoiden kotimaansa uskonnollista kenttää koskevien havaintojen pohjalta. Jokainen uskonnollinen yhteisö on luonteeltaan ainutlaatuinen, eikä mitään teoriaa voi harkitsematta valjastaa kartanolaisuuden tutkimiseen.⁷⁶ Jokiranta kehottaa käyttämään malttia paitsi teorioiden sekoittamisen myös niiden soveltamisen kanssa: teorioiden tehtävä on tarjota uusia näkökulmia, ei mahdollista tutkittavaa ryhmää jonkin tietyn määritelmän puitteisiin.⁷⁷ Osittain tästä syystä olen valinnut käyttöni melko yleisluontoisella tasolla liikkuvia luokituksia. Ryhmän ja sen sosiaalisen ympäristön suhteeseen perustuvat määritelmät eivät ole nähdäkseen tiukasti mihinkään tiettyyn aikaan tai kulttuuriin sidottuja, joten ne antavat tutkimuskohteelle sopivasti tilaa hengittää.

Koheesio on tutkimukseni pääasiallinen kohde. Koheesiolla tarkoitan kaikkien niiden sekä positiivisten että negatiivisten tekijöiden summaa, jotka vaikuttavat ihmisten halukkuuteen pysyä ryhmän jäsenenä. Kyse on myös joukon sisäisestä yhteenkuuluvuuden tunteesta, me-hengestä. Korkea koheesio kertoo vahvasta sitoutumisesta ryhmän tavoitteisiin ja yhteisiin normeihin. Mitä voimakkaampi yhteenkuuluvuuden tunne on, mitä kiinteämmin ihmiset näkevät itsensä osana

⁷⁴ Olen käyttänyt työssäni myös kartanolaisia termejä, jotka selkeästi poikkeavat tavanomaisesta akateemisesta kirjoitustyylistä. Sellaiset ilmaisut kuin ”lihan himot”, ”huoraaminen” ja ”huoruuden himot” toistuvat jatkuvasti kartanolaisuutta koskevassa lähdeaineistossa ja kirjallisuudessa. ”Huoraamisesta” kirjoittaminen ei ole toisin sanoen oma tyyllinen valintani, vaan tarkoituksena on ollut antaa lähteiden ja muistelijoiden kertoa omalla kielellään kartanolaisuudesta, sillä lahkon sisäinen puhetapa kuvastaa myös lahkon oppeja.

⁷⁵ Teorioita ei välttämättä ole edes tarkoitettu historiallisten ilmiöiden tutkimiseen. Ks. esim. Jokiranta 2010, 226. Ks. myös Wilson 1967, 3–4.

⁷⁶ Kartanolaisuuden tutkimisen kannalta on kuitenkin hyvä, että kaikkien edellä mainittujen teorioiden aineistona on käytetty etupäässä sellaisia yhteisöjä, joiden opit pohjaavat ainakin jossain määrin kristinuskoon – kristilliseksi ryhmäksi kartanolaisuuskin selvästi määrittyy. Teorioiden soveltaminen ei-kristillisiin uskonnollisiin ryhmiin toisi mukanaan omat haasteensa. Erityisesti kirkko-lahko -jako asettuu melko tiukasti nimenomaan kristinuskon yhteyteen, joskin esimerkiksi Sedgwick on soveltanut lahkon käsitettä tutkiessaan erilaisia uskonnollisia ryhmiä islamilaisessa maailmassa. Ks. Sedgwick 2004. Johnson puolestaan katsoo kirkko-lahko -jaon sopivan hyvin useimpien kristilliseen, juutalaiseen ja islamilaiseen traditioon kuuluvien ryhmien tutkimiseen. Johnson 1963, 542, ks. myös viite 12.

⁷⁷ Jokiranta 2010, 225–226, ks. myös 213.

kokonaisuutta, sitä todennäköisemmin ryhmä pystyy pitämään jäsenensä.⁷⁸ Koheesion tutkiminen on keino kartoittaa yhteisön sisäistä todellisuutta, mutta sen avulla voidaan myös saada jonkinlainen käsitys siitä, miksi kartanolaisuus ensin menestyi ja alkoi sitten hiipua. Vaikka kyse on ryhmäprosessista, ovat yksilöt ja heidän kokemuksensa kuitenkin näkökulman keskiössä. Tarkoitukseni on tutkia sellaisia lahkoelämän tekijöitä, jotka joko vahvistivat tai heikensivät jäsenten suhdetta ryhmään. Koetun koheesion vahvuus vaikutti siihen, jäikö yksilö lahkoon jäseneksi vai päättikö hän luopua siitä.

Vaikka tutkijat ovat koheesion määritelmästä suhteellisen yksimielisiä, on sen syntymisestä kuitenkin useampia keskenään kilpailevia teorioita. Olen itse päättänyt lähestyä ilmiötä sosiaalipsykologian piiriin kuuluvan sosiaalisen identiteetin teorian (*social identity theory*) avulla. Sen ydinajatuksena on, että ihmiset hahmottavat maailmaa ryhmäjäsenyyksistään käsin. Lisäksi olen hakenut tukea rationaalisen valinnan teoriasta (*rational choice theory*), joka on lainattu taloustieteestä sosiologian käyttöön. Äkkiseltään nämä kaksi teoriaa vaikuttavat toistensa vastakohtilta, ainakin mikäli käyttöön otetaan niiden klassisimmat muodot: rationaalisen valinnan teoria on korostetun yksilökeskeinen, kun taas sosiaalisen identiteetin teoria painottaa yhteisön vaikutusta yksilön toimintaan. Molemmat kuitenkin huomioivat sekä yksilöpsykologiset tekijät että sosiaalisen vaikutuksen, erot löytyvät painotuksista. Teorioilla on pitkä ja polveileva historia, mutta eri tutkijoiden tuottamiin nyanssieroihin ei ole tarkoituksenmukaista pureutua tämän tutkimuksen puitteissa. Pyrin seuraavaksi esittelemään lyhyesti teorioiden keskeisimmän sisällön sekä kertomaan, miten itse aion niitä soveltaa kartanolaisuuden tutkimisessä.

Sosiaalisen identiteetin teorian isänä pidetään Henri Tajfelia, joka tutkia kollegojensa kanssa 1970-luvulla ryhmien välisiä suhteita.⁷⁹ Tajfelin jälkeen teoriapohjaa ovat laajentaneet, muokanneet ja soveltaneet lukemattomat tutkijat. Itse olen turvautunut erityisesti Michael A. Hoggin

---

⁷⁸ Hogg 1992, 1, 39, 80. Koheesion mittaamista on pidetty ongelmallisena, koska sen ilmenemismuoto riippuu hyvin pitkälti ryhmästä. Ks. aiheesta esim. Hogg 1992, 31–32, 41–43, 56–57. Tämän tutkimuksen tarkoituksena ei kuitenkaan ole varsinaisesti mitata kartanolaisen koheesion vahvuutta kussakin lahkoon elinkaaren tai tietyn henkilön jäsenyyden vaiheessa, vaan ainoastaan selvittää, millaiset tekijät koheesion muodostumiseen vaikuttivat. Yleiskatsauksen koheesion ja muiden ryhmäprosessien havainnoivasta tutkimuksesta tarjoaa esimerkiksi Rupert Brownin *Group processes: dynamics within and between groups* (2000/1988).

⁷⁹ Monet varhaiset sosiaalista identiteettiä koskevat väitteet perustuivat laboratorio-oloissa tehdyille kokeille. Tajfel ja kumppanit jakoivat koehenkilöt ryhmiin, joissa ainoastaan samaan joukkoon kuulumisen yhdisti jäseniä. Koehenkilöiden välillä ei ollut vuorovaikutusta kokeen aikana eivätkä he tunteet toisiaan entuudestaan. Ryhmäjäsenyys kuitenkin vaikutti ihmisten käyttäytymiseen niin, että koehenkilöt alkoivat käyttäytyä suosiollisemmin samaan ryhmään kuuluvia kohtaan. Ilmiötä kutsutaan *minimal group* -paradigmaksi. Ks. aiheesta tarkemmin esim. Hogg 2005, 465; Hogg & Mullin 1999, 250. Teorian väitteitä on sittemmin testattu myös todellisten ryhmien tutkimuksessa. Ks. *social identity* -teorian historiasta sekä uusista ja vanhoista tutkimuskysymyksistä esim. Brown & Capozza 2000.

näkemyksiin.⁸⁰ Yhteistä sosiaalista identiteettiä koskeville tutkimuksille tuntuu kuitenkin olevan vähintäänkin implisiittinen kiinnostus nimenomaan ryhmien väliseen toimintaan.⁸¹ Kriteeri täyttyy myös oman työni kohdalla, sillä kartanolaisuutta ei voi tutkia luomatta edes yhtä silmäystä lahkoon ja sen ympäristön välisiin suhteisiin, niin keskeisellä sijalla ulkopuolisista erottautuminen oli yhteisön opeissa. Sosiaalisen identiteetin teorian mukaan yksilön minäkuva on kaksijakoinen: henkilökohtaisiin ominaisuuksiin kuten persoonallisuuteen ja kokemuksiin perustuvan identiteetin lisäksi on olemassa sosiaalinen identiteetti, joka rakentuu ryhmäjäsennyksien kautta.⁸² Yksilö kuuluu yhtä aikaa useisiin eri ryhmiin, joiden jäsenyys voi olla joko annettu (kuten sukupuoli tai etninen tausta) tai perustua valinnalle. Identiteetit eivät sulje toisiaan pois, vaan ne toimivat yhdessä yksilön minäkuvan rakennusaineina. Jos ihminen kuitenkin pitää jonkin ryhmän jäsenyyttä erityisen suuressa arvossa, voidaan sosiaalisen identiteetin katsoa olevan hallitsevassa asemassa – ryhmäjäsennys muodostaa identiteetin keskeisen osan.⁸³ Sosiaalisen identiteetin vahvuutta on vaikea mitata suoraan, mutta se ilmenee esimerkiksi normatiivisena käytöksenä sekä halukkuutena työskennellä yhteisten tavoitteiden eteen. Mitä merkittävämpänä jäsenyyttä pidetään eli mitä korkeampi koetun koheesion taso on, sitä voimakkaammin ryhmän katsantokannat ohjaavat jäsenen tapaa hahmottaa maailmaa.⁸⁴

Ryhmän normit vaikuttavat yksilön tapaan tarkastella ja selittää ympäristön tapahtumia. Normit ovat ryhmän itsensä luomia sääntöjä, joiden tehtävä on ohjata jäsenten käytöstä ja määrittää, mikä on sopivaa ja mikä ei. Normit voivat olla luonteeltaan implisiittisiä tai eksplisiittisiä. Jokaisella

---

⁸⁰ Tulkintakehykseeni sisältyy vaikutteita myös *self-categorization theory*sta, joka rakentuu samalle pohjalle kuin sosiaalisen identiteetin teoria. Self-categorization -teoria kuitenkin syventyy erityisen tarkasti ryhmäjäsennyteen liittyviin kognitiivisiin prosesseihin. Erot ovat siis pikemminkin painotusten kuin sisällön tasolla, minkä vuoksi teorioita käytetään myös rinnakkain. Tämän tutkimuksen puitteissa self-categorization -teorian historiaan ja yksityiskohtiin syventyminen ei ole tarpeen. Ks. aiheesta esim. Turner & Oakes 1989; Hogg 1992, 5, 93–99; Hogg 2001, 130–134; Hogg 2005, 468–469; Hogg & Mullin 1999, 249–250, 252.

⁸¹ Worchel et al. 2000, 21. Hoggin mukaan ryhmien sisäiset prosessit ovat erottamattomasti yhteydessä ryhmien välisiin suhteisiin, yhtä ei voi tutkia ilman toista. Hogg 1992, 115–116.

⁸² Hogg 2001, 131; Hogg 1992, 90; Turner 1982, 18. Esimerkiksi Worchel ja kollegat pitävät jakoa kuitenkin liian yksinkertaistettuna. Kaksijakoisen identiteetin sijaan he ehdottavat neliosaista mallia, joka, toisin kuin monet muut teoriat heidän mielestään, ei aliarvioi henkilökohtaisen identiteetin merkitystä ryhmäprosesseissa. Ks. Worchel et al. 2000, 17–21.

⁸³ Hogg 2001, 123–125, 134–135; Hogg 1992, 90–91, 110; Hogg 2005, 462–463. Ks. myös Turner 1982, 18–19, 21; Brown 2000 (1988), 338–341; Deaux et al. 1995. Deaux ja kollegat tunnistivat kokeissaan viisi erilaista sosiaalisen identiteetin kategoriaa: uskonnollisuus/etnisyys, poliittinen kanta, ihmissuhteet, stigma ja ammatti/kutsumus. Riippuu yksilöstä, millaiseen hierarkiaan hän omat jäsenyytensä asettaa, mutta olennaisinta on huomata, etteivät kaikki sosiaaliset identiteetit saa samanlaista painoarvoa. Ks. aiheesta myös Deaux 2000.

⁸⁴ Hogg 2001, 123–124; Hogg 1992, 98–99; Johnson & Johnson 2003 (1975), 104–105. Johnson & Johnsonin käsitys koheesion syntymiseen johtavista tekijöistä ei ole täysin samansuuntainen sosiaalisen identiteetin teorian kanssa, mutta koheesion seurauksista puhuttaessa näkemykset kohtaavat.

ryhmällä on oma etikettinsä, jonka mukaan jäsenten odotetaan toimivan.⁸⁵ Ryhmät määrittyvät keskinäisten eroavuuksiensa kautta, ja jako ”meihin” ja ”muihin”, sisä- ja ulkopiiriin, perustuu näin ollen vertailulle.⁸⁶ Kartanolaisten kohdalla erot ympäröivän yhteiskunnan kanssa olivat korostetun suuria, sillä lahkolaiset halusivat erottautua mahdollisimman selvästi syntisinä pitämistään ulkopuolisista. Yhteisön opit ohjasivat jäsenten elämää tarkasti, ja niiden noudattaminen vaati sitoutumista valtaväestön tavoista selvästi poikkeavaan elämäntyyliin. Sosiaalisen identiteetin teorian mukaan ihmisillä on tapana suosia omaa ryhmäänsä vertailuja tehdessään. Tällainen katsantokanta saa ihmisen tuntemaan hyvää mieltä ryhmästään, jäsenyydestään ja näin ollen myös itsestään.⁸⁷

Sosiaalinen identiteetti voi muuttua muotoaan ajan myötä. Yksikään ihminen ei pysy tarpeiltaan ja tavoitteiltaan ikuisesti samanlaisena, joten jäsenyys sekä sen merkitys yksilölle ovat alttiita muutoksille. Myös muiden ihmisten käsitykset ryhmästä voivat vaikuttaa siihen, miten ihminen itse jäsenyyteensä suhtautuu. Usein tietyn ryhmän jäseneltä odotetaan tietynlaista käytöstä, mikä voi herättää yksilössä sekä positiivisia että negatiivisia tunteita. Sosiaalinen identiteetti sekä siihen liitetyt arvostukset syntyvät siis vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa. Koheesion aste vaihtelee yksilökohtaisesti, ja siihen vaikuttavat niin jäsenten väliset erot kuin aikakin. Ihmisten lisäksi myös ryhmät itse muuttuvat.⁸⁸ Kartanolaisena eläminen ei ollut kaikille samanlaista, minkä lisäksi lahkoon liityttiin ja siitä lähdettiin erilaisin perustein. Yhteisiäkin tekijöitä luonnollisesti on, ja ne ovat tämän tutkimuksen kiinnostuksen kohteena.

Teoriakehykseni toista laitaa edustaa *rationaalisen valinnan teoria*, jonka juuret ovat taloustieteessä.⁸⁹ Tarkkaan ottaen kyse on teoriapohjasta, jonka oppeja on sovellettu eri tavoin eri tieteenaloilla.⁹⁰ Myös tutkijoiden välillä on eroja. Oma tulkintani hyödyntää ennen kaikkea jo

⁸⁵ Johnson & Johnson 2003 (1975), 26–27; Hogg 2001, 123–124; Hogg 2005, 470–471; Brown 2000 (1988), 56, 58–60; Dandaneau 2007, 3229–3232. Usein käsitteen määritelmässä korostetaan normien epävirallista luonnetta, mutta omassa työssäni sisällytän termiin myös kartanolaisyyhteisön ääneen lausutut ja auktoriteettien vahvistamat säännöt, joita voisi näin ollen kuvailla myös lahkon virallisiksi ohjenuoriksi.

⁸⁶ Hogg 2001, 123, 131, 134; Hogg 2005, 466; Johnson & Johnson 2003 (1975), 26; Brown 2000 (1988), 311–312; Turner 1982, 17–18. Vertailua voi tosin tapahtua myös ryhmän sisällä. Ks. Worchel et al. 2000, 22; Turner 1982, 35–36. Ks. myös tämän tutkimuksen luku 3.3.

⁸⁷ Brown 2000 (1988), 334; Turner 1982, 17, 27–28, 30; Hogg 2005, 466–467; Hogg 1992, 90–92. Kartanolaisuudessa rajanveto suruttomien ja oman ryhmän välillä oli jatkuvaa, mutta asetelmaa ei voi sellaisenaan samaistaa kaikkiin muihinkin ryhmiin. Vertailun voimakkuus vaihtelee ryhmäkohtaisesti. Ks. esim. Brown 2000 (1988), 336–339.

⁸⁸ Johnson & Johnson 2003 (1975), 28, 36; Deaux 2000, 6–7; Worchel et al. 2000, 28.

⁸⁹ Teorian tausta käy hyvin ilmi jo tutkijoiden valitsemista käsitteistä: teksteissä puhutaan usein esimerkiksi kysynnästä ja tarjonnasta sekä uskonnollisista markkinoista. Jälkimmäisellä viitataan kaikkiin yhteiskunnassa esiintyviin uskonnollisuuden muotoihin, ”firmoihin” tai ”tuottajiin”, joista ihminen sitten valikoi tarpeisiinsa parhaiten sopivan vaihtoehdon. Ks. esim. Stark 1997, 17; Iannaccone 1997, 26–27; Stark & Finke 2000, 35–36, 193–217.

⁹⁰ Simpson 2007, 3794.

lahkomääritelmien yhteydessä mainittujen uskontososiologiiden Rodney Starkin ja William Sims Bainbridgen ajatuksia. Rationaalisen valinnan teorian ydinidean mukaan ihmiset ovat lähtökohtaisesti rationaalisia toimijoita, joiden tekemät valinnat perustuvat tarjolla olevien vaihtoehtojen hyvien ja huonojen puolien arvioimiseen. Tutkijat kutsuvat tätä prosessia kulujen (*cost*) ja hyötyjen (*benefit*) punnitsemiseksi. Ihmisen uskotaan valitsevan sen vaihtoehdon, josta on hänelle eniten etua. Teorian luomaa ihmiskuvaa voisi näin ollen kuvata utilitaristiseksi. Muun muassa sosiokulttuurinen ympäristö vaikuttaa siihen, miten yksilö hahmottaa toimintamahdollisuutensa, mutta ihmiset nähdään silti itsenäisinä toimijoina, joiden tekemiä valintoja ei voida selittää yksinomaan rakenteellisilla tekijöillä. Koulukunnan teoreetikot uskovat myös, että sosiaalisten rakenteiden perusteellinen tutkimus edellyttää yksilötasolle menemistä, sillä juuri yksilöt muodostavat mainittujen rakenteiden selkärangan. Individualistinen katsantokanta on sisäänkirjoitettuna rationaalisen valinnan teoriaan.⁹¹

Tässä tutkimuksessa rationaalisuuden mittana käytetään toiminnan *tavoitteellisuutta*.⁹² Kartanolaistenkin elämäntyyliä on lähtökohtaisesti tarkasteltava päämäärätietoisena toimintana. Tavoitteista selkein lienee sielun pelastaminen ennen maailmanloppua, mutta lahkolaisilla on todennäköisesti ollut myös yksilöllisiä, maallisempia tarkoitusperiä. Olen omaksunut jossain määrin kiistanalaisen näkökannan, joka mukaan sekä järki että tunteet voivat olla läsnä rationaalisia valintoja tehtäessä.⁹³ Niiden toisistaan erottaminen on mielestäni jokseenkin keinotekoisista, kun tutkitaan ihmisolennon päätöksentekoa. Rationaalinen valinta ei välttämättä edellytä myöskään täysin tietoista harkintaa ja vaihtoehtojen vertailua. Myös tottumuksella ja normeilla on osansa päätöksenteossa, minkä lisäksi ihmisillä on usein taipumusta antaa enemmän painoarvoa sellaiselle informaatiolle, joka tukee heidän olemassa olevia uskomuksiaan ja käsityksiään maailmasta. Usein tietoa kaikista mahdollisista vaihtoehdoista ja niiden todennäköisistä seurauksista ei myöskään ole saatavilla. Nämä näkökannat huomioivia tutkijoita kutsutaan joskus *bounded rationality* -haaran

⁹¹ Iannaccone 1997, 26–29; Simpson 2007, 3794–3797; Sherkat 1997, 66–69, 73; Stark & Bainbridge 1985, esimerkiksi 5–6; Stark & Iannaccone 1993, 244–245; Stark 1999, 265–267. Yksilön motiivien ja tarpeiden huomioiminen ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteivät rationaalisen valinnan teoreetikot tunnustaisi uskonnon sosiaalista puolta. Ks. esim. Stark & Finke 2000, 35, 106–109, 118–119; Sherkat 1997, 68; Stark & Iannaccone 1993, 246.

⁹² Rationaalisuuden määritelmästä ei vallitse tutkijoiden kesken yksimielisyyttä. Monissa klassisissa tulkinnoissa rationaalisuus määrittyy ennen kaikkea toiminnan tuottavuuden kautta, ja tuottavuus puolestaan yhdistetään yleensä materiaaliseen hyötyyn. Kuitenkin myös esimerkiksi Simpson ja Stark asettavat toiminnan tavoitteellisuuden yhdeksi rationaalisuuden mittariksi. Simpson 2007, 3794; Stark 1997, 14. Ks. rationaalisuuden määrittelyn vaikeudesta esim. Hechter 1997, 147–148.

⁹³ Rationaalisen valinnan teoriaa on usein kritisoitu siitä, miten vähän se kiinnittää huomiota tunteiden rooliin päätöksenteossa. Ks. erityisesti Collins 1993. En ota tässä yhteydessä kantaa Collinsin oman, *emotionaalisen energian* käsitteen ympärille rakentuvan teorian toimivuudesta. Hänen huomionsa tunteiden merkityksestä päätöksenteossa ovat joka tapauksessa arvokkaita. Ks. myös esim. Neitz & Mueser 1997, erityisesti 109–110.

edustajiksi.⁹⁴ Myös Stark, jonka teoretisointeihin tutkimukseni pitkälti pohjaa, on myöhemmissä kirjoituksissaan lähestynyt tätä koulukuntaa. Hänen mukaansa ihmiset pyrkivät tekemään rationaalisia valintoja hallussaan olevan tiedon ja oman ymmärryksensä asettamissa rajoissa. Henkilökohtaiset mieltymykset vaikuttavat puolestaan siihen, mitä ihminen pitää tavoiteltavana.⁹⁵

Kartanolaisuudessa aineettomilla hyödyillä on ollut materiaalisia palkintoja suurempi merkitys: yksinkertaista, maallisista houkutuksista vapaata elämää ihannoivassa yhteisössä rahan tai materian haaliminen ei ollut mahdollista.⁹⁶ Klassisimmissa rationaalisen valinnan teorian tulkinnoissa ihmistä motivoivat ensisijaisesti materiaaliset hyödykkeet. Uskontososiologian piirissä tätä ydinteemaa on kuitenkin sovellettu niin, että myös erilaisia aineettomia palkintoja on laskettu hyödykkeiden piiriin.⁹⁷ Lähtökohtanani on, että kartanolaisuuteen kääntyneet ihmiset ovat ensisijaisesti hakeneet lahkosta apua hengelliseen hätäänsä. Jos ihminen ei uskonut Jumalaan, ei hän todennäköisesti olisi liittynyt kartanolaisuuden kaltaiseen yhteisöön, jossa usko näkyi olemisen jokaisella tasolla. Lukuisat tekijät ovat vaikuttaneet siihen, miksi juuri nämä ihmiset ovat valinneet juuri tämän ryhmän kaikkien pelastusta tarjoavien yhteisöjen joukosta, mutta kartanolaisuutta on joka tapauksessa syytä tarkastella nimenomaan tavoitteellisena toimintana. Myös esimerkiksi lahkosta lähteminen tilanteessa, jossa opinkappaleiden uskottavuus oli käynyt kyseenalaiseksi, näyttäytyy mielestäni selvästi rationaalisena valintana: jos lahkoon opit eivät pitäneet paikkaansa, ei jäsenyyden varmastikaan voinut olettaa täyttävän sille alun perin asetettuja odotuksia.

Ajattelussani on eniten vaikutteita Starkin ja Bainbridgen niin sanotusta *compensator*-teoriasta, joka sai alkunsa 1980-luvulla.⁹⁸ Tutkijoiden näkemyksen mukaan uskonnolliset yhteisöt tarjoavat ihmisille hyödykkeitä, joihin on vaikea tai jopa mahdotonta päästä käsiksi fyysisessä maailmassa. Esimerkiksi juuri lupaus kuoleman voittamisesta on nähtävä tällaisena erityisen tavoiteltavana ja

⁹⁴ Myös termiä *subjective rationality* käytetään. Ks. Collins 1993, 204–205, 223–224; Simpson 2007, 3795–3796; Hechter 1997, 152–154, viite 3. Jotkut tiukan linjan teoretikot tosin edellyttävät, että valintoja tehdessään ihmisellä on oltava täydellinen ymmärrys sekä omista arvoistaan ja tavoitteistaan että tarjolla olevista vaihtoehdoista. Näkemys on herättänyt paljon kritiikkiä. Ks. Simpson 2007, 3794–3795, 3798–3799.

⁹⁵ Koska ihmisen on toimittava rajallisen tiedon turvin, ovat erehdykset mahdollisia. Tavoitteiden saavuttamisen kannalta huonoksi osoittautunut valinta on kuitenkin voinut olla päätöksen tekemisen hetkellä täysin rationaalinen. Ks. esim. Stark 1999, 265–266. Ks. myös Stark & Finke 2000, 36–39.

⁹⁶ Puhtaasti taloudellisessa mielessä jäsenyys oli monille pikemminkin epäedullista, sillä lahkotovereille ei välttämättä maksettu lainkaan tai ei ainakaan kovin kilpailukykyistä palkkaa. Ks. esim. KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivut 40, 120; Beckman 1999, 28; L. L. 28.8.2013.

⁹⁷ Ks. esim. Stark & Bainbridge 1985, 5–8, 11; Simpson 2007, 3794, 3796; Stark & Iannaccone 1993, 244–245; Stark 1999, 267–269. Collins selittää ihmisten taipumusta hakeutua ryhmiin solidaarisuuden tunteen kaipuulla. Ks. Collins 1993, 209, 214.

⁹⁸ Erityisesti Stark on sittemmin tehnyt teoriaan erinäisiä tarkennuksia, ja uudemmissa teksteissä hän on luopunut myös *compensator*-termin käytöstä. Ks. esim. Stark 1999, 265, viite 1. Ytimeltään teoria on kuitenkin pysynyt samana.

toisaalta äärimmäisen vaikeasti saavutettavana hyötynä. Koska kuolemattomuuden saavuttaminen jo maan päällä on ainakin toistaiseksi osoittautunut mahdottomaksi, joutuvat ikuista elämää tavoittelevat ihmiset turvautumaan toisenlaiseen taktiikkaan. *Compensator* eli korvaus on lupaus siitä, että toiveiden kohde saavutetaan ennemmin tai myöhemmin. Lopulliseen tavoitteeseen pääseminen vaatii useimmiten sitoutumista tässä ja nyt, mikä voi tapahtua esimerkiksi uhraamalla aikaa, materiaa tai muita resursseja lupauksen antaneelle taholle.⁹⁹ Kartanolaisuudessa pelastumisen hintana oli tietynlaisen elämäntyylin omaksuminen. Lahkon oppeihin vakaasti uskovalle jäsenyys tarjosi toivoa kuoleman jälkeisestä elämästä, mutta lahkoon kuulumisen saattoi tuoda mukanaan myös esimerkiksi vallantunnetta tai tutustuttaa ihmisen aiempaa yhteisöllisempään elämäntapaan. Arvokkaiden tuonpuoleisten palkintojen lisäksi uskonnolliseen ryhmään kuuluminen voi siis tarjota myös tämänpuoleiseen maailmaan kiinnittyviä hyötyjä.¹⁰⁰

Ideana on hyödyntää sekä rationaalisen valinnan että sosiaalisen identiteetin teorioiden keskeisimpiä osia kartanolaisuuden tutkimisessa, mutta varoa rakentamasta liian tiukkaa teoreettista kehystä lahkoon ympärille. Kumpikaan valitsemistani teorioista ei mielestäni yksinään pysty selittämään kartanolaisuutta kuin korkeintaan tyydyttävällä tavalla,¹⁰¹ mutta teorioiden yhdistelmä antaa jo paljon monisyisemmän kuvan niistä voimista, jotka vaikuttivat koheesion muodostumiseen.

⁹⁹ Stark 1999, erityisesti 265–270; Stark & Bainbridge 1985, 5–8, 11; Stark 1997, erityisesti 6–8; Stark & Bainbridge 1997, 161–166. Ks. myös Hechter 1997, 155–156. *Compensator*-teoriaa ei ole tarkoitettu selittämään yksinomaan uskonnollisten ihmisten toimintaa, mutta tutkimuskohteeni huomioon ottaen on luontevaa, että teorian uskonnontutkimuksellinen puoli korostuu.

¹⁰⁰ Stark & Bainbridge 1985, 153, 323–324. *Compensator*-teoria on selvästi sukua vanhempaa perua olevalle puuteteorialle (*deprivation theory*), jonka mukaan ihmiset hakeutuvat yleensä sellaisten uskonnollisten ryhmien jäseniksi, jotka lupaavat heille heidän kaipaamiaan asioita. Näin ollen esimerkiksi parantumattomasti sairas, uskonnollinen ihminen saattaisi tuntea halua liittyä sellaisen ryhmän jäseneksi, jonka piirissä väitetään tapahtuneen ihmeparantumisia. Kääntymiseen vaikuttavat kuitenkin myös muut tekijät. Ks. esim. Glock & Stark 1966; Stark & Bainbridge 1980, erityisesti 1377–1378, 1381–1382, 1392; Stark & Bainbridge 1985, 12–13, 307–308, 310–312, 323. Jokiranta esittää mielestäni perusteltua kritiikkiä huomauttaessaan, ettei uskonnollisen yhteisön olemus saisi liikaa määrittää kääntyneiden taustasta ja tarpeista muodostettavaa kuvaa, sillä ihmiset hyväksyvät kääntymisprosessin myötä myös sellaisia ajatusmalleja, jotka eivät suoraan vastaa heidän tarpeisiinsa. Kääntyminen ei edellytä ryhmän kaikkien piirteiden samanaikaista ja täydellistä hyväksymistä, vaan uuden ajattelutavan omaksuminen voi tapahtua myös asteittain. Jokiranta 2010, 224. Myös Wilson esittää kritiikkiä *deprivation*-teoriaa kohtaan, mutta toisaalta hän näyttää hyväksyvän ajatuksen uskonnosta kompensatona. Ks. Wilson 1990, 193–196. Ks. kääntymisen etenemisvaihtoehdoista myös Lofland & Skonovd 1985, erityisesti 160–161.

¹⁰¹ Wallis & Bruce ovat esittäneet voimakasta kritiikkiä Starkin & Bainbridgen teoriaa kohtaan. Erityisen ongelmallisena Wallis & Bruce pitävät *compensator*-käsitettä, joka kielii heidän mukaansa reduktionistisesta ja jopa ateistisesta tutkimusotteesta: uskonnollisia elämyksiä ei pitäisi nähdä minkään korvikkeena, vaan itse tavoitteena. Ks. Wallis & Bruce 1986, 47–76. Stark ei hyväksy esitettyä kritiikkiä, mutta myöntää itsekkin, ettei ole täysin tyytyväinen valittuun *compensator*-termiin sen sisältämien negatiivisten konnotaatioiden vuoksi. Ks. Stark 1997, 7, 11. Koska *compensator*-teoria ei ota kantaa uskontojen lupaamien palkintojen todellisuuteen, voisi teoriaa pitää pikemminkin agnostisena kuin ateistisena. Ks. Stark & Bainbridge 1985, 14. Ks. Starkin ja Bainbridgen teorian kritiikistä ja sen parannusehdotuksista myös esim. Collins 1997; Neitz & Mueser 1997, 114–116; Hechter 1997. Vaikka olen useiden kriitikoiden tavoin skeptinen sen suhteen, voiko *compensator*-teorialla (tai millään muullakaan rationaalisen vallinnan teorian sovelluksella) tutkia onnistuneesti *kaikenlaisia* uskonnollisia ryhmiä, olen kuitenkin sitä mieltä, että juuri kartanolaisuuden tutkimiseen teoria soveltuu pääpiirteissään hyvin.

Näitä voimia arvioitaessa on huomioitava sekä ihmisen henkilökohtaiset tarpeet ja tavoitteet että ryhmäpsykologiset tekijät. Tällaista lähestymistapaa noudattamalla ei vähätellä yksilön päätäntävaltaa, mutta tuodaan kuitenkin ilmi, miten voimakkaasti lahkoon piirissä eläminen on voinut vaikuttaa jäsenten tapaan hahmottaa ja tulkita ympäröivää todellisuutta. Kartanolaiset nähdään siis yksilöllisiin päätöksiin kykenevinä ryhmän jäseninä. Valittu lahkomaäritelmä sopii hyvin yhteen sosiaalisen identiteetin teorian kanssa, sillä molemmat korostavat ryhmäjäsennyksen keskeisyyttä yksilön identiteetissä. Lahkoon ja ympäristön jännitteisen suhteen seuraamukset puolestaan on huomioitava, kun arvioidaan yksilön rationaalista päätöksentekoa.¹⁰²

Tutkimuksen rakenne

Kerron tutkimukseni aluksi Alma Kartanon elämänvaiheista, sillä lahkoon perustajan henkilökohtaiset kokemukset ja käsitykset ovat avainasemassa, kun pohditaan kartanolaisen opin saamaa muotoa sekä ryhmän varhaista organisointivaihetta. Lahkoon taustoja hahmottava osio jatkuu kartanolaisuuden opillisista esikuvista kertovalla luvulla. Aiempi tutkimus on osoittanut lahkoon saaneen vaikutteita ainakin hlystien ja skoptien lahkoilta sekä rukoilevaisuudesta.

Taustojen selvittämisen jälkeen käsittelen lahkoon liittymistä. Kääntymisprosessi oli usein melko hidas ja monivaiheinen, joten ryhmäjäsennyksen rakentaminen alkoi jo ennen kuin yhteisöön oli varsinaisesti liitytty ja sitouduttu. Kääntymisvaiheen tutkiminen on välttämätöntä, sillä syyt lahkoon liittymiselle ovat voineet olla ainakin osittain samoja kuin lahkossa pysymisen syyt. Kartanolaisten kääntymismetodien lisäksi olen kokenut tarpeelliseksi kuvailla myös lahkoon jäsenistöä ja heidän taustojaan siinä määrin kuin se intimitteettisuojan rajoissa on mahdollista. Kerron tässä yhteydessä hieman myös Huittisten historiasta, sillä alueen varallisuuden, elinkeinonjakauman sekä uskonnollisen ja poliittisen pohjan luotaaminen antaa näkökulmaa siihen, millaiseen ympäristöön kartanolaisuus ensimmäiseksi juurtui.

Seuraava osio käsittelee lahkoelämää ja sen koheesiota vahvistavia puolia. Lähestyn aihetta kolmelta eri näkökannalta, niin että esittelyyn tulevat sekä opilliset, ryhmäpsykologiset kuin henkilökohtaisiin tarpeisiin ja tavoitteisiin liittyvät tekijät. Jako on jossain määrin keinotekoinen, sillä kaikki kolme osa-aluetta liittyvät kiinteästi toisiinsa. Esimerkiksi kartanolaisten pukeutumista voidaan käsitellä yhtä hyvin ryhmän asettamien raja-aitojen kuin oppienkin yhteydessä. Aihepiirin

---

¹⁰² Jäsentyminen voi tuoda mukanaan erilaisia kuluja: yhteisöön kuuluminen voi esimerkiksi olla sosiaaliselta kannalta stigmatisoivaa tai aiheuttaa erityisiä toimenpiteitä valtion taholta. Stark & Bainbridge 1985, 105.

jakaminen edellä mainittuihin osa-alueisiin selittyikin lähinnä luettavuuden ja selkeyden tavoittelulla.

Viimeisessä varsinaisessa käsittelyluvussa pohdin koheesiota heikentäneitä tekijöitä. Yksilötasolla koheesion murtuminen näkyi lahkosta tapahtuneina eroamisina. Kerron myös siitä, millaisilla keinoilla kartanolaiset pyrkivät estämään lähtöä harkitsevien aikeet. Pyrin lisäksi hahmottamaan onnistuneen irrottautumisen edellytyksiä – millaiset seikat tekivät uuden elämän tavoittelemisen helpommaksi, mitkä taas vaikeuttivat sitä? Lopuksi kertaan työlle asetetut tavoitteet ja arvioin, miten tutkimuskysymyksiin on pystytty vastaamaan. Pohdin samalla, millä tavalla saavutettu tieto vertautuu aiemman tutkimuksen ja median kartanolaisuudesta luomaan kuvaan. Koska kartanolaisuus on herättänyt ja herättää ihmisissä edelleen voimakkaita tunteita, on tutkimustyö vaatinut erityistä harkintaa esimerkiksi sanavalintojen ja näkökulman valikoimisen suhteen. Loppuluvussa tahdon kertoa henkilökohtaisista kokemuksistani kartanolaisuuden tutkijana sekä esittää muutamia ajatuksia siitä, miten tämänkaltaisia ilmiöitä kannattaisi mielestäni pyrkiä lähestymään mahdollisimman suuren ymmärryksen saavuttamiseksi.

1. KARTANOLAISUUDEN TAUSTAT

Kokonaisvaltaisen kuvan saamiseksi on itse ilmiön lisäksi tutustuttava myös sen taustoihin. Käsittelen seuraavaksi lahkoon johtajan, kiertokoulunopettaja Alma Kartanon lapsuutta ja nuoruutta. Tarkoituksena ei ole väheksyä Tilda Reunasan asemaa kartanolaisena johtohahmona, mutta hänen varhaisista vaiheistaan tiedetään huomattavasti vähemmän kuin Kartanon. Vasta horrossaarnaamisen myötä Reunanen on kohonnut tavallisten satakuntalaisten käsityöläisten joukosta uuteen, aiempaa näkyvämpään rooliin. Lisäksi lahkoon varsinaisen perustamisen takana oli tietävästi nimenomaan Alma Kartano. Johtajan elämän yhteydessä on luontevaa käsitellä myös hänen uskonnollisia käsityksiään. Taustaluvun toinen osa esittelee Kartanon saamia vaikutteita, jotka näyttävät siirtyneen jossain määrin myös kartanolaisuuden oppeihin.

1.1 Alma Kartanon varhaiset vaiheet

Alma Kartano syntyi 10.8.1885 Huittisissa, Raijalan kylässä. Hänen isänsä oli renki Kaarle Eevert Villmann ja äitinsä Kaisa Liisa Matintytär. Avioliitto oli äidille toinen. Aluksi perhe käytti nimeä Villmann, sitten nimi muutettiin kotitorpan mukaisesti Takakartanoksi. Lopulta sekin lyheni pelkäksi Kartanoksi. Liitosta syntyi neljä lasta, ensimmäisenä Alma Maria ja hänen kaksoissisarensa Veera Kaisa. Perheen tulot eivät olleet suuret, ja Alma Kartano joutuikin lähtemään 10-vuotiaana ansiotyöhön vieraaseen taloon. Aluksi hän toimi palvelijana eri puolilla

Huittista, mutta siirtyi sittemmin palvelukseen Euraan.¹⁰³ Perheen elämä ei tiettävästi eronnut millään merkittävällä tavalla aikakauden muiden torppareiden arjesta. Kartanon äiti oli harras rukoilevainen.¹⁰⁴ Hän antoi lapsilleen uskonnollisen kasvatuksen, ja Kartanon Veera-sisar tuli oman kertomansa mukaan uskoon jo 9-vuotiaana. Alma Kartano itse koki kääntymyksen vasta ollessaan palveluksessa Eurassa, mutta hänen kerrotaan olleen jo ennen tätä hyvin altis uskonnollisille vaikutuksille. Kääntymiskokemuksessa oli mystisiä elementtejä: nuori Kartano oli saanut näyn, jossa valo laskeutuu Kristuksesta hänen omaan sydämeensä. Kartanon tiedetään käyneen ompeluseuroissa, osallistuneen lähetystyön avustamiseen ja olleen kaiken kaikkiaan innokas kristitty.¹⁰⁵ Vuonna 1916 hän oli myös mukana perustamassa Huittisten seurakunnallista nuorisoliittoa.¹⁰⁶

Kartanon elämässä tapahtui odottamaton käänne 1900-luvun alussa. Ilmeisesti Terijoelta kotoisin oleva matkasaarnaaja Voldemar Kurki saapui Huittisiin etsimään ihmisiä, jotka olisivat halukkaita lähtemään saarnaretkelle Venäjälle. Mies teki Kartanoon suuren vaikutuksen, ja hän päätti lähteä tämän mukaan. Matka Karjalassa, Inkerinmaalla ja Venäjällä kesti yli vuoden ajan. Kartanon on arveltu tutustuneen tuona aikana kahden venäläisen lahkon, skoptsien ja hlystien, sekä niistä vaikutteita saaneen hyppyherätyksen oppeihin.¹⁰⁷ Kukaan ei tiedä, mitä Kartano matkallaan tarkkaan ottaen näki ja kuuli, mutta kun kartanolaisuutta ja edellä mainittujen ryhmien oppeja vertaa toisiinsa, näyttää melko ilmeiseltä, että jonkinlaisia vaikutteita idästä on saatu. Matkan tarkasta ajankohdasta on pientä epäselvyyttä, mutta todennäköisesti se on tehty vuosien 1909 ja 1910 välisenä aikana. Vuonna 1915 Kartano kirjoittautui vuoden kestäneelle kiertokoulunopettajakurssille Hämeenlinnassa. Hänen kerrotaan pyrkineen ensin diakonissaksi, mutta opinnot jäivät kesken.¹⁰⁸ Myöhemmin Kartano on täydentänyt opintojaan hankkimalla alakoulunopettajan pätevyyden. Kartano toimi opettajana usealla eri paikkakunnalla muun muassa

¹⁰³ Huovila 1962, 12; Tolamo 1939, 8–9. Torppareiden ja muiden vähävaraisten lasten työskenteleminen kodin ulkopuolella oli varsin tavallista vuosisadan vaihteessa ja vielä pitkään sen jälkeenkin. Ks. torppareiden elinolosuhteista ja lasten työnteosta esim. Korkiakangas 1996, 166–175.

¹⁰⁴ Rukoilevaisuus on 1700-luvulla syntynyt herätysliike.

¹⁰⁵ Tolamo 1939, 9–10. Kääntymistä koskevat tiedot ovat todennäköisesti peräisin Kartanon Veera-sisarelta, vaikka Tolamo ei asiaa sen tarkemmin erittele. Ks. myös Huovila 1962, 10, 12.

¹⁰⁶ Viikki 1990, 638.

¹⁰⁷ Huovila 1962, 13; Tolamo 1939, 10, 60–61; KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivut 1–2. Serhon haastattelema Kartano tosin kertoo matkan kestäneen vain kolme kuukautta. Ks. pöytäkirjan sivu 63.

¹⁰⁸ Huovilan sekä komisario Serhon tietojen mukaan Kurki oleili Satakunnassa vuosien 1908–1909 välisen ajan. Kartanon kerrotaan aloittaneen opinnot Sortavalan diakonissalaitoksessa vuonna 1910. Tolamo puolestaan puhuu Viipurin diakonissalaitoksesta, jossa Kartanon kerrotaan viettäneen melkein kaksi vuotta ennen opettajaopintojen aloittamista. Sisareksi häntä ei koskaan otettu. Kartanon kerrotaan sanoneen, että tämä johtui hänen omasta itsepäisyydestään. Ks. Tolamo 1939, 10–11, sivun 11 viite 1; Huovila 1962, 13–14; KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivut 1–2, 61–64.

Satakunnassa ja Etelä-Savossa ennen kuin siirtyi täysipäiväiseksi saarnaajaksi noin vuoden 1925 tienoilla. Ansiotoimensa ohessa hän saarnasi, ja monet kehuivat nuorta opettajatarta hyväksi puhujaksi ja olemukseltaan muutenkin vaikuttavaksi.¹⁰⁹ Eräs Kartanon vanha oppilas kertoi Tolamolle, miten opettaja oli tehnyt kaikkiin lapsiin suuren vaikutuksen ystävällisyydellään: ”[---] hän rakasti paljon meitä jokaista oppilasta erikseen”, oli nainen aikuisena muistellut.¹¹⁰ Kokemuksissa on varmasti ollut myös eroja, mutta tällaisten muistikuvien valossa ei liene sattumaa, että kartanolaisuus sai myöhemmin eniten jalansijaa juuri niillä alueilla, joilla Kartano oli aikoinaan toiminut opettajana.¹¹¹

On vaikea arvioida, milloin kartanolaisuus tarkkaan ottaen eriytyi ja järjestäytyi omaksi itsenäiseksi ryhmäkseen, mutta lahkoon syntymä on yleensä ajoitettu 1920-luvun puolivälin tienoille. Tällöin Kartanon ja horrossaarnaaja Tilda Reunasan yhteistyö toden teolla alkoi. Naiset olivat tutustuneet toisiinsa jo vuosina 1917–1918, kun Kartano vielä toimi opettajana Huittisissa.¹¹² Samoihin aikoihin ristesivät myös Kartanon ja Mikkelin seudulta kotoisin olevan horrossaarnaaja Adam Härkösen tiet. Härkösen¹¹³ kerrotaan rohkaisseensa Kartanoa saarnauralla ja kehottaneen tätä kertomaan tulevasta maailmanlopusta. Reunasan hengellinen ura puolestaan sai alkunsa miehen aloitteesta: Härkönen julisti eräässä tilaisuudessaan vuonna 1925, että kuulijoiden joukossa on nainen, jolla on sama kyky kuin hänellä. Ensimmäisen horrossaarnansa Reunanen piti tiettävästi vuonna 1926. Karismaattiseksi puhujaksi tunnustettu Härkönen sai Satakunnassa aikaan herätysaallon, ja Huovilan mukaan vuodet 1930–1931 tunnettiin Huittisissa niin sanottuna Härkösen aikana.¹¹⁴ Aluksi Kartano ja Härkönen yhdistivät voimansa, mutta pian saarnaajat ajautuivat opillisiin kiistoihin. Riidan yksityiskohtia tai sen mahdollisia taustamotiiveja ei tunneta, mutta lopputulos oli se, että Kartano vei joukkonsa erilleen. Hänen onnistui saada puolelleen myös

¹⁰⁹ Huovila 1962, 14–16; Tolamo 1939, 14.

¹¹⁰ Tolamo 1939, liite 8, ks. myös sivut 13–14.

¹¹¹ Huovila 1962, 14–15, 25; Tolamo 1939, 15–16, 23. Ks. myös tämän tutkimuksen luku 2.2.

¹¹² Tolamo 1939, 11, 15, 24; Norri (kirjoitusaika tuntematon), 1; Viikki 2000, 258, 260. Serhon tutkimuksessa Kartanon ja Reunasan tutustuminen ajoittuu vuosien 1916 ja 1918 välille. Ks. KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivut 68, 93.

¹¹³ Härkönen sai sittemmin kannatusta Kainuun seudulla. Horrossaarnoilla ja maailmanlopun odotuksella oli osansa myös tässä härkösläisyytenä tunnetussa liikkeessä. Härkösläisetkin arvostelivat kirkkoa maallistumisesta, mutta ajan myötä liike teki yhä enemmän yhteistyötä seurakunnan kanssa. Tiina Tampio (2005) on tutkinut härkösläisyyttä perinteentutkimuksen keinoin pro gradussaan *Härkösläisyys kuhmolaisten muistoissa*. Härkösläisyyden historiallisia ja opillisia taustoja käsitellessään Tampio nojautuu pitkälti Heikki Vaahtoniemen vuonna 1960 valmistuneeseen pastoraalityöhön *Piirteitä Kainuussa 1930- ja 1940-luvulla vaikuttaneesta herätysliikkeestä*.

¹¹⁴ Norrin mukaan Härkönen olisi käynyt puhumassa Satakunnassa jo vuosien 1920 ja 1925 välisenä aikana. Ks. Norri (kirjoitusaika tuntematon), 1. Tolamon ja Huovilan Härköstä koskevat tiedot ovat ristiriitaisia, sillä Tolamon mukaan saarnaajan viimeisistä retkistä Huittisiin oli ehtinyt kulua jo melkein 14 vuotta. Tolamon tutkimus on vuodelta 1939, joten mainitut retket ajoittuvat 1920-luvun puoliväliin. Ks. Tolamo 1939, 14–15. Vrt. Huovila 1962, 27.

osa niistä ihmisistä, jotka olivat alun perin tulleet synnintuntoon Härkösen saarnojen vaikutuksesta.¹¹⁵

Kartanolaisuus syntyi aikana, jolloin vuoden 1918 tapahtumat olivat vielä kansalaisilla tuoreessa muistissa. Sisällissota kosketti myös Kartanoa henkilökohtaisesti: punakaartiin kuulunut pikkuveli, Kaarlo Erhard, menehtyi sodassa. Alma Kartanoa on kuvailtu aatteiltaan vasemmistolaiseksi, ja vuonna 1918 kirkkoneuvosto syytti häntä vallankumouksellisten aatteiden levittämisestä ja asevelvollisuuden vastustamisesta. Raskauttavaa oli se, että Kartano harjoitti toimiaan hengellisissä kokouksissa. Hänet erotettiin lopulta opettajan tehtävistään.¹¹⁶ Lisäksi Kartano oli vuonna 1918 pidätetty asevelvollisuutta vastustavien puheidensa vuoksi. Epävirallisen tiedon mukaan hänet olisi myös määrätty ammuttavien listalle.¹¹⁷ Paikallinen ison talon isäntä, jonka luona Kartano oli aiemmin toiminut kotiopettajana, kuitenkin puolusti tätä ja vähätteli hänen ”punaisuuttaan”, ja lopulta naisen annettiin mennä.¹¹⁸ Leevi Laitisen mukaan Alma Kartano tunsikin myös voimakasta vihaa ”Suomen herroja” kohtaan,¹¹⁹ mutta olisi varomatonta vetää tämän tiedon pohjalta kovin pitkälle meneviä johtopäätöksiä lahkojohtajan poliittisista kannoista. Lahkon toiminnassa ei ole mitään sellaista, mikä ehdottomasti tukisi väitettä tiettyä poliittista kantaa edustavasta lahkosta. Totta on, että kartanolaiset pyrkivät elämään eräänlaisessa kolhoositaloudessa, jossa rahaa laitettiin yhteiseen kassaan ja jossa ruokaa ja muita tarpeita jaettiin varallisuuden mukaan – tämä ainakin oli ihanne. Tiiviin yhteisöllisyyden esikuvana voidaan kuitenkin pitää myös kristinuskon alkuseurakuntia. On lisäksi muistettava, että äänestäminen, vaaleihin osallistuminen ja puoluejäsenyys olivat kaikki kartanolaisten kieltolistalla.¹²⁰

Sotakokemusten lisäksi Kartanon elämään mahtui toinenkin henkilökohtainen tragedia. Hänen toinen pikkuveljensä, Väinö Ilmari nimeltään, kuoli Tyrvään piirimielisairaalassa. Horrossaarnaaja Härköselä saatujen tietojen mukaan myös Kartanon äiti olisi kärsinyt ainakin jonkinlaisista

¹¹⁵ Huovila 1962, 11, 17–18, 25, 27; Tolamo 1939, 12–13, 20–21, 24, 42. Ks. myös esim. L. L. 16.3.2011; Norri (kirjoitusaika tuntematon), 2–3.

¹¹⁶ Tolamo 1939, 8, 11, liite 1; Alapuro 1994, 267. Kartano kuitenkin jatkoi opettamista vielä erottamisensa jälkeen. Tolamon mukaan hän olisi toiminut opettajana useamman vuoden ennen saarnauralleen antautumista. Ks. Tolamo 1939, 11.

¹¹⁷ Tolamon mukaan Kartano olisi julistanut ”pasifistisia aatteita”, joiden hän epäilee johtuneen ”etusijassa valkoisen esivallan vastaisesta hengestä”. Tolamo 1939, 108. Kartanon oman selostuksen mukaan paikallinen sotaoikeus oli ollut hänelle luja, mutta kuulustelujen päätteeksi syytteistä oli luovuttu. Ks. KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivu 64.

¹¹⁸ L. L. 16.3.2011; Tolamo 1939, 108–109. Beckman kutsuu Alma Kartanoa suoraan kommunistiksi. Ks. Beckman 1999, 43, 71.

¹¹⁹ L. L. 16.3.2011.

¹²⁰ Tolamo 1939, 28, 34, 39, 41, 108; Huovila 1962, 21–23. Ks. verkostoitumista koskevista kielloista myös luku 3.2.

psykkisistä häiriöistä.¹²¹ Tiedot ovat melko epämääräisiä, mutta ne antavat kuitenkin viitteitä siitä, ettei nuoren Alman kasvuympäristö ollut kenties vakaimmasta päästä. Lienee turvallista väittää lapsuuden ja nuoruuden kokemusten vaikuttavan meihin kaikkiin tavalla tai toisella, mutta jää mysteeriksi, missä määrin ne ovat muokanneet Kartanon persoonaa. Kirkkoneuvoston erottamispäätös maalaa kuvan kiihkeästä ja uskon asiat vakavasti ottavasta naisesta. Päätöksen mukaan Kartanon ”hermostuneisuus oli yhä kehittynyt ja hänen uskonnollisuutensa oli käynyt yhä sairaalloisemmaksi ja kiihkoisemmaksi”.¹²² Lausunnolle ei kuitenkaan pidä antaa liikaa painoarvoa, sillä tiedossa ei ole, mitä kirkkoneuvosto tarkkaan ottaen tarkoitti ”sairaalloisella” uskonnollisuudella. Sen verran voitaneen kuitenkin sanoa, että Alma Kartano oli kiivas ja uskossaan vahva, eikä hän ilmiselvästi pelännyt auktoriteettien kritisoimista: Kartano kieltäytyi lopettamasta hengellisissä kokouksissa puhumista, sillä hän totteli henkeä, ei kirkkoneuvostoa.¹²³

1.2 Kartanolaisuuden opilliset vaikutteet

Kartanolaisuus voidaan määritellä kristilliseksi lahkoksi, jonka toiminnassa on nähtävissä hurmoksellisia ja apokalyptisia elementtejä. Lahko toimi Suomen evankelisluterilaisen kirkon sisällä, mutta kuitenkin samalla siitä erillään. Kartanolaiset tulkitsivat kirkon oppeja haluamallaan tavalla ja lainasivat lisäksi elementtejä muista uskonnollisista yhteisöistä ja liikkeistä. Aikaisempi kartanolaisuutta koskeva tutkimus on esittänyt lahkon saaneen vaikutteita ainakin rukoilevaisuudesta, skopteilta ja hlysteiltä.¹²⁴ Kaksi viimeksi mainittua ryhmää ovat alun perin Venäjällä syntyneitä mutta sittemmin myös Suomen puolella vaikuttaneita lahkoja, joihin Alma Kartano oletettavasti tutustui 1900-luvun alussa Itä-Suomeen ja Venäjälle suuntautuneella saarnamatkallaan.

Kuten edellä on kerrottu, Alma Kartanon äiti oli harras rukoilevainen. Kartano joutui kosketuksiin rukoilevaisuuden kanssa myös Eurassa vietettyjen palvelijatarvuosiensa aikana, jolloin liike vaikutti alueella vahvana. Eurassa Kartano koki myös varsinaisen hengellisen herätyksen.¹²⁵ Rukoilevaisuus on vanhin Suomen neljästä suuresta perinteisestä herätysliikkeestä. Sen katsotaan saaneen alkunsa vuonna 1756 Uudellakirkolla (nykyään Kalanti) Varsinais-Suomen maakunnassa. Herätyksen

¹²¹ Tolamo 1939, 8, 119. Ks. myös Norri (kirjoitusaika tuntematon), 2. Norrin teksti ei paljasta, mistä hän on tietonsa saanut.

¹²² Ote Huittisten kirkkoneuvoston pöytäkirjasta 17.6.1918, joka löytyy liitteenä Tolamon tutkimuksesta. Ks. Tolamo 1939, liite 1.

¹²³ *ibid.*

¹²⁴ Huovila 1962, 6–12; Tolamo 1939, 10, 55–62.

¹²⁵ Huovila 1962, 10, 12; Tolamo 1939, 9.

ensikipinän antoi nuoren Liisa Eerikintyttären paimenessa kokema uskonnollinen näky.¹²⁶ Ensimmäistä ekstaattisen herätyksen aaltoa kutsutaan yleensä kansanherätykseksi erotuksena 1800-luvulla syntyneeseen organisoidumpaan rukoilevaisuuteen. Myöhäisemmän rukoilevaisuusliikkeen yhteydestä varhaiseen kansanherätykseen on esitetty eriäviä mielipiteitä: joidenkin tutkijoiden mielestä mitään suoraa vaikutussuhdetta ei voida havaita, minkä vuoksi 1700-luvun kansanherätys ja 1800-luvun rukoilevaisuus on nähtävä kahtena eri liikkeenä, kun taas toiset näkevät myöhemmän rukoilevaisuuden hurmoksellisen kansanherätyksen mentaalisenä jatkumona.¹²⁷

Harri Heinon mukaan 1800-luvulla syntynyt Länsi-Suomen rukoilevaisuusliike sai alkunsa Satakunnan hyppyherätyksestä.¹²⁸ Vuosisadan alussa muovautunut liike muistutti hurmoksellisuudessaan varhaisempaa kansanherätystä, ja se myös vaikutti suurin piirtein samalla alueella. Yleisesti ottaen hyppyherätyksen painopiste oli kuitenkin hieman pohjoisemmassa kuin Liisa Eerikintyttärestä alkunsa saaneen herätysaallon. Kuten jo herätyksen nimestä voi päätellä, kuului hyppääjien kokouksiin hurmahenkistä hyppäämistä ja eräänlaista tanssimista. Samantapaista toimintaa oli havaittu jo jossain vanhemman kansanherätyksen myöhemmissä vaiheissa.¹²⁹ Länsisuomalainen hyppyherätys muistuttaa paljon Inkerinmaalla ja Itä-Suomessa vaikuttanutta uskonliikettä, johon kuului olennaisesti hektinen hyppiminen. Kyse voi olla sattumasta, mutta on myös mahdollista, että karjalaiset ja inkeriläiset kauppiat ovat tuoneet Suomeen kauppatavaroiden lisäksi uskonnollisia ajatuksia. Ilmiönä itäsuomalainen hyppyherätys on länsisuomalaista vastinettaan varhaisempi.¹³⁰ Rukoilevaisuus sai sittemmin kannatusta myös Itä-Suomessa, jossa liikkeen johtohahmona toimi Henrik Renqvist. Itäistä rukoilevaisuutta kutsutaankin yleensä renqvistiläisyydeksi.¹³¹

¹²⁶ Suomen neljä suurta perinteistä herätysliikettä ovat lestadiolaisuus, herännäisyys eli körttiläisyys, rukoilevaisuus ja evankelisuus. Ks. esim. Huotari 1981, 24–51; Heino 1984, 29–39. Ks. Liisa Eerikintyttärestä ja rukoilevaisuuden alkuvaiheista erityisesti Sulkunen 1999.

¹²⁷ Mentaalisesta jatkumosta ks. Sulkunen 1999, 88–89. Kahden erillisen liikkeen teoriasta ks. Heino 1976, erityisesti 15–19, 50–51, 72–74.

¹²⁸ Heino 1976, passim.

¹²⁹ Sulkunen 1999, 87; Heino 1976, 33.

¹³⁰ Akiander epäili, että herätysten välillä saattaisi olla yhteys. Yhtäläisyyksiä löytyi hyppäämisen lisäksi myös esimerkiksi rukoustavoiosta. Ks. Satakunnan hyppääjistä Akiander 1859, 271–303, erityisesti 274–276. Ks. Itä-Suomen ja Inkerinmaan hyppääjistä Akiander 1860, 130–131, 137–138, 142–144. Ks. vaeltavista kauppiaista Akiander 1860, 214–215; Hallio 1930, 358–361; Heino 1976, 66–67. Kiistatonta tietoa Inkerin ja Satakunnan välisestä yhteydestä ei kuitenkaan ole. Ks. Heino 1976, 69–70.

¹³¹ Heino 1976, 13; Huotari 1981, 48–51. Ks. renqvistiläisyydestä tarkemmin esim. Hartikainen 2005.

Yhteneväisyydet kartanolaisuuden ja rukoilevaisuuden¹³² välillä liittyvät ennen kaikkea uskon ottamiin ulkoisiin ilmenemismuotoihin. Yleisiä rukoilevaisuuden ominaispiirteitä ovat muun muassa polvirukous, peittävä, selvästi tunnistettava pukeutuminen sekä liikkeen maallikkojohtoisuus. Nämä kaikki piirteet löytyvät myös kartanolaisuudesta, joskaan lahkon jäsenet eivät käyttäneet polvirukousta avoimissa saarnatilaisuuksissa vaan lähinnä yhteisön omissa sisäisissä kokouksissa.¹³³ Rukoilevaiset tunnettiin myös halustaan pitäytyä vuoden 1776 raamatunkäännöksen ja vuoden 1701 virsikirjan käyttämisessä. Kartanolaiset jakoivat kirjakysymystä koskevat käsitykset ja suostuivat käyttämään ainoastaan vanhinta saatavilla olevaa Raamatun käännöstä ja virsikirjaa. Uudemmat käännökset olivat kartanolaisten ja rukoilevaisten silmissä ”vääristeltyjä”, sillä niihin olivat nimiuskovaiset päässeet vaikuttamaan ja vesittämään näin Jumalan sanaa. Kartanolaiset jopa väittivät talvisodan olevan rangaistus siitä, että kirkossa otettiin vuonna 1939 käyttöön virsikirjan uusi suomennos.¹³⁴ Kartanolaiset suosivat Vanhaa Testamenttia, Ilmestyskirjaa lukuun ottamatta Uutta Testamenttia käytettiin vain vähän.¹³⁵ Ekstaattisuus oli ominaista erityisesti kansanherätykselle sekä myös myöhemmälle hyppyherätykselle, mutta ei ollut tavatonta, että vielä 1800-luvullakin joku vaipui rukoilevaisten kokoontumisissa ekstaattiseen tilaan.¹³⁶ Myös kartanolaisten rukous- ja saarnatilaisuuksissa tunnelma oli usein hurmoksellinen, mutta toisin kuin esimerkiksi Satakunnan ja itäisen Suomen hyppääjien keskuudessa, kartanolaisten hurmos oli luonteeltaan pikemminkin ahdistuksesta kuin pelastumisen ilosta kumpuavaa: synnintunto ja äänekäs katumus yhdistyivät kiivaaseen rukoiluun usein jopa tuntikausia kestäneissä tilaisuuksissa.¹³⁷

Osa kartanolaisuuden opillisista vaikutteista oli peräisin Suomen ulkopuolelta. Venäjällä syntyneen hlystien hurmahenkisen lahkon arvellaan saaneen alkunsa jo 1600-luvulla. Lahkon tarkkaa syntymäajankohtaa ei kuitenkaan tunneta. Hlystit ajattelivat, että uskovaisen oli mahdollista tulla itsensä Kristuksen kaltaiseksi, jos hän vain pyhittäytyi tarpeeksi. Tämän uskomuksen vuoksi he

¹³² Kartanolaisuudesta löytyy yhteneväisyyksiä niin varhaisen kansanherätyksen, hyppyherätyksen kuin varsinaisen rukoilevaisuusliikkeenkin kanssa. Vaikka nämä kolme ilmiötä ovat toisistaan erillisiä sekä ajallisesti että osittain myös sisältönsä puolesta, en lähtökohtaisesti erittele seuraavassa vertailussa, mistä rukoilevaisuuden historiallisesta vaiheesta puhun. Tämä ei ole omien tutkimuskysymysten kannalta olennaista. Suorimmat vaikutteet Kartano lienee kuitenkin saanut omasta kasvuympäristöstään 1800-luvun lopulla, jolloin rukoilevaisuus oli jo organisoitunut herätysliikkeeksi. Ks. rukoilevaisuuden, hyppyherätyksen ja kansanherätyksen historiasta tarkemmin esim. Heino 1976.

¹³³ Rukoilevaisista ks. Heino 1976, 42–43, 176–178, 185–186; Haavio 1965, 30–31. Kartanolaisista ks. Huovila 1962, 10; Tolamo 1939, 55, 84; L. L. 16.3.2011.

¹³⁴ Rukoilevaisista ks. esim. Heino 1976, 225–227; Haavio 1965, 31; Huotari 1981, 48; Sulkunen 1999, 90. Kartanolaisista ks. esim. Beckman 1999, 19, 100; Huovila 1962, 39, 82; Tolamo 1939, 55.

¹³⁵ Tolamo 1939, 65–66; Huovila 1962, 39–40.

¹³⁶ Heino tosin näkee kansanherätyksen ja hyppyherätyksen hurmoksellisuudessa joitakin eroja. Heino 1976, 38–41, 112–116, 140–142, 168–169, 176–181, 187–203.

¹³⁷ Ks. kartanolaisten kokouksista tarkemmin luku 3.1.

kutsuivat itseään nimellä *Christy*. Koska ryhmän uskonnollisiin menoihin kuului muun muassa ruoskimista, vääntyi lahkon nimi kuitenkin arvostelijoiden suussa muotoon *Khlysty*, joka tarkoittaa ”piiskoja” tai ”ruoskia”. Rukoushetkiin liittyi usein tuntikausia kestänyttä hurmoksellista ylös ja alas hyppimistä, minkä vuoksi hlysteistä puhutaan välillä myös hyppääjinä. Lahko vaikutti erityisesti Länsi-Venäjällä, josta se aikanaan levisi Inkerinmaalle ja itäiseen Suomeen. Yhteneväisyydet hlystien sekä Itä-Suomen ja Inkerinmaan hyppyherätyksen välillä ovat niin suuria, että niitä voidaan käsitellä ainakin tämän tutkimuksen puitteissa pohjimmiltaan saman opin variaatioina.¹³⁸ Sekä hlystejä että hyppääjiä vainottiin, ja myös Inkerinmaalta lähetettiin suomenkielisiä heränneitä pakkotyöhön ja vankeuteen eri puolille Venäjää.¹³⁹ Vahvimmillaan hyppyliike oli 1800-luvun puolivälissä, mutta hlystejä ja hyppääjiä tavattiin Inkerinmaalla jonkun verran vielä 1900-luvun alussa.¹⁴⁰ Kuten edellä on kerrottu, myös Kartano kulki tuolloin alueella omilla saarnamatkoillaan.

Hlystien lisäksi kartanolaisuuteen on vaikuttanut myös toinen Suomen ulkopuolella alkunsa saanut uskonnollinen ryhmä. Skoptsien lahko syntyi 1700-luvun Venäjällä ja levisi sieltä seuraavalla vuosisadalla Suomen puolelle. Skoptsit tunnettiin lisänimellä ”kuohitut”, ja he suhtautuivat kartanolaisten tavoin jyrkän kielteisesti kaikkeen seksuaaliseen toimintaan. Skoptsit menivät kuitenkin kartanolaisia paljon pidemmälle, sillä he suorittivat jäsenilleen kastreatioita.¹⁴¹ Kastration avulla skoptsit uskoivat voivansa vapautua lihallisista haluista täydellisesti. Miehitä poistettiin kivekset tai penis, joskus molemmat. Naispuolisten kannattajien sukuelimiin puolestaan tehtiin viiltoja. Naisilta saatettiin myös leikata irti toinen tai molemmat rinnat.¹⁴² Operaatiot olivat vaarallisia, eivätkä kaikki selvinneet niistä hengissä. Esimerkiksi Inkerinmaan hyppääjien johtomiehiin aikanaan kuulunut ja sittemmin kuohittujen joukkoihin siirtynyt Josef Muratta tietävästi kuoli kastroimisen aiheuttamiin vammoihin.¹⁴³ Skoptsit eivät uskoneet lihaksi tulleeeseen Jeesukseen eivätkä Jeesuksen kuolleista nousemiseen. Sen sijaan he ajattelivat Kristuksen vaeltavan edelleen syntymättömänä maan päällä ikään kuin jonkun ihmisen sisälle piiloutuneena. Pian

¹³⁸ Tolamo esimerkiksi kutsuu hlystejä hyppääjien ”äitilahkoksi”, ja myös Akiander katsoo hyppääjien saaneen vaikutteita Venäjältä. Ks. Tolamo 1939, 58–60; Heino 1976, 60–61, 67–69; Akiander 1860, 204; Akiander 1864, 37. Tutkimuksessa ei tehdä eroa myöskään inkeriläisen ja itäsuomalaisen hyppyherätyksen välille, sillä ne eroavat toisistaan vain hyvin vähän. Ks. Akiander 1864, 33, 38.

¹³⁹ Itä-Suomen ja Inkerinmaan hyppääjistä yleensä ks. Heino 1976, 66–70.

¹⁴⁰ Hallio 1930, 358.

¹⁴¹ Kartanolaisten kerrotaan kuitenkin uhanneen muutamaa poikalasta joko saksilla tai suolahapolla tehtävällä kastreatiolla. Uhkauksien kirvoittajana toimivat siveettömät ajatukset, joita lapsen uskottiin päässään hautovan. Ks. Appelsin 2010, 105–106; Beckman 1999, 10, 56; L.L. 16.3.2011. On toki mahdollista, että kyse ei ole tässä tapauksessa mistään tarkoituksellisesta opillisesta lainasta. Kenties kastreatiolla uhkaaminen on yksinkertaisesti nähty takuuvarmasti tehokkaana kurinpidollisena keinona.

¹⁴² Akiander 1860, 276–279.

¹⁴³ Akiander 1864, 3; Akiander 1860, 189, 276, 278–279, 283–284, ks. myös sivun 279 viite 1.

koittaisi aika, jolloin Jeesus tulisi noutamaan uskolliset palvojansa. Jotta uskovaiset olisivat valmiita suuren hetken koittaessa, oli heidän pyrittävä puhdistamaan sielunsa synnistä jo maan päällä.¹⁴⁴

Kartanolaisen opin sydämessä on ehdottoman kielteinen suhtautuminen kaikenlaiseen seksuaaliseen toimintaan. Lahkon jäsenten siveellisyyttä valvottiin ja pyrittiin edistämään moninaisten käyttäytymiseen, pukeutumiseen ja ruokavalioon liittyvien sääntöjen avulla. Kartanolaiset ovat ottaneet vaikutteita skopteilta ja hlysteiltä erityisesti tiettyjen ruokien ja nautintoaineiden välttelemisessä. ”Kuin (sic) lihaa syödään, niin taivaan mannaa syödään”, oli skoptseilla tapana sanoa. Lihan lisäksi kiellettyjen aineiden listalla olivat paloviina, olut, viini ja kahvi.¹⁴⁵ Myös hlystit ja hyppääjät kieltäytyivät lihasta, alkoholista ja tupakasta, minkä lisäksi heillä oli tapana paastota. Taustalla oli ajatus lihan kuolettamisesta, eli tietynlaisella ruokavaliolla uskottiin olevan seksuaalisia haluja hillitsevä vaikutus. Kartanolaiset jakoivat tämän käsityksen: lihan ja veriruokien syöminen oli pahasta, sillä niiden katsottiin kiihottavan sukupuoliviettä. Tavoitteena lahkolaisilla oli lopulta vapautua lihallisista himoista kokonaan. Paastoa saatettiin käyttää myös rankaisukeinona syntiin sortuneiden jäsenten kohdalla.¹⁴⁶

Kartanolaisten kokousten tapahtumista elää paljon tarinoita, joiden todenperäisyydestä ei ole varmaa tietoa. Kokouksia pidettiin usein yöaikaan, mikä lienee omalta osaltaan ruokkinut huhuja ja korostanut entisestään lahkoon eristäytävää luonnetta. Sen verran tiedetään, että tilaisuudet kestivät usein kauan ja että niihin kuului saarnan lisäksi yleensä veisaamista sekä polvillaan tai kasvot maata vasten rukoilua. Tässä mielessä kokoukset muistuttivat paljon hyppääjien ja hlystien seuroja, joissa laulettiin, rukoiltiin ja saarnattiin useita tunteja.¹⁴⁷ Heränneiden toimintaa kauempaa tarkkailleet sekä joukosta sittemmin erkaantuneet ovat kertoneet, että tapaamiset saivat joskus varsin riehakkaan muodon. Miesten ja naisten kerrottiin esimerkiksi hyppivän kokouksissa alasti toistensa ympärillä. Kyse oli hengen koettelusta, sillä hlystit ja hyppääjät uskoivat, ettei uskossaan vahva voi sortua lihallisiin himoihin. Väitetään, että joskus tapahtumat olivat kuitenkin johtaneet seksuaaliseen kanssakäymiseen, kun osapuolet eivät kestäneetkään koetusta. Yhdyntä uskonsisaren ja -veljen välillä ei kuitenkaan ollut niin tuomittava asia kuin avioliitossa tapahtuva lihallisuus – sekä hlystit

¹⁴⁴ Akiander 1860, 279, 288, 292–293.

¹⁴⁵ Akiander 1860, 281.

¹⁴⁶ Hlysteistä ja hyppääjistä ks. esim. Akiander 1860, 133, 138–139, 154, 168, 173, 185, 249, 256, 259, 274; Akiander 1864, 16; Heino 1976, 130–133. Kartanolaisista ks. esim. Huovila 1962, 30–31, 71–73. Ks. myös luku 3.1.

¹⁴⁷ Ks. kartanolaisten kokouksista tarkemmin luku 3.1. Esimerkiksi kasvojen painaminen maata vasten rukouksen aikana oli yksi sekä läntisen että itäisen hyppyherätyksen tyypillisimmistä tuntomerkeistä. Läntisestä herätyksestä ks. Heino 1976, 124–127; itäisestä herätyksestä ks. Akiander 1860, esimerkiksi 172–174, 180–182, 223–225; Akiander 1864, 15.

että hyppääjät pitivät avioliittoa syntisenä, ”perkeleen säätyinä”.¹⁴⁸ Myös kartanolaisten silmissä avioliitto oli väärän esivallan siunaama liitto.¹⁴⁹

Kartanolaisuudessa on paljon samaa kuin vertailtavina olevissa ryhmissä, mutta myös eroja löytyy. Esimerkiksi Itä-Suomen ja Inkerinmaan hyppääjien opin keskiössä olivat ehdottomasti niin sanotut Kristus-miehet, jotka tarpeeksi aktiivisella pyhittämisellä muuttuivat itse Vapahtajaksi. Miehet toimivat myös naisten ja Jumalan välisenä yhteytenä. Naiset pääsivät osalliseksi Jumalan rakkaudesta jo maan päällä, sillä miesten tehtävä oli voittaa Kristukselle niin monta morsianta kuin mahdollista. Kristus-miesten ja naisten väliseen kanssakäymiseen kuului muun muassa pyhä suun antaminen eli pyhät suudelmat.¹⁵⁰ Uskonsisarten rooli oli paljon passiivisempi kuin kartanolaisuudessa, jossa naisia, erityisesti vahvoja sellaisia, arvostettiin Laitisen ja Beckmanin muistojen mukaan paljon.¹⁵¹ On myös muistettava, että käytännössä kartanolaisuus oli koko elinkaarensa ajan kahden naisen, Alma Kartanon ja horrossaarnaaja Tilda Reunasen, johdossa. Tämä on varsin harvinaista, sillä usein miehet astuvat liikkeiden johtoon siinä vaiheessa, kun herätys alkaa ottaa vakiintuneempaa muotoa.¹⁵² Kartanolaisuutta voisi tietyin varauksin tarkastella tasa-arvoisempana versiona hlysteistä ja hyppääjistä,¹⁵³ sillä vaikka kartanolaiset rajoittivatkin jäsentensä elämää monin eri tavoin, olivat sukupuolet kuitenkin keskenään tasaveroisempia kuin monissa muissa uskonnollisissa liikkeissä.

Useimmat uskonnolliset ryhmät jakavat ihmiset ”meihin” ja ”niihin”, eivätkä kartanolaiset olleet tässä asiassa mikään poikkeus. Lahkoon kuulumattomia kutsuttiin suruttomiksi, koska nämä eivät kantaneet kartanolaisten tavoin huolta sielunsa tilasta. Rukoilevaiset käyttivät samaa ilmaisua ulkopuolisista puhuessaan.¹⁵⁴ Skoptsit sekä Itä-Suomen ja Inkerin hyppääjät puolestaan kutsuivat itseään ”Jumalan lapsiksi”, kun taas kaikki lahkoon kuulumattomat olivat ”maailman lapsia”. Pappeja kohtaan kuohitut tunsivat suurta epäluuloa, sillä heidän opettamansa sana oli kuollutta, kun taas skoptsit itse elivät Herrassa ja Herraa varten.¹⁵⁵ Hlystit ja hyppääjätkin arvostelivat pappeja. Kartanolaisten tavoin he uskoivat olevansa lähempänä Jumalaa ja totuutta kuin papit, jotka

¹⁴⁸ Ks, esim. Akiander 1860, 131, 136–137, 154, 161–162, 166, 173, 187, 204, 249–250, 252–255, 259–260, 262. Lainausta on sivulta 252; Akiander 1864, 3, 36–37.

¹⁴⁹ Kartanolaisten kohdalla avioliittokysymystä on tulkittava apokalyptisessa kontekstissa. Ks. tarkemmin luku 3.1.

¹⁵⁰ Akiander 1860, 131–132, 203–204, 239, 242, 251, 259; Akiander 1864, 15, 37.

¹⁵¹ Appelsin 2010, 50; Beckman 1999, 64; L. L. 16.3.2011.

¹⁵² Ks. herätysliikkeistä ja naisjohtajista esim. Sulkunen, 1999.

¹⁵³ Ajatus on peräisin Tolamolta, joka arvelee Kartanon pyrkineen joko tietoisesti tai tietämättään luomaan naisjohtoisen, ”parannetun painoksen” hyppääjien lahkosta. Ks. Tolamo 1939, 62.

¹⁵⁴ Heino 1976, 33.

¹⁵⁵ Akiander 1860, ks. esim. 280, 285, 287, 292; Akiander 1864, 17, 20, 38.

saarnasivat leipänsä eteen.¹⁵⁶ Kaikkien kolmen ryhmän jäsenet myös kutsuivat yhteisöönsä kuuluvia siskoiksi ja veljiksi.¹⁵⁷ Uskovaiset muodostivat ikään kuin oman perheyksikkönsä, joka ylitti biologisen sukulaisuuden rajat. Kartanolaisuudessa sama ajatus ilmeni hieman muunneltuna, sillä lahkolaiset kutsuivat johtajaansa ”äidiksi”. Kartano katsoi antaneensa uskovaisille uuden hengellisen elämän.¹⁵⁸ Kyse ei tässä tapauksessa ole välttämättä mistään suorasta opillisesta lainasta, sillä eräänlaisena elämän perusyksikkönä perheeseen vetoaminen lienee melko yleistä tiivistä yhteisöllisyyttä havittelevien lahkosten ja liikkeiden keskuudessa. Wilsonin mukaan on varsin tavallista, että lahkoissa luovutaan maallisista tittleistä ja puhutellaan kaikkia jäseniä siskoiksi ja veljiksi. Hän toisin sanoen yhdistää tavan lahkon sisällä vallitsevaan tasa-arvoon: jäsenet ovat samalla viivalla pelastusta tavoitellessaan, luokalla tai varallisuudella ei ole väliä.¹⁵⁹

2. LAHKOON LIITTYMINEN

Koheesio ei synny tyhjästä. Ryhmäjäsennyden rakentaminen alkoi jo kääntymisvaiheessa, jolloin ihmisen oli punnittava liittymisen kuluja ja hyötyjä. Kuten kaikissa tutkimuksissa, myös konteksti on huomioitava arvioitaessa kartanolaisuuden vetovoimaa. Esittelen ensin lyhyesti kartanolaisten demografiaa ja kerron, millaiseen ajalliseen ympäristöön lahko aikanaan syntyi. Tämän jälkeen kuvailen kartanolaisten käyttämiä käännytystaktiikoita sekä muita kääntymiseen vaikuttaneita tekijöitä.

2.1 Keitä kartanolaiset olivat?

Kartanolaisuus syntyi Huittisissa, Satakunnan maakunnassa. Huittinen oli 1800–1900 -lukujen taitteessa suhteellisen vaurasta talonpoikaisseutua. Vuonna 1901 alueella asui 9 415 ihmistä, joista 80,3 % työskenteli maataloudessa. Heistä noin kolmannes oli torppareita.¹⁶⁰ Kartanolaisuus löysi aikanaan ison osan kannattajistaan nimenomaan maaseutuväestön keskuudesta. Lahkoon kuului enimmäkseen pientilallisia, vuokraviljelijöitä ja työmiehiä. Alma Kartanolla itsellään oli kiertokoulunopettajan paperit sekä alakoulunopettajan pätevyys, mutta suurin osa jäsenistä oli käynyt kouluja vain vähän. Lahkon toinen johtaja Tilda Reunanen puolestaan toimi ompelijattarena ja kutojana ennen uraansa horrossaarnaajana. Kansakoulua käymätön Reunanen oppi kertoman mukaan lukemaan ja kirjoittamaan vasta Kartanon opastuksella. Lahkolaisten joukossa oli myös

¹⁵⁶ Akiander 1860, 135–136, 187, 254, 262; Akiander 1864, 23, 34; Heino 1976, ks. esim. 89–99, 158–164. Vakiintuneen rukoilevaisuusliikkeen piirissä pappien kritisoiminen oli kuitenkin lievää. Ks. Heino 1976, 184–185. Kartanolaisista ks. esim. Huovila 1962, 36, 46, 81–82. Ks. myös luku 3.3.

¹⁵⁷ Tarkemmin ottaen puhuttiin ”siskoista” ja ”veikoista”. Ks. Akiander 1860, esimerkiksi 173–174, 285.

¹⁵⁸ Ks. esim. Appelsin 2010, 86; L. L. 16.3.2011; Beckman 1999, 2.

¹⁵⁹ Wilson 1990, 56–57.

¹⁶⁰ Alapuro 1994, 23–24. Ks. alueen väkiluvun kasvusta vuosisadan vaihteesta myös Viikki 1990, 44–46.

muun muassa asemapäällikkö, poliisi, sekä yksi eläkkeelle jäänyt kansakoulun opettaja, joka huolehti monien kartanolaislasten kotiopetuksesta. Kaikkein eniten kartanolaisten piirissä arvostettiin kuitenkin saarnaajia ja ruumiillisen työn tekijöitä, sillä näitä toimia pidettiin uskovaiselle sopivina. Raskaan työn uskottiin auttavan pitämään lihalliset himot kurissa.¹⁶¹

Lahkon demografian vähäiselle variaatiolle ei ole olemassa yksinkertaista selitystä. Kenties kartanolaisuus profiloitui jo varhaisessa vaiheessa nimenomaan alempien yhteiskuntaluokkien uskonnolliseksi yhteisöksi, minkä vuoksi lahko menetti kiinnostavuuttaan ylempien luokkien silmissä. On myös mahdollista, että lahkon askeettista elämää ihannoiva elämäntapa on ollut helpommin sellaisten ihmisten omaksuttavissa, joilla ei ollut alkuaankaan erityisen paljon mistä luopua.¹⁶² Kartanolaisen opin omaksuminen aiheutti pakostakin muutoksia kaikkien jäsenten elämässä, mutta kenties ero vanhan ja uuden tilanteen välillä olisi silti ollut hyvin varakkailla keskivertokäännynnäistä suurempi. Kartanolaisten suhtautuminen varallisuus- ja koulutustasoon ei ollut kuitenkaan aivan yksioikoinen: vaikka ruumiillisen työn tekijöitä periaatteessa ihailtiin eikä lasten sallittu saada yhtään enempää koulutusta kuin oli laissa määrätty, toivoi kartanolaisjohto kuitenkin saavansa lahkoon yhteiskunnallisesti korkeassa asemassa ihmisiä. Tavoitteena oli ilmeisesti hiljentää lahkoa pilkkaavat tahot näyttämällä, että kartanolainen oppi kelpasi muillekin kuin tavallisille talonpojille. Esimerkiksi sisäpiiriin kuulunut talollinen Eino Jokioinen oli valmistunut ylioppilaaksi ja opiskellut agronomiia yliopistossa, kunnes sisällissota oli keskeyttänyt opinnot.¹⁶³ Jokioinen oli myös Suomen armeijan luutnantti, joka oli ottanut osaa Aunuksen taisteluihin ja sotinut Viron vapaustaistelussa vuonna 1919. Kartanolaisen herätyksen saatuaan hän oli heittänyt aseensa ja kunniamerkinsä kaivoon, sillä kartanolaisuus oli pasifistinen lahko.¹⁶⁴ Mielenkiintoinen lisätieto on se, että Kartano toivoi ammatissaan univormua pitävien ihmisten käyttävän asuaan myös lahkon juhlissa ja muissa julkisissa tilaisuuksissa.¹⁶⁵

¹⁶¹ Tolamo 1939, 11, 18–19, 24; Huovila 1962, 14, 17, 28–29; Viikki 2000, 257–258; L. L. 16.3.2011; Appelsin 2010, 15, 39, 57, 89. Tietoja kartanolaisten ammasteista on myös Leevi Laitisen tutkijalle antamassa listassa, johon Laitinen on kirjannut ylös kartanolaisten jäsenistöä koskevia tietoja. Jatkossa kyseiseen listaan viitataan ”Laitisen listana”. Myös oikeudenkäyntipöytäkirjat antavat hyvän kuvan kartanolaisten ammattinimikkeistä. Todistajina on ollut esimerkiksi palvelijattaria, työmiehiä ja lohkotilallisia. Ks. esim. TMA, Tyrvään tuomiokunnan arkisto, Huittisten käräjäkunnan varsinaisiasiain pöytäkirjat 1935–1935 alkupuoli, Ca3:34, § 82.

¹⁶² Starkin & Bainbridgen mukaan opit, jotka kehottavat pidättäytymään maallisten rikkauksien haalimisesta, ovat erityisen suosittuja vähävaraisten ihmisten parissa. Stark & Bainbridge 1985, 103, ks. myös 153.

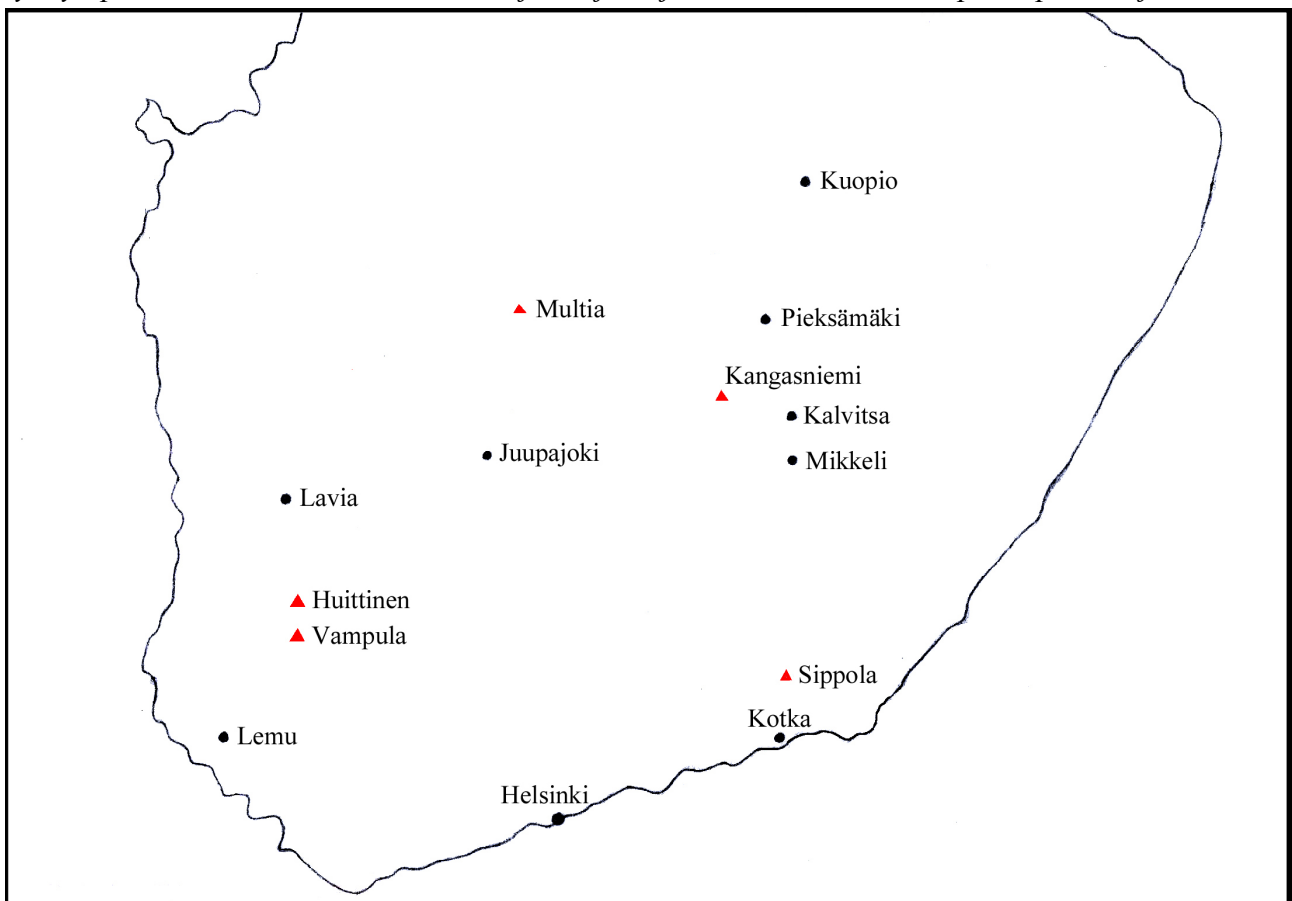
¹⁶³ KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivu 101; Huovila 1962, 19; L. L. 16.3.2011.

¹⁶⁴ L. L. 16.3.2011; Tolamo 1939, 108; Huovila 1962, 19. Huovilan kertoman mukaan aseet tosin olisi haudattu maahan eikä heitetty kaivoon.

¹⁶⁵ L. L. 16.3.2011; Appelsin 2010, 57; Huovila 1962, 28.

Kartanolaisuutta esiintyi eniten Satakunnassa, Etelä-Savossa ja Kaakkois-Suomessa. Keskeisiä paikkakuntia olivat Huittisten ja sen lähiympäristön lisäksi esimerkiksi Kangasniemi sekä Mikkelin ja Kotkan seudut. Savolaisten ja muiden alueiden kartanolaisten oli suositeltavaa opetella puhumaan Huittisten murteella, mikä kertoo alkuseurakunnan korostuneesta merkityksestä. Lahko herätti jonkin verran kiinnostusta myös Helsingin suunnalla.¹⁶⁶ Kartanolaiskeskittymiin muodostui yhteisöjä, joita voisi kuvailla eräänlaisiksi löyhiksi kommuuneiksi. Oli tavallista, että saman katon alla asui talon oman väen lisäksi myös muualta kotoisin olevia uskontovereita. Joidenkin kohdalla kyse oli pelkästä vierailusta tai työkomennuksesta, jonka päätyttyä lahkolainen palasi kotiinsa. Toisilla järjestely saattoi olla luonteeltaan pysyvämpää. Esimerkiksi Leevi Laitinen asui kolmessa eri kartanolaistalossa sen jälkeen, kun hänet oli 4-vuotiaana luovutettu Kartanon hoiviin saamaan saarnakoulutusta. Lapsuudenkotiinsa hän ei tämän ensimmäisen lähdön jälkeen enää palannut.¹⁶⁷

Kartta 1. Kartanolaisuuden pääasialliset kannatusalueet. Kolmiolla on merkitty lahkon synnyinpaikka Huittinen sekä ne alueet, joilla johtajien tiedetään asuneen pidempiä aikoja.

¹⁶⁶ Huovila 1962, 18, 20, 25–26; Tolamo 1939, 15–16, 32; Appelsin 2010, 18, 30; Viikki 2000, 260; Laitisen lista.

¹⁶⁷ KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivut 27, 29, 75, 98, 109–110; Appelsin 2010, 30, 112, 128–129; Beckman 1999, 16–17. Laitisen asuinpaikoista ks. JMA, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Keuruun kärjäkunnan varsinaisiasiain pöytäkirjat 1950, II Ca: 241, § 50, liite D 50 §, sivu 4.

Monilla paikkakunnilla lahkoon kuului kokonaisia perheitä ja sukuhaaroja, minkä Tolamo epäilee johtuvan jonkinlaisesta suvussa kulkevasta uskonnollisesta sairasmielisyydestä.¹⁶⁸ Luontevampi selitys ilmiölle lienee kuitenkin se, että vanhempien kääntyessä kartanolaisiksi lahkoon liittyivät myös heidän lapsensa. Käsittelen sosiaalisten suhteiden vaikutusta tarkemmin seuraavassa alaluvussa. Joskus vain osa perheenjäsenistä liittyi lahkoon, mikä johti usein vähintäänkin epämurkkaan yhteiseloon. Talouden ei-kartanolaisia jäseniä saatettiin voimakkaasti painostaa lahkoon oppien mukaiseen elämään. Esimerkiksi ensimmäiseen kartanolaisoikeudenkäyntiin vuonna 1935 johtaneet tapahtumat saivat alkunsa tilanteesta, jossa kartanolainen mies pyrki ohjaamaan poikiaan lahkoon tavoille. Lähes täysikasvuiset pojat eivät kuitenkaan suostuneet noudattamaan isänsä tahtoa, minkä vuoksi isän väitetään kieltäneen jälkikasvuun nauttimasta talon ruokaa. Tapahtumia kauempaa seuranneet uskoivat, että ruokailua koskeva käsky tuli todellisuudessa Tilda Reunasan suusta.¹⁶⁹ Totuutta taustoista ja yksityiskohdista on mahdotonta selvittää tässä vaiheessa vedenpitävästi, mutta sinänsä ei ole vaikea uskoa, että isä olisi halunnut myös lastensa kääntyvän – suruton elämähän merkitsi sielun kadotusta. Myös vuosien 1950 ja 1952 välillä käytyjen asumus- ja avioero-oikeudenkäyntien pöytäkirjat kertovat samankaltaista tarinaa: kartanolaisista puolisoistaan eroa hakeneet henkilöt kertoivat kuulusteluissa useaan otteeseen itseensä kohdistuneesta painostuksesta, pilkasta ja jopa väkivallasta.¹⁷⁰ Kun esimerkiksi lahkoon kuuluvaa tytärtä kuulusteltiin perheen isän pieksemisestä, tunnusti tämä avoimesti, että väite piti paikkansa. Perheen pojat olivat todella kurittaneet miestä, mutta tyttären näkökulmasta katsottuna selkäsauna oli annettu ”vain rakkaudesta isää kohtaan”.¹⁷¹ Mikäli tämä kääntyisi kartanolaiseksi ja pelastaisi näin sielunsa, olisivat kaikki koettelemukset olleet kärsimisen arvoisia.

Kartanolaisiin on kuulunut enimmillään noin 200 jäsentä. Ero tukijäsenten ja lahkoon oppeihin todella sitoutuneiden välillä on kuitenkin välillä häilyvä. Naisten määrä lahkossa on ollut jonkin verran miehiä suurempi, mutta ei ilmeisesti kuitenkaan huomattavassa määrin.¹⁷² Kartanolaisista ei

¹⁶⁸ Tolamo 1939, 19.

¹⁶⁹ TMA, Tyrvään tuomiokunnan arkisto, Huittisten käräjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1935–1935 alkupuoli, Ca3:34, § 82.

¹⁷⁰ TMA, Tyrvään tuomiokunnan arkisto, Lavian käräjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1950–1950, Ca4:33, § 5, ks. erityisesti liitteet A 5 § ja M 5 §; HMA, Ruoveden tuomiokunnan arkisto, Oriveden käräjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1950, Ca2:123, § 18, ks. erityisesti liite D 18 §. Ks. myös esim. Appelsin 2010, 22–23; Viikki 2000, 261.

¹⁷¹ HMA, Ruoveden tuomiokunnan arkisto, Oriveden käräjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1950, Ca2:123, § 18, pöytäkirjan kahdestoista sivu (sivuja ei ole numeroitu). Ks. myös saman pöytäkirjan liite G 18 §, jossa perheen äiti kertoo ojentamisen oikeudenmukaisuudesta.

¹⁷² KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L; Tolamo 1939, 17–19; Huovila 1962, 26. Osittain sukupuolijakaumaa saattaa selittää se, että Suur-Huittisten alueella oli hieman enemmän naisia kuin miehiä aina 1970-luvulle saakka. Ks. Viikki 1990, 46. Huittisten väestötietoihin ei kuitenkaan kannata kiinnittää liikaa huomiota lahkoon demografiaa arvioitaessa, sillä kuten edellä on kerrottu, kartanolaisuutta esiintyi myös Satakunnan ulkopuolella.

ole olemassa minkäänlaisia virallisia jäsentietoja. Koska lahkolaiset kuuluivat evankelisluterilaiseen kirkkoon,¹⁷³ ei heidän jäljilleen voida päästä esimerkiksi tarkastelemalla kirkosta eronneiden tai kirkosta erillisiin uskonnollisiin liikkeisiin kuuluvien ihmisten määriä. Huovila kertoo keskustelleensa Alma Kartanon kanssa kirkkokysymyksestä syksyllä 1953. Huovilan tiedustellessa, oliko Kartano koskaan aikonut erota kirkosta, oli tämä vastannut seuraavasti: ”Minua on lapsesta pitäen opetettu rakastamaan kirkkoa ja minä en eroa siitä, ellei minua väkisin pois ajeta.”¹⁷⁴ Lahkojohtajan vastaus paljastaa, että hän tiedosti kyllä oman joukkonsa ja kirkon välisen jännitteisen suhteen. Alueella vaikuttavista uskonnollisista liikkeistä vahvimmassa asemassa olivat evankelisuus ja lähetysherätys. Saarnaaja Frans Hannulaa, niin kutsutun Hannulan herätyksen keskushahmoa, kävi kuuntelemassa myös Alma Kartano. Satakunta kuului lisäksi rukoilevaisuuden, herännäisyyden, lestadiolaisuuden ja helluntailaisuuden vaikutuspiiriin. Alueella on ollut myös paljon pienempiä paikallisia herätysliikkeitä ja yksittäisiä kierteleviä saarnaajia. Mikäli säännöllisen kirkossa käymisen ja uskonnollisuuden välillä ajatellaan olevan yhteys, olivat satakuntalaiset enimmäkseen uskovaista kansaa.¹⁷⁵ Useammat kartanolaiset ovat myös kertoneet uskonasioiden olleen tärkeitä jo ennen lahkoon liittymistä.¹⁷⁶

Suur-Huittisten alue kärsi 1910-luvun sota- ja pula-aikana suuria menetyksiä. Kuolleisuusluvut olivat tuolloin keskimääräistä suurempia, oli vertailukohtana sitten Turun ja Porin lääni tai koko maa.¹⁷⁷ ”Sisällissodan alkunäytökseksi” kutsuttu kahakka käytiin Huittisissa vuonna 1917. Kahakassa työlakkoon määrätyn meijerin luona ottivat yhteen lakkolaiset ja lähinnä talollisista ja virkamiehistä koostuva miesjoukko. Muutamat lakkolaiset saivat ampumahaavoja, mutta kuolonuhreilta vältyttiin. Tapauksella oli kuitenkin suuri symbolinen arvo: tämä oli ensimmäinen kerta, kun Suomessa eri yhteiskuntaluokat kävivät avoimesti toisiaan vastaan ja nimenomaan aseiden kera.¹⁷⁸ Kun sota sitten syttyi vuonna 1918, oli Huittisissäkin jo järjestäytytty suojeluskuntiin ja kaarteihin. Huittisten punakaartilaisiin liittyi ensimmäisten joukossa paikallisen työväenliikkeen jäseniä. Ensimmäiset tapot tehtiin punaisten toimesta heti sodan alussa: huittislainen kauppias ammuttiin kotitalonsa eteen ja myös vanha poliisikonstaapeli tapettiin. Tappojen tekijää ei tunneta, mutta Risto Alapuro epäilee, että asialla oli yksi tai useampi kuriton ja työväenliikkeeseen aiemmin kuulumaton kaartilainen. Kapinaan nousseet työväen joukot pitivät

¹⁷³ Ks. esim. Huovila 1962, 3, 81–82; Tolamo 1939, 103; KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivu 76.

¹⁷⁴ Huovila 1962, 81.

¹⁷⁵ Viikki 2000, 251–256; Tolamo 1939, 10, 12, 20–23; Huovila 1962, 6–8, 11; Huotari 1981, 159.

¹⁷⁶ Ks. esim. KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivut 74–75, 86, 96, 111–112.

¹⁷⁷ Viikki 1990, 26. Suur-Huittinen koostui Huittisten, Vampulan, Keikyän ja Kauvatsan alueista.

¹⁷⁸ Alapuro 1994, 11–12, 166–171.

pitäjää hallussaan aina huhtikuun puoliväliin saakka, jolloin valkoiset joukot marssivat Huittisten Lauttakylään. Kostotoimenpiteet alkoivat, ja kaiken kaikkiaan huittislaisia teloitettiin ainakin 48 henkeä.¹⁷⁹ Alapuron mukaan valkoisten terrori jätti erityisen syvät jäljet Huittisten työväkeen, ja sodan jälkeen välien sopiminen valkoisella puolella taistelleiden kanssa oli harvinaisen vaikeaa. Sovintoa yritettiin solmia myös uskonnollisten liikkeiden toimesta.¹⁸⁰ Kartanolaisuudessa sisällissodan haavojen paikkaamisessa onnistuttiin ainakin jossain määrin, sillä lahkossa oli entisten punaisten lisäksi myös valkoisten puolella taistelleita.¹⁸¹

Poliittiset olosuhteet on otettava huomioon kartanolaisuuden synty-ympäristöä arvioitaessa. Alapuron mukaan kartanolaisuus pitäisi nähdä suureen sosiaaliseen ja poliittiseen muutokseen liittyvänä reaktiona. Uusiin oloihin sopeutumisen sijasta lahkolaiset vetäytyivät viranomaisvallan tavoittamattomiin, muuttuvan maailman ulkopuolelle.¹⁸² Alapuron teoria on uskottava, mutta poliittiset ja sosiaaliset muutokset eivät kuitenkaan riitä yksinään selittämään kartanolaisuuden ottamaa muotoa, myös esimerkiksi opilliset vaikutteet on huomioitava. Lahkon suosiota pohdittaessa on lisäksi arvioitava yksilötason motiiveja ja taustatekijöitä, jotta ymmärrettäisiin, miksi vain murto-osa lahkoon tavoittamista ihmisistä todella kääntyi kartanolaisiksi. Koska kartanolaisuudessa vastustettiin suvunjatkamista, ei lahko luonnollisesti voinut kasvaa sisältäpäin. Uusia jäseniä oli toisin sanoen hankittava muilla keinoin.

2.2 Tie kartanolaiseksi – kääntymisen ja käännytys

Kartanolaisuuteen joko käännettiin tai kasvettiin. Puhuessani lahkoon kasvamisesta viitataan vanhempien tai muiden läheisten vaikutuksesta lahkoon liitettyihin lapsiin ja nuoriin, joilta ei vaadittu henkilökohtaista kääntymiskokemusta jäsenyyden vahvistamiseksi. Tässä luvussa keskityn kuitenkin nimenomaan sellaisiin henkilöihin, joista tuli kartanolaisia kääntymisen kautta.¹⁸³ Heidän kohdallaan lahkoon liittyminen on nähtävä valintana, joka ei kuitenkaan sulje pois mahdollista manipulointia käännyttäjien taholta. Kartanolaisten tiedetään turvautuneen erilaisiin painostuskeinoihin tilanteissa, joissa potentiaalinen käännyttämisen osoitti kiinnostusta lahkoon kohtaan mutta ei kuitenkaan ottanut tarvittavia askelia kohti täysjäsenyyttä. Epäröijille saatettiin

¹⁷⁹ Luvussa ovat mukana myös Huittisten naapurikunnan Keikyän teloitetut.

¹⁸⁰ Alapuro 1994, 190–219; Viikki 2000, 251–252.

¹⁸¹ Esimerkiksi Leevi Laitisen isä palveli sodassa valkoisten puolella. Appelsin 2010, 10, 35; L. L. 16.3.2011.

¹⁸² Alapuro 1994, 267.

¹⁸³ Rambon mukaan uskonnollista kääntymistä koskevassa tutkimuksessa käännyttämisestä annetaan turhan usein passiivinen kuva. Rambo itse uskoo, että useimmissa kääntymisprosesseissa ihminen itse on ainakin jossain määrin aktiivisessa roolissa. Rambo 1993, 58–59. Ks. lahkotyypin ryhmään kääntymisestä myös Wilson 1990, 180–181, 196.

esimerkiksi sanoa, että mikäli he eivät liittyisi lahkoon, olisi odotettavissa ainoastaan epäonnea sekä menolippu tavallista kuumempaan helvettiin.¹⁸⁴ Tällä hetkellä tunnetut lähteet eivät kuitenkaan anna syytä olettaa, että yhtäkään aikuista henkilöä olisi varsinaisesti pakotettu lahkon jäseneksi. Kääntymisvaihetta ei voi jättää huomiotta, kun tutkitaan koheesiota ylläpitäviä tekijöitä. Samat syyt, jotka alun perin saivat ihmiset liittymään lahkoon, ovat saattaneet vaikuttaa myös ryhmässä pysymisen taustalla. Esimerkiksi läheisten vaikutus on merkittävä sekä kääntymisvaiheessa että sen jälkeen, kuten myöhemmin tulee osoitetuksi.

Uskonnollinen kääntymys on prosessi, jonka seurauksena kääntymyksen kokeneen henkilön maailmankuva muuttuu perusteellisesti. Elämä saa kääntymyksen myötä uuden, hengellisen merkityksen. Jokainen kääntymys, sen kulku ja myös sen seuraukset ovat luonteeltaan ainutkertaisia. Kontekstointi on erityisen tärkeää, sillä huomioitava on niin sosiaaliset, kulttuuriset, uskonnolliset kuin persoonalliset muuttujat.¹⁸⁵ Lofland ja Skonovd puhuvat erilaisista kääntymistavoista, joissa yhdistyvät ihmiselämän fyysinen, älyllinen ja emotionaalinen puoli. Variaatioita aiheuttavat esimerkiksi sosiaalisen paineen määrä sekä kääntymiseen kulunut aika.¹⁸⁶ Vaikka universaalialia kääntymiskokemusta hahmottelevia teorioita on olemassa, on niihin syytä suhtautua varauksella. Kääntymisen voi perustua myös muille kuin uskonnollisille tekijöille, mutta kartanolaisten kohdalla lähtöoletuksenani on, että lahkoon liittyneet ihmiset ovat todella uskoneet Jumalaan ja että huoli oman sielun tilasta on ollut keskeisin motiivi kääntymiselle. Perheelliset ovat todennäköisesti kantaneet huolta myös lapsistaan. Kääntymistä on näin ollen edeltänyt ainakin jonkinasteinen hengellinen kriisi, jonka syntymisen syyt voivat löytyä henkilökohtaisesta elämästä tai liittyä vaikkapa ympäristön tapahtumiin. Serho esimerkiksi kertoo miehestä, joka oli jäänyt juovuksissa junan alle ja menettänyt onnettomuudessa toisen kätensä ja toisen jalkansa.

¹⁸⁴ Appelsin 2010, 27–28, 49; TMA, Tyrvään tuomiokunnan arkisto, Lavian kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1950–1950, Ca4:33, § 5 pöytäkirjan kahdeksas sivu; KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivut 146–149. Yksi äärimmäinen esimerkki painostuksesta löytyy vuoden 1935 oikeudenkäynnin pöytäkirjoista: eräs todistajaksi kutsuttu nainen kertoi käyneensä kartanolaisten tilaisuuksissa useampaan otteeseen mutta olleensa kuitenkin haluton sitoutumaan lahkon jäseneksi. Tilda Reunanen oli yrittänyt taivutellut naista, mutta tuloksetta. Todistajan mukaan Reunanen oli lopulta kirjoittanut asianomaiselle kirjeen, jossa hän syytti tätä abortin suorittamisesta. Naiselle annettiin 65 päivää aikaa liittyä lahkoon, muutoin tieto tämän teosta tulisi julkisuuteen. Todistaja ei kuitenkaan taipunut uhkauksen edessä. Ks. TMA, Tyrvään tuomiokunnan arkisto, Huittisten kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1935–1935 alkupuoli, Ca3:34, § 82, pöytäkirjan yhdeksäs sivu, ks. painostuskeinoista myös pöytäkirjan toinen ja kolmas sivu.

¹⁸⁵ Ks. esim. Lofland & Stark 1965, 862, ks. myös viite 2; Wilson 1990, 197; Rambo 1993, 1–3, 5–6, kontekstin huomioimisesta ks. myös 20–43. Esimerkiksi Stark & Finke erottavat toisistaan käsitteet *conversion* ja *reaffiliation*. Jälkimmäisellä he viittaavat yhden uskonnollisen perinteen sisällä tapahtuvaan maailmankatsomukselliseen muutokseen: tällaisesta varsinaista kääntymystä vähemmän dramaattisesta muutoksesta on kyse esimerkiksi silloin, kun baptistista tulee katolinen tai shiia-muslimista sunni. Ks. Stark & Finke 2000, 114.

¹⁸⁶ Lofland & Skonovd 1985, 158–171, erityisesti 160–161.

Tapahtuman jälkeen mies oli kokenut hengellisen herätyksen ja kääntynyt kartanolaiseksi.¹⁸⁷ Sisäpiiriin kuulunut Eino Jokioinen puolestaan oli ottanut osaa taisteluihin sekä Suomen että Viron armeijan riveissä. Jokioisen kanssa saarnaretkilläkin kiertänyt Laitinen uskoo, että omakohtaiset sotakokemukset painoivat tämän mieltä voimakkaasti. Miehellä oli tapana puhua näkemästään myös julkisissa saarnatilaisuuksissa.¹⁸⁸ Kartanolaisuudessa entinen sotilas on kenties nähnyt mahdollisuuden hyvittää rintamalla tehdyt teot.

Näkemyks kriisistä kääntymisen edellytyksenä on tutkijoiden keskuudessa yleinen.¹⁸⁹ Korostan, etten pidä kriisiä välttämättömänä kaikille maailman kääntymiskokemuksille, mutta tuntuu epätodennäköiseltä, että kartanolaisuuden kaltaiseen totalistiseen ryhmään olisi liitytty esimerkiksi puhtaasti uutuudenviehätyksen vuoksi. Sherkatin mukaan myös esimerkiksi halu miellyttää itselle tärkeää henkilöä voi vaikuttaa ihmisen tekemiin uskonnollisiin valintoihin,¹⁹⁰ mutta tuskin tämäkään tekijä voi yksinään selittää kartanolaiseksi kääntymistä. Toki on muistettava, ettei jäsenyys vaatinut kaikilta yhtä suurta omistautumista. Kauempana keskittymistä asuvilla lahkolaisilla hengellisen kriisin kokemus ei ehkä ole ollut niin vahva kuin niillä jäsenillä, jotka kohtasivat uskontovereitaan päivittäin ja esimerkiksi elivät näiden kanssa samassa taloudessa. Jälkimmäisessä tapauksessa lahkoon opit olivat läsnä jatkuvasti sosiaalisen kanssakäymisen ja toisaalta myös sosiaalisen kontrollin kautta.

Kartanolaisuuden juuret ovat julkisissa, hurmoksellisuuteen taipuvissa saarnatilaisuuksissa. Sekä Kartano että aiemmin mainittu Adam Härkönen olivat karismaattisiksi tunnustettuja puhujia, joiden hankkiman kannatuksen pohjalta kartanolaisuus lopulta syntyi. Saarnatilaisuudet tulivat tavalla tai toisella tutuiksi myös useimmille kartanolaisille. Lahkolaiset tekivät julistustyötä ympäri Suomea. Tietävästi myös ulkomaille suuntautuvia retkiä suunniteltiin, mutta hanke kaatui kartanolaisten kielitaidon puutteeseen.¹⁹¹ Saarnaretket edustavat yleensä suljetuksi ja eristäytyneeksi kuvatun kartanolaisuuden toista puolta. Retkien organisoimisessa turvauduttiin jumalalliseen apuun: Reunanen sai horrostilassa viestejä Jumalalta, joka kertoi, ketkä matkalle seuraavaksi lähetettäisiin

¹⁸⁷ KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivu 20.

¹⁸⁸ L. L. 28.8.2013; Appelsin 2010, 58.

¹⁸⁹ Rambo 1993, 44, ks. kääntymisestä, kriisistä ja muista mahdollisista kääntymismotiiveista myös 45–55. Kaikki kriisit eivät luonnollisesti myöskään johda uskonnolliseen kääntymykseen.

¹⁹⁰ Sherkat 1997, 73.

¹⁹¹ Huovila 1962, 36; Tolamo 1939, 10, 12–14, 17–18. Reunanen muistikirjan merkinnät antavat hyvän kuvan matkojen laajuudesta. Muistiinpanojen mukaan kartanolaisten matkat ovat suuntautuneet muun muassa Helsinkiin, Tampereelle, Turkuun, Viipuriin, Kuopioon, Poriin, Hämeenlinnaan, Kotkaan, Mikkeliin, Jyväskylään, Sortavalaan, Kajaaniin, Vaasaan, Rovaniemelle, Haminaan, Ouluun, Tornioon ja Kemiin. Muistikirjassa mainitaan myös iso joukko pienempiä paikkakuntia.

ja minne päin maata saarnaajien oli suunnattava.¹⁹² Tilaisuuksista ilmoitettiin esimerkiksi paikallisissa lehdissä tai puhelintolppiin liimatuilla ilmoituksilla. Saarnatilat saatiin milloin mistäkin. Joskus paikallinen kirkko antoi käyttää omia tilojaan, usein saarnattiin jonkun kotona.¹⁹³

Matkalla ollessaan kartanolaiset luottivat toisten ihmisten vieraanvaraisuuteen. Lahkolaiset yöpyivät siellä mistä kulloinkin sattui majapaikan saamaan. Jos yösiijaa ei löytynyt, saattoivat saarnaajat yöpyä vaikkapa metsässä. Majoittajat eivät välttämättä olleet ennestään tuttuja, mutta joukkoon mahtui myös niitä, joille kartanolaiset olivat tulleet tutuiksi joko omakohtaisten kokemusten tai lähipiiriin kuuluvien ihmisten, kuten sukulaisten, kautta. Tällaisia henkilöitä voitaisiin pitää eräänlaisina tukijäseninä, ihmisinä, jotka eivät henkilökohtaisesti sitoutuneet lahkon oppeihin mutta jotka kuitenkin suhtautuivat myötämielisesti kartanolaisten toimintaan. Matkoillaan lahkolaiset saivat heiltä materiaalista tukea yösiijan ja ruuan muodossa, joskin on huomattava, että kaikki tukijäsenet eivät tällaiseen vieraanvaraisuuteen kyenneet tai mahdollisesti edes halunneet ryhtyä. Monille väitteet esimerkiksi kartanolaisten harjoittamasta väkivallasta tulivat yllätyksenä, eivätkä kaikki hyväksyneet kuulemaansa. Tämä on ymmärrettävää, sillä tukijäsenet eivät yleensä päässeet näkemään lahkon arkea. Jotkut saattoivat kyllä käydä lahkon järjestämissä tilaisuuksissa ja vieraila juhlissa, mutta tukijäseniä ei kuitenkaan otettu yhteisön elämään samalla tavalla mukaan kuin sitoutumisensa osoittaneita henkilöitä. Saarnamatkoilla kartanolaiset pyrkivät yleensä käyttäytymään mahdollisimman hillitysti ja ystävällisesti. Toiveena oli, että tukijäsenet liittyisivät täysivaltaisiksi jäseniksi jossain vaiheessa tai ainakin jatkaisivat lahkon tukemista.¹⁹⁴

Kartanolaiset muistetaan erityisen hyvin lapsisaarnaajistaan, joista nuorimmat olivat alle kouluikäisiä aloittaessaan julistamisen. Lapsia pidettiin ”Jumalan aseina”, joiden avulla lahkon oppien uskottiin tavoittavan mahdollisimman paljon kuulijoita. Ihmisten toivottiin ymmärtävän, että jos pienet lapsetkin jo saarnasivat katumisen tärkeydestä, oli tilanne todella vakava.¹⁹⁵ Yleensä avoimissa saarnatilaisuuksissa tuomittiin syntinen elämä ja ennustettiin pikaista maailmanloppua,

¹⁹² KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivu 105; Huovila 1962, 33, 64. Tietävästi Kartano kyseenalaisti välillä Reunasen tulkinnat ja pyysi tätä selvittämään asiaa vielä uudestaan Herran kanssa. Tietojen tarkistamisen jälkeen retket sitten suunniteltiin uudestaan Kartanon toivomalla tavalla. Ks. Appelsin 2010, 56.

¹⁹³ Tolamo 1939, 3, 26; Appelsin 2010, 52–53; Beckman 1999, 12, 28; Huovila 1962, 37.

¹⁹⁴ Huovila kutsuu näitä henkilöitä ulkojäseniksi. Huovila 1962, 94–95. Ks. myös esim. Appelsin 2010, 29, 62–65; Beckman 1999, 27–28; L. L. 28.8.2013. Ainakin yhden perheen kohdalla siirtymä tukijäsenyydestä lahkon sisäpiiriin onnistui. Ks. KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivu 22, 80–81.

¹⁹⁵ Ks. esim. Beckman 1999, 24–26, 77–78; Appelsin 2010, 51, 53–54, 65; L. L. 28.8.2013; Tolamo 1939, 49, 51, 53. Appelsinin saaminen tietojen mukaan naimisissa olevia naisia ei olisi huollittu saarnaajiksi, sillä nämä olivat syyllystyneet avioituessaan huoraamiseen. Ks. Appelsin 2010, 50. Kuitenkin esimerkiksi rouva Laitisen nimi esiintyy Reunasen saarnamatkoja koskevissa muistikirjamerkinnöissä.

mutta tarkkaa aikaa lopulle ei tilaisuuksissa kerrottu eikä esimerkiksi avioliiton syntisyydestä puhuttu. Puhujat käyttivät ajoittain hyvin voimakasta, kirosanojenkin värittämää kieltä tehostaakseen sanomaansa. Tilaisuuksissa rukoiltiin paljon, laulettiin virsiä ja korostettiin syntien katumisen tärkeyttä. Puhujia oli useita, yleensä tekstit valittiin Vanhasta Testamentista. Hurmoksellista otetta lukuun ottamatta saarnojen sisältö oli kirkon opetusten mukainen, mitään selvästi luterilaisesta opista poikkeavaa ei kerrottu. Kuulijoita saattoi olla jopa useita satoja silloin, kun joku lapsisaarnaajista oli paikalla.¹⁹⁶ Uskontohistorioitsija Nils G. Holmin mukaan voimakkaat saarnat, profetoiminen ja kielilläpuhuminen ovat tyypillisiä etenkin lahkojen ja erilaisten evankelioivien liikkeiden toiminnassa. Tällaisen karismaattis-suostuttelevan lähestymistavan tarkoituksena on tuottaa uskonnollisia elämyksiä.¹⁹⁷ Kartanolaisten tilaisuuksien tarkoitus olikin ravistella ihmisiä, saada heidät havahtumaan. Saarnat olivat etukäteen suunniteltuja ja esiintymistapa harkittu, mikä kertoo toiminnan tavoitteellisuudesta.¹⁹⁸ Suunnitelmallisuus ei kuitenkaan sulje pois aitoa huolta kanssaeläjien sielun tilasta.¹⁹⁹

Vaikka saarnaretkiä tehtiin ympäri Suomen, saavutti lahko kunnollista kannatusta lähinnä Kartanon vanhoilla opetuspaikkakunnilla.²⁰⁰ Maaseudulla pienten lasten opetus oli pitkään ensisijaisesti kodin vastuulla, mutta oppia oli mahdollista saada myös kiertävissä kouluissa, joista suurin osa oli vielä autonomian ajan lopulla kirkon organisoimia. Vuoden 1866 kansakouluasetus toi tilanteeseen muutoksen. Kartanon koulutautumisen aikaan kansakoulut olivat jo yleistyneet ja kiertokoulujen oppilasmäärät kääntyneet laskuun. Toisaalta kiertävissä kouluissa käyminen oli edelleen arkea monille lapsille, sillä vaikka alakansakoulujen oli tarkoitus ottaa vastuu ensiopetuksesta, säilyttivät kiertokoulut asemansa etenkin maaseudulla aina oppivelvollisuuden säätämiseen saakka vuonna 1921.²⁰¹ Kiertokoulunopettajan papereilla on tuskin saatu mitään erityistä kunnioitusta oppineemman väen keskuudessa, mutta syrjäseutujen pientilalliset ovat saattaneet antaa Kartanon

¹⁹⁶ Tolamo 1939, 3, 16–17, 26–28, 51–52, 83, 86–87, 106; L. L. 16.3.2011; Huovila 1962, 33–36, 38; Appelsin 2010, 29, 53–54, 97; Norri (kirjoitusaika tuntematon), 6–7. Tolamon työ sisältää myös tiivistelmän kahden lapsisaarnaajan pitämistä puheista. Työstä ei käy ilmi, onko Tolamo itse laatinut muistiinpanot vai onko asialla ollut joku hänen tiedonantajansa. Ks. Tolamo 1939, liite 9.

¹⁹⁷ Holm 2004, 45.

¹⁹⁸ Ks. esim. Appelsin 2010, 29–33, 65; Huovila 1962, 70.

¹⁹⁹ Esimerkiksi lahkon kokouksissakin käynyt Tolamo oli vakuuttunut siitä, että monet kartanolaiset olivat aidosti huolissaan kanssaeläjiensä sielun tilasta. Ks. Tolamo 1939, 28, 32, 83.

²⁰⁰ Ennen saarnauralle omistautumista Kartano toimi opettajana muun muassa Huittisissa, Kangasniemellä ja Sippolan seudulla. Yhteys entisten opetusseutujen ja lahkon kannatusalueiden välillä on selvä myös aiempien tutkijoiden mielestä. Ks. Tolamo 1939, 11, 15–16, 23; Huovila 1962, 14–15, 25.

²⁰¹ Esimerkiksi vielä vuoden 1910 tienoilla vain puolet kouluikäisistä lapsista suoritti kansakoulun, mikä kertoo muutoksen hitaudesta ja kiertokoulujen roolin vahvuudesta. Lisäksi monet kiertokoulut jatkoivat toimintaansa vielä oppivelvollisuuden säätämisen jälkeen, sillä kansakoulujen perustaminen oli etenkin syrjäisemmillä seuduilla joskus hyvin hidasta. Ks. Rantala 2011, 278; Hyvärö 2011, etenkin 327–329, 334–341; Tamminen 1967, 18–20, ks. myös sivun 19 viite 1.

opettajastatukselle jonkinlaista painoarvoa. Vaikka ammatilla ei olisikaan ollut erityistä merkitystä liittymisten kannalta, ovat Kartanon tuttuus ja aktiivinen saarnatoiminta todennäköisesti tehneet lahkoon tutustumisesta monille helpompaa. Käännynnäisten joukossa oli myös Kartanon vanhoja oppilaita. Heidän kohdallaan on huomioitava menneiden valtasuhteiden mahdollinen vaikutus kääntymiseen. Entisen auktoriteettihahmon mielipiteelle on kenties annettu tavallista enemmän arvoa.²⁰²

Kartanon kerrotaan olleen erinomainen puhuja sekä vaikuttava esiintyjä, ja hänen väitettyä karismaansa on pidetty yhtenä merkittävänä syynä kartanolaisuuden menestykselle.²⁰³ Weber tarkoittaa *karismalla* ”kaikkia ihmisen *epäarkipäiväisiä* ominaisuuksia”.²⁰⁴ Sillä ei ole väliä, ovatko nämä ominaisuudet todellisia vai eivät, tärkeää on vain se, että niiden olemassaoloon uskotaan. Karismaattista auktoriteettia käyttävän henkilön valta perustuu hänen seuraajiensa käsitykseen, että juuri tämä yksilö on olemukseltaan poikkeuksellinen ja tavallisia ihmisiä ylemmällä tasolla. Karisma voi rakentua henkilökohtaisen persoonan varaan tai se voi olla peräisin yliluonnollisesta lähteestä. Ihminen voi siis esimerkiksi kertoa kannattajilleen olevansa Jumalan valittu. Karismaattista vetovoimaa ei tulisi pitää aivopesuun rinnastettavana mielenhallintana, sillä seuraajat tottelevat johtajaansa vain mikäli tämä pystyy toistuvasti tarjoamaan todisteita omasta ainutlaatuisuudestaan. Ryhmästä riippuen tämä voi tarkoittaa esimerkiksi ihmeperantamista, ennustuksien antamista tai jotain muuta sellaista, mihin tavallinen ihminen ei kykene. Mikäli näin ei tapahdu ja karismaattinen henkilö näyttää menettäneen erityislaatuisuutensa, menettää hän myös auktoriteettinsa.²⁰⁵ Monien herätysliikkeiden ja lahkosten johdossa on ollut ainakin aluksi karismaattinen johtaja.²⁰⁶

Jos Kartanon vetovoimaa korostetaan voimakkaasti, syntyy vaikutelma äärimmäisen vahvasta johtajahahmosta, jonka karismaa muutoin järkevästi käyttäytyvät ihmiset eivät kyenneet vastustamaan. Kartanolaiseksi kääntyminen näyttäytyy näin ollen pikemminkin hetkellisenä harkitsemattomuutena kuin rationaalisenä valintana. Oletettavasti Kartanolla on ollut ainakin

²⁰² Kartanon entisistä oppilaista ks. esim. Appelsin 2010, 18–19; Beckman 1999, 5, 34; KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivut 76, 111, 130. Myös esimerkiksi Sherkat kiinnittää huomiota auktoriteettihahmon vaikutukseen uskonnollisten valintojen teossa. Ks. Sherkat 1997, 76. Ks. myös Stark 1999, 282.

²⁰³ Ks. esim. Tolamo 1939, 14; Appelsin 2010, 15, 17–19, 57–58, 192; Huovila 1962, 15–16.

²⁰⁴ Weber 1989 (1920), 92. Kursiivi alkuperäinen.

²⁰⁵ Weber 1989 (1920), 92–93. Ks. Weberin karismaa ja karismaattista auktoriteettia koskevista käsityksistä myös Weber 1947, erityisesti sivut 329–342. Weberin väitteitä on pidetty jossain määrin ristiriitaisina. Ks. weberiläisen karismamääritelmän soveltamisesta ja sen kriittisestä tarkastelusta esimerkiksi Wallis & Bruce 1986, 83–107, 129–151. Ks. karisman määritelmästä ja ilmentymistä myös Hunt 2007; Rambo 1993, 84–85; Wilson 1990, 110.

²⁰⁶ Ks. esim. Holm 2004, 45; Wilson 1990, 110–112; Wilson 1967, 17, 30.

jonkinlaista vetovoimaa, saihan hän esimerkiksi monet seuraamaan itseään Härkösen kanssa käydyn valtataistelun jälkeen.²⁰⁷ Kartanon karismaattisuuden vaikutusta kääntymisessä ei pitäisi kuitenkaan painottaa liiallisesti, sillä hänen osallistumisensa julkisiin saarnatilaisuuksiin näyttäisi jääneen lopulta melko vähäiseksi, jos tarkastellaan lahkon koko elinkaarta. Kartano ja Reunanen saarnasivat kyllä silloin tällöin seuroissa sekä erityisesti lahkon jäsenille tarkoitetuissa sisäisissä tilaisuuksissa, ja useat Serhon haastattelemat henkilöt kertovat olleensa vaikuttuneita Kartanon pitämistä puheista.²⁰⁸ Yhteisön kasvaessa johtajat näyttävät kuitenkin keskittyneen etupäässä saarnaretkien organisoimiseen.²⁰⁹ Kartanon maine pidettynä opettajana ja aktiivisena hengellisenä toimijana ovat todennäköisesti madaltaneet monien kynnystä liittyä lahkoon. Starkin mukaan ihmisten päätöksentekoa ohjaa periaate, että tieto on yhtä luotettava kuin sen esille tuonut taho. Esimerkiksi erityisen luotettavana, miellyttävänä tai viisaana pidettyä henkilöä siis uskotaan helpommin kuin ihmistä, josta on syntynyt vähemmän mairitteleva käsitys. Saadun informaation sisältö voi kuitenkin olla periaatteessa täysin sama.²¹⁰ En väitä, etteikö Kartanon tai molempien lahkojohtajien persoonalla olisi ollut minkäänlaista vaikutusta liittymistä harkitseviin ihmisiin, mutta kun otetaan huomioon, miten pieni osa Kartanon tunteneista ja tavanneista lopulta kääntyi kartanolaisiksi, ei pelkkä karisma riitä selittämään käännynnäisten valintaa.²¹¹ Myös oppien sisällön on täytynyt jollain tavalla puhutella ja saada ihminen vakuuttuneeksi radikaalin elämänmuutoksen välttämättömyydestä. Härkösen vaikutus liikkeen alkutaipaleella tukee käsitystä, etteivät ihmiset olleet kiinnostuneita yksinomaan Kartanosta – saivathan Härkösenkin saarnat aikaan herätystä. Lukuisat eroamiset myös todistavat sen, ettei Kartanon karisma ollut lopulta luonteeltaan kestävä.

Julkisiin saarnatilaisuuksiin osallistuminen ei ollut kuitenkaan mikään edellytys kääntymiselle. Kun tarkastellaan kartanolaisuuden levinneisyyttä suhteessa ympäri Suomea suuntautuneiden saarnaretkien määrään, voidaan todeta, että retket olivat varsin tehoton keino uusien käännynnäisten hankkimisessa – kuten edellä on kerrottu, keskittyi kartanolaisuus ahkerasta julistustyöstä huolimatta lähinnä Satakuntaan, Etelä-Savoon ja Kaakkois-Suomeen. Lahkoa koskeva aineisto tuntee oikeastaan vain yhden henkilön, joka liittyi yhteisöön saarnatilaisuudessa saadun

²⁰⁷ Härkösen ”häviölle” voi olla toki muitakin syitä, joista emme tiedä mitään. Härkösen elämänvaiheisiin pureutuva tutkimus voisi tuoda tapahtumaan lisävaloa.

²⁰⁸ KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivut 76, 86, 90, 96, 112, 131, 136.

²⁰⁹ Esimerkiksi Reunasen muistikirjassa on sivukaupalla merkintöjä saarnamatkojen osallistujista, mutta vain kerran hänen oma nimensä esiintyy muiden joukossa. Kartanoa taas ei mainita kertaakaan. Myös Laitisen kertoman mukaan johtajat olivat vain harvoin itse mukana matkoilla. Ks. L. L. 28.8.2013.

²¹⁰ Stark 1999, 282. Ks. myös Van Knippenberg 1999.

²¹¹ Rambon mukaan useimmat kääntymistä koskevat tutkimukset korostavat onnistuneita käännytysyrityksiä, vaikka todellisuudessa ihmiset ovat paljon taipuvaisempia pitämään kiinni vanhasta maailmankuvastaan kuin vaihtamaan sitä. Uskonnosta ja opista riippumatta suurin osa käännytysyrityksistä päättyy epäonnistumiseen. Rambo 1993, 35–36.

kokemuksen myötä. Kyse on Eino Jokioisesta, jonka kerrotaan kääntyneen erään nuoren kartanolaistytön puheen vaikutuksesta.²¹² Jokioisen komisario Serholle antama lausunto kuitenkin paljastaa, ettei miehen kääntyminen tapahtunut silmänräpäyksessä: omien sanojensa mukaan Jokioinen koki lapsisaarnaajaa kuulleessaan hengellisen herätyksen, mutta esimerkiksi Alma Kartanoon ja Reunasen horrossaarnoihin mies tutustui henkilökohtaisesti vasta seuraavana vuonna.²¹³ Vastaavanlaisia tarinoita asteittain tapahtuneesta liittymisestä on Serhon tutkimuksessa useampia.²¹⁴ Julkiset saarnatilaisuudet saattoivat kyllä herättää monissa voimakkaitakin tunteja, mutta syystä tai toisesta kaikki tällaiset ihmiset eivät kuitenkaan liittyneet lahkon täysivaltaisiksi jäseniksi. Näyttäisi siltä, että kääntymiseen vaikuttivat itse oppien lisäksi myös jotkin muut tekijät. Kääntymistä käsittelevä tutkimuskirjallisuus sekä kartanolaisuutta koskeva aineisto antavat yhdessä syyn uskoa, että ihmissuhteet ovat vaikuttaneet asiassa merkittävästi.

Useat tutkijat ovat jo kauan korostaneet sosiaalisten verkostojen merkitystä kääntymistapahtumassa. Lofland & Stark väittivät jo vuonna 1965 julkaistussa artikkelissaan ”Becoming a World-Saver: A Theory of Conversion to a Deviant Perspective”, että ihmissuhteet vaikuttavat olennaisesti potentiaalisten käännyneiden päätöksentekoon.²¹⁵ Monet rationaalisen valinnan koulukunnan tutkijat, Stark ja Bainbridge mukaan lukien, uskovat vakaasti, että ihmisen uskonnollisilla markkinoilla tekemät valinnat ovat riippuvaisia paitsi tämän omasta taustasta ja mieltymyksistä myös lähiympäristön vaikutuksesta. Usko leviää olemassa olevien sosiaalisten verkostojen kautta, koska ihmiset yleensä luottavat läheisiinsä ja antavat enemmän arvoa näiden kuin tuntemattomien mielipiteille.²¹⁶ Asiaa voidaan tarkastella myös varhaisen koheesiotutkimuksen kautta. Sosiaalipsykologian saralla oli pitkään vallassa käsitys, jonka mukaan koheesio rakentuu interpersonaalisten suhteiden varaan: kun ihmiset pitävät toisistaan, syntyy tiivis ryhmä.

²¹² Huovila 1962, 19; Appelsin 2010, 57; Beckman 1999, 31; L. L. 28.8.2013.

²¹³ KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivut 66, 102–105.

²¹⁴ KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, ks. esimerkiksi pöytäkirjan sivut 22–26, 80–81, 86, 90, 96, 130–131.

²¹⁵ Loflandin & Starkin teoria perustui Yhdistymiskirkon eli niin sanotun moonilaisuuden parissa tehtyihin havaintoihin. Jäsenten anonymiteetin suojelemiseksi tutkijat käyttivät ryhmästä ensin peitenimeä ”Divine Precepts”. Kultin kasvun ja myöhemmin saavuttaman maineen myötä se kuitenkin tunnistettiin pian moonilaisuudeksi, ja ajan myötä myös tutkijat itse alkoivat puhua tutkimuskohteestaan sen oikealla nimellä. Ks. esim. Stark & Bainbridge 1980, 1378; Stark & Finke 2000, 116. Aineiston suppeudesta huolimatta tutkijat uskovat, että tutkimustuloksia voidaan jossain määrin soveltaa myös muiden valtauskonnosta poikkeavien yhteisöjen kääntymis- ja käännyttämisvaiheiden tutkimiseen. Ks. Lofland & Stark 1965, 862, 874–875.

²¹⁶ Stark & Bainbridge 1980. Artikkelin myöhempi versio löytyy Starkin & Bainbridgen teoksesta *The Future of religion* (1985), 307–324. Ks. myös Stark & Finke 2000, 114–138, erityisesti 116–119; Sherkat 1997, erityisesti 66–69, 71, 73; Lofland & Stark 1965, erityisesti 862, 871; Rambo 1993, 108–112, 127. Ks. lähteen merkityksestä tiedon arvioinnissa Van Knippenberg 1999, erityisesti 315, 317–318, 321–322.

Interpersonaaliset suhteet siis edelsivät koheesiota ja olivat sen edellytyksenä.²¹⁷ Klassista näkemystä on kritisoitu, koska sen katsotaan pelkistävän ryhmäprosessit ainoastaan yksilöiden väliseksi vuorovaikutukseksi.²¹⁸ Ryhmää ei käsitellä omana entiteettinään, joka on enemmän kuin jäsentensä summa. Vanhan käsityksen haastanut sosiaalisen identiteetin teoria ei väitä, etteivät tiiviin ryhmän jäsenet voisi myös pitää toisistaan – on päinvastoin hyvin tavallista, että näin tapahtuu.²¹⁹ Koheesion syntyminen ei silti *edellytä* hyviä henkilökohtaisia suhteita. Ihmiset saattavat pysyä ryhmässä, koska he esimerkiksi arvostavat jäsenyyden mukanaan tuomia asioita.²²⁰ Kartanolaisuutta tutkittaessa interpersonaaliset tekijät on kuitenkin huomioitava, sillä nimenomaan jäsenyyttä edeltävät ihmissuhteet ovat vaikuttaneet siihen, miten ja minne lahkoon opit onnistuivat juurtumaan.

Kannattajien löytyminen Kartanon vanhoilta vaikutusalueilta sekä samaa sukua olevien tai jopa kokonaisten perheiden kuuluminen lahkoon ovat mielestäni todisteita siitä, että ihmissuhteet olivat monien kääntymisen taustalla. Sana kartanolaisuudesta kiiri ihmiseltä toisella sukulaisten ja tuttavien kautta. Esimerkiksi Laitisten perheen kääntymiseen vaikutti suuresti eräs lahkoon sisäpiiriin kuulunut tai ainakin siihen myöhemmin päässyt nainen, jonka kanssa perheen äiti oli ystäväystynyt. Nainen vieraili Laitisten luona säännöllisesti ja kertoi lahkoon opeista.²²¹ Tässä tapauksessa ystävyys loi pohjan luottamukselle, mutta sen syntymiseen voi vaikuttaa myös arvio kääntymättäjän motiiveista: kartanolaissaarnaajat eivät hyötyneet toiminnastaan materiaalisesti, joten heidän tarkoituksensa vaikuttivat pyyteettömiltä.²²² Mitään konkreettisia, kiistattomia todisteita lahkoon opetusten totuudenmukaisuudesta ei tietenkään ollut saatavilla. Tämä on tavallista monien uskontojen tarjoamien hyödykkeiden kohdalla, minkä vuoksi valintatilanteeseen liittyy aina riski – entä jos opetukset eivät pidäkään paikkaansa? Starkin & Iannacconen mukaan sosiaaliset suhteet

²¹⁷ Ks. klassisista teorioista ja ryhmien toiminnan varhaisesta tutkimuksesta esim. Hogg 1992, 6–7, 11–30.

²¹⁸ Ks. klassisen teorian varhaisesta kritiikistä esimerkiksi Turner 1982, 15–17, 22–24, 27, 33. Huomaa, että Turner määrittää koheesion tässä lähtökohtaisesti nimenomaan positiivisiksi interpersonaaliseksi tunteiksi. Hänen esimerkinsä myös perustuvat ensisijaisesti laboratoriotutkimuksiin. Ks. myös esim. Hogg 2005, 463; Hogg 1992, 5, 50–68, 88–89.

²¹⁹ Ks. esim. Hogg 1992, 99, 102; Turner 1982, 25–27, 30.

²²⁰ Hogg 1992, 57–58, 65. Näkemys on linjassa myös hyötyjen ja kulujen arvioinnille perustuvan rationaalisen valinnan teorian kanssa.

²²¹ Appelsin 2010, 19–21, 58; Beckman 1999, 5; KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivu 96.

²²² Iannacconen mukaan esimerkiksi papiston jäseniin ei välttämättä luoteta yhtä herkästi kuin tasavertaisiin uskontovereihin, sillä ammattimaisten saarnaajien oma toimeentulo on riippuvainen kannattajien määrästä ja sitoutuneisuudesta. Ks. Iannaccone 1997, 34.

auttavat riskiarvion tekemisessä: mitä useampi lähipiirin ihminen uskoo oppeihin, sitä luotettavammilta ne valinnantekijän kannalta yleensä tuntuvat.²²³

Kuten edellä on kerrottu, kartanolaisuus eriytyi omaksi ryhmäkseen Härkösen ja Kartanon välille syntyneiden erimielisyyksien seurauksena.²²⁴ Ensimmäiset hengelliset yhteydet kartanolaisten välillä oli siis luotu jo ennen kuin itse lahkoa oli edes olemassa. Normeihin sopeutuminen on todennäköisempää, jos ihmisellä on siteitä toisiin normit hyväksyviin yksilöihin.²²⁵ Loflandin & Starkin mukaan kääntymisen vallitsevasta uskonnollisesta maailmankuvasta poikkeavaan oppiin edellyttää muun muassa tunnesiteen (*affective bond*) muodostumista uudessa yhteisössä. Tunneside voi myös edeltää kääntymistä, eli ryhmään liittyvä voi tuntea yhteisön jäseniä jo entuudestaan. Tiivistyksenä voidaan sanoa, että mitä enemmän potentiaalisella käännyttämisellä on ollut merkittäviä, positiivisia yhteyksiä ryhmän sisälle, sitä todennäköisempää kääntymisen on ollut.²²⁶ Kartanolaisuus herätti lahkon ulkopuolisissa ajoittain kummeksuntaa ja myöhempinä aikoina myös suuttumusta.²²⁷ On kuitenkin vaikea arvioida, milloin jäsenyydestä voidaan alkaa puhua sosiaalisena stigmana. Aiempi tutkimus antaa ymmärtää, että lahkon opit radikalisoituivat asteittain.²²⁸ Suhteet papiston edustajiinkin olivat aluksi hyvät tai vähintäänkin neutraalit, mikä on saattanut madaltaa joidenkin kohdalla kynnystä saapua kuuntelemaan kartanolaisia ja ryhtyä lahkon kannattajaksi. Mikäli kääntymistä harkitsevan lähipiiriin on kuulunut jo ennestään useita lahkon jäseniä, on myös mahdollinen stigmatisoituminen todennäköisesti tuntunut helpommalta kestää.

Olemassa olevat tiedot antavat ymmärtää, ettei matka lahkon täysivaltaiseksi jäseneksi ollut aivan lyhyt. Julkisissa saarnatilaisuuksissa ei paljastettu kaikkia kartanolaisia oppeja, vaan tietoa annosteltiin vähitellen kiinnostusta osoittaneille. Taktiikan tavoitteena oli kenties antaa potentiaaliselle käännyttämälle aikaa sulatella kuulemaansa. Toisaalta tietoa annostelemalla voitiin myös ikään kuin testata käännyttämisen soveltuvuutta. Tolamon tiedonantajien mukaan koeaikaa

²²³ Stark & Iannaccone 1993, 245–247. Ks. myös Stark 1999, 282–283. On tosin huomattava, että myös monissa puhtaasti sekulaareissa valintatilanteissa ihmisen joutuu turvautumaan uskoon eksaktin tiedon puuttumisen vuoksi. Stark 1999, 268.

²²⁴ Tietoa lahkon koosta ei sen alkuvaiheilta juuri ole, mutta lähteiden mukaan yhteisöön kuitenkin tuli uusia jäseniä myös Härkösen vaikutuspiiristä irtautumisen jälkeen. Ks. esim. KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivut 22, 34, 96, 102. Laitinen puolestaan muistelee erään naisen liittyneen lahkoon vasta 1960-luvulla. Ks. Laitisen lista.

²²⁵ Stark & Bainbridge 1997, 4–5, ks. myös 165.

²²⁶ Lofland & Stark 1965, 862, 871; Stark & Finke 2000, 117–119. Ks. myös Stark & Bainbridge 1980.

²²⁷ Kartanolaisten maine oli jo 1930-luvulla kyseenalainen. Tämä näkyy esimerkiksi siinä, miten lahkoa vuoden 1935 oikeudenkäynnin pöytäkirjoissa verrataan äkerblomilaisuuteen. Viimeksi mainitun kerrotaan olevan ”luonteeltansa äärimmäisen vaarallinen, koska sen jäsenet harjoittivat siveettömiä ja omituisia uskonmenoja”. TMA, Tyrvään tuomiokunnan arkisto, Huittisten kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1935–1935 alkupuoli, Ca3:34, § 82, pöytäkirjan toinen sivu. Ks. kartanolaisuudesta liikkuneista huhuista myös Tolamo 1939, 4–5.

²²⁸ Ks. esim. Huovila 1962, 26–27.

saattoi kestää jopa parin vuoden ajan, ja vasta tällöin henkilö pääsi osallistumaan lahkon sisäisiin kokouksiin.²²⁹ Laitisten perheen tapauksessa kääntymisprosessi näyttää olleen vieläkin hitaampi. Vaikka rouva Laitinen ystäväystyi lahkon oppeja saarnanneen naisen kanssa jo 1920-luvun lopulla, tekivät perheen aikuiset lopullisen kääntymisen oman kertomansa mukaan vasta vuonna 1934.²³⁰ Myös Serhon tekemät haastattelut tukevat käsitystä, jonka mukaan lahkoon liittyminen tapahtui usein asteittain kuukausien tai jopa useamman vuoden aikana.²³¹

Sosiaaliset verkostot auttavat ymmärtämään lahkon oppien leviämistä, mutta yksinään ne eivät luonnollisestikaan selitä kääntymistä. Liittymistä arvioitaessa olisi periaatteessa otettava huomioon yksilön koko elämä, sillä henkilökohtaiset taustatekijät vaikuttavat asiassa suuresti.²³² Tämän tutkimuksen puitteissa ei ole ollut mahdollista selvittää, liittyikö kartanolaisuuteen lainkaan sellaisia ihmisiä, joilla ei ollut ennestään minkäänlaisia siteitä lahkon jäseniin, ja jos liittyi, kuinka iso heidän osuutensa oli. Sosiaaliset verkostot ovat voineet vaikuttaa myös niin, että orastavasta jäsenyydestä on luovuttu läheisten vaikutuksen myötä.²³³ Verkostojen puuttuminen voisi selittää myös sitä, miksi julkiset saarnatilaisuudet olivat niin tehoton keino käännyttäneiden hankkimiseksi: useimmilla paikkakunnilla kartanolaiset olivat vieraita, joiden oli luotettava majoituksen ja ylläpidon puolesta tuntemattomien tai paikkakunnalla mahdollisesti asuvien tukijäsenten vieraanvaraisuuteen. Saarnat ovat kyllä voineet vaikuttaneet kuulijoihin, mutta tiiviimpien yhteyksien puuttuessa varsinaista kartanolaiskääntymystä ei ole tapahtunut.²³⁴

Rationaalisen valinnan teoria korostuu liittymissyitä arvioitaessa. Toisaalta myös sosiaalinen identiteetti on todennäköisesti vaikuttanut valintoihin, sillä kuten edellä on todettu, kartanolaisuus levisi ennen kaikkea olemassa olleiden sosiaalisten verkostojen kautta. Toisin sanoen jo ennestään johonkin yhteiseen ryhmään, kuten esimerkiksi samaan sukuun tai tiettyyn naapurustoon, kuuluvat ihmiset liittyivät yhdessä toiseen. Yksittäisten tekijöiden korostamisen sijasta on parempi sanoa,

²²⁹ Tolamo 1939, 28. Myös Norri arvioi, että päästäkseen kunnolla selville ryhmän sisäisistä tapahtumista olisi ensin liityttävä lahkon jäseneksi sekä käytävä kokouksissa ”useita kuukausia jopa vuosikin”. Norri (kirjoitusaika tuntematon), 13.

²³⁰ Appelsin 2010, 19–21; KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivu 96.

²³¹ KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, ks. esimerkiksi pöytäkirjan sivut 22–26, 80–81, 86, 90, 96, 130–131.

²³² Ks. esim. Wilson 1990, 180–181. Myöskään Stark & Bainbridge eivät yritä väittää, että kääntymisen tapahtuisi yksinomaan sosiaalisten suhteiden vaikutuksesta, myös opillisella sisällöllä ja ihmisen omilla tarpeilla on väliä. Ks. esim. Stark & Bainbridge 1980, 1381–1382, 1392. Ks. myös Lofland & Stark 1965, 864.

²³³ Stark & Bainbridge 1980, 1378. Ks. myös Lofland & Stark 1965, 872–873.

²³⁴ Myös Lofland & Stark havaitsivat moonilaisia tutkiessaan, että ilman säännöllistä kanssakäymistä muiden uskovaisten kanssa sellaisetkin ihmiset, jotka olivat jo hyväksyneet opin sisällön, jäivät helposti lähinnä sivustakatsojan rooliin. Täydellinen, aktiivisesti elämään vaikuttava kääntymys näyttäisi siis vaativan jatkuvaa sosiaalista vahvistusta. Ks. Lofland & Stark 1965, 874. Myös Rambo on päätenyt samaan päätelmään. Ks. Rambo 1993, 114–115.

että lahko vastasi yksilöiden moninaisiin tarpeisiin, ja että kaikkien kääntyneiden motiivien kirjo oli erilainen. Lahkon muodostumisen syyt eivät sinänsä ole nykyisen tutkimuksen ytimessä, vaikka kysymys liittyneiden tarpeista oleellinen onkin. Yksilökohtaisiin motiiveihin olisi mahdollista syventyä tarkemmin henkilöhistoriallista tutkimusta tekemällä, mutta asia jääköön mahdollisen jatkotutkimuksen tehtäväksi.

Rambon mukaan selkeät rajat asettavaan uskonnolliseen yhteisöön liittyminen voi tarjota helpotusta modernissa yhteiskunnassa elävälle ihmiselle, joka kokee ympäristönsä moniäänisyyden epämiellyttävänä – vaihtoehtoisten elämäntapojen laaja tarjonta saattaa olla joillekuille ahdistuksen lähde. Konservatiivisia arvoja kannattava yhteisö voi muodostua elämän uudeksi keskipisteeksi, josta käsin maailmaa tarkastellaan yhteisön muokkaamien käsitysten valossa.²³⁵ Rambo näyttäisi viittaavan ”modernilla yhteiskunnalla” pikemminkin omaan aikaansa (teos on kirjoitettu vuonna 1993), mutta ajatusta voisi soveltaa varovaisesti myös kartanolaisuuden tutkimisessa, sillä teoria rakentuu ajatukselle yksilön järkkyneestä maailmankuvasta, jolla ei ole selkeää, pysyvää kiintopistettä. Sisällissodan jälkeisessä Suomessa tämä kokemus on todennäköisesti ollut laajalti yhteinen. Myös esimerkiksi Loflandin mukaan protestiliikkeiden määrä kasvaa suurten makrososiaalisten muutosten, kuten vaikkapa sisällissotien ja vallankumousten, myötä. Hechter puolestaan väittää, että kuolemaa läheltä nähneet ovat taipuvaisempia uskonnollisuuteen kuin muut ihmiset.²³⁶ Pakottiko sota suomalaiset pohtimaan hengellisiä kysymyksiä aiempaa vakavammin? Stark & Finke kuitenkin varoittavat antamasta liiallista painoarvoa ympäristön muutoksille, sillä uusia uskonnollisia yhteisöjä syntyy kaikenlaisissa olosuhteissa, myös rauhan aikana.²³⁷ Sota ei yksinään riitä selittämään kartanolaisuuden suosiota, sillä osa lahkoon kääntyneistä on syntynyt vasta muutamia vuosia ennen vuoden 1918 tapahtumia tai vasta niiden jälkeen.²³⁸ On myös muistettava, että vain minimaalisen pieni osa sisällissodan kokeneista suomalaisista kääntyi

²³⁵ Rambo 1993, 31. Rambo rakentaa väitteensä osittain Robert Jay Liftonin *Partisan Review* -lehdessä vuonna 1968 julkaistun artikkelin varaan. Ks. ”Protean Man”, *Partisan Review* 35.

²³⁶ Lofland 1985, 30; Hechter 1997, 156. Myös esimerkiksi Wilson näkee yhteyden lahkojen synnyn sekä yhteiskunnassa vallitsevien erilaisten jännitteiden ja mullistusten välillä. Ks. Wilson 1967, 31–32. Myöhemmin hän tosin on painottanut lahkojen olevan pohjimmiltaan uniikkeja ilmiöitä, vaikka niiden kehityksessä tietynlaisia yhteisiä piirteitä onkin. Ks. Wilson 1990, 105–106.

²³⁷ Kriisiaikojen ja uskonnollisuuden välistä yhteyttä korostava selitysmalli on ollut varsin suosittu. Stark & Finke kutsuvat sitä humoristisesti ”fear and trembling” -teoriaksi. Ks. Stark & Finke 1993, 110, 113–114. Artikkelin käsittelee Yhdysvaltojen uskonnollista kenttää, mutta kriisiteoriaa koskeva huomio on hyvä pitää mielessä myös muunmaalaisia ryhmiä tutkittaessa.

²³⁸ Puhun tässä nimenomaan kartanolaisiksi kääntyneistä, en lahkon oppeihin kasvatetuista lapsista ja nuorista. Ks. esim. Laitisen lista. Lähteet eivät kerro, kuinka paljon jäseniä kartanolaisuus sai talvi- ja jatkosodan aikana, mutta Beckmanin muistikuvien mukaan kyse olisi ollut vain muutamasta hengestä. Ks. Beckman 1999, 40. Sodat ovat kuitenkin voineet vaikuttaa lahkoon jo aiemmin liittyneiden sitoutuneisuuden tasoon.

kartanolaisiksi tai liittyi ylipäätään minkäänlaisen radikaalin uskonnollisen (tai maallisen) ryhmän jäseneksi.

3. LAHKOSSA ELÄMINEN

Koheesion muodostumiseen vaikuttivat monen eri tason tekijät. Jo yksistään kartanolaisessa opissa on piirteitä, joiden katson vaikuttaneen koheesiota vahvistavasti. Juuri kartanolaisuudelle ominaisten piirteiden lisäksi tarkastelen koheesion syntymistä myös ryhmäjäsenyyden kautta – kartanolaiset muodostivat omassa ympäristössään poikkeuksellisen yhteisön, mutta nimenomaan ryhmänä muiden joukossa lahkoo on kuitenkin tutkittavana, mikäli sen sisäisistä prosesseista halutaan saada tarpeeksi kattava kuva. Tarkastelen seuraavissa alaluvuissa koheesiota vahvistaneita tekijöitä niin opillisella, ryhmäpsykologisella kuin henkilökohtaisellakin tasolla.

3.1 Koheesio ja kartanolainen oppi

Kartanolaisessa opissa on selviä vaikutteita rukoilevaisuudesta, hlysteiltä ja skoptseilta, kuten taustaluvussa on osoitettu. Tämän lisäksi lahko muodostaa yhden lenkin apokalyptisten uskonnollisten ryhmien pitkässä ketjussa. Kartanolaisten elämää hallitsi usko pian koittavaan maailmanloppuun. Apokalypsiin uskomisen on eskatologian eli maailman viimeisiä tapahtumia koskevan opin muoto, joka korostaa tulevan lopun kiireellisyyttä.²³⁹ Kartanolaisten käsitykset maailmanlopusta perustuivat johtajien näyille ja ennustuksille. Lahkolaiset uskoivat Tilda Reunasen olevan suorassa yhteydessä Jumalaan horrossaarnojen aikana.²⁴⁰ Maailmanlopun odotettiin alun perin tapahtuvan vuoden 1933 lopulla. Tähän varauduttiin varastoimalla viljaa sekä ostamalla Korvenpään tila Multialla turvapaikaksi. Lahkolaiset uskoivat, että ennen pelastumista koittaisi vainojen aika, jolloin Herran omia koeteltaisiin viimeisen kerran. Kun määräaika sitten ohitettiin, ajateltiin Jumalan antaneen syntisille vielä lisää armonaikaa. Seuraava, ilmeisesti jossain määrin sotavuosien inspiroima ennustus ajoitti tuhon 1940-luvun alkuun. Tietävästi viimeisen arvion mukaan maailmanlopun piti tulla vuonna 1950. Huovila epäilee, että paljon julkisuutta herättäneet oikeudenkäynnit olisivat vaikuttaneet viimeisimmän ennustuksen taustalla.²⁴¹ Kirjeaineiston perusteella loppua on kuitenkin odotettu myös tämän takarajan umpeuduttua: ”Sillä elämme jo

²³⁹ Robbins & Palmer 1997, 4–5. Apokalypsiuskoa esiintyy myös muissa kuin uskonnollisissa piireissä. Bromley kuvaa apokalyptisiä ryhmiä radikaaleiksi organisaatioiksi, jotka suhtautuvat torjuvasti ympäröivään yhteiskuntaan. Liikkeiden jäsenet elävät välitilassa, jossa vallitseva järjestys on käynyt kestäättömäksi, mutta uusi, parempi aika ei ole vielä koittanut. Bromley 1997, passim.

²⁴⁰ Ks. esim. Tolamo 1939, 24–25; Appelsin 2010, 87.

²⁴¹ Huovila 1962, 54–56; Tolamo 1939, 87, 110; Beckman 1999, 26, 74; Appelsin 2010, 21, 121, 128.

lopun aikaa”, kirjoittaa kartanolainen sisko lahkosta lähteneelle veljelleen eräässä vuoden 1953 lopulla päivätyssä kirjeessä. Mitään tarkkaa arvioita lopun saapumisesta sisar ei kuitenkaan anna.²⁴²

Apokalyptiset ryhmät elävät odotuksen tilassa, jossa nykyisyys saa merkityksen tulevaisuuden kautta. Oleminen keskittyy usein maailmanloppua koskevien tietojen keräämiseen, valmistautumiseen lopunaikojä varten sekä samanmielisten yhteen kokoamiseen.²⁴³ Koheesio kannalta juuri maailmanlopun odotus näyttää olleen keskeinen tekijä, sillä varmuus pian koittavasta mullistuksesta pakotti ihmiset keskittymään hengellisen tilansa tarkkailuun. Bromleyn mukaan on tavallista, että apokalyptiset ryhmät luovat itselleen totalistisen ympäristön, jossa ryhmän ideologia säilyy ja vahvistuu. Ulkopuolisista erottautuminen ja vastakkainasettelujen luominen ”meidän” ja ”niiden” välille vahvistavat ryhmän sisäistä solidaarisuutta.²⁴⁴ Tässä Bromley asettuu samaan linjaan kuin sosiaalisen identiteetin teoreetikot, jotka korostavat jaottelun merkitystä ryhmän itseymmärryksen ja itsetunnon muodostumisessa.²⁴⁵ Lahkon apokalyptisuus auttaa ymmärtämään opin radikaalia ja kokonaisvaltaista, kaikkein intiimeimmille elämän alueille ulottuvaa luonnetta – tieto lähitulevaisuudessa odottavasta tuomiopäivästä motivoi kartanolaiset tekemään kaikkensa pelastumisen eteen tässä ja nyt. Jos uskovaiset jaksaisivat kestää maanpäälliset koetukset, palkittaisiin heidät ruhtinaallisesti tuonpuoleisessa. Toisaalta jatkuvat puheet helvetistä muistuttivat siitä, mitä lahkoon oppien kyseenalaistamisesta seuraisi. Kartanolaisten opeille selkänsä kääntänyt oli tuhoon tuomittu. Taivaaseen ei ollut mahdollista päästä mitenkään muuten kuin elämällä lahkoon oppien mukaan.²⁴⁶

Usko maailmanloppuun erotti kartanolaiset suruttomista ja ohjasi lahkolaisten päivittäisiä toimia. Apokalyptisuus ilmeni myös tavassa, jolla kartanolaiset hahmottivat ympäristöään. Lahkolaiset tulkitsivat maailman tapahtumia merkkeinä Jumalan vallankäytöstä. ”Herra puhuu omalla tavallaan ihmisille luonnon voimienkin kautta [---] olet varmaan lukenut mitä Hollannissakin tapahtui”, kirjoittaa Laitisen perheen isä pojalleen vuoden 1953 alussa.²⁴⁷ Hollannissa oli ollut kyseisenä vuonna tuhoisa tulva juuri ennen kirjeen kirjoittamisajankohtaa. Kartanolaisessa todellisuudessa

²⁴² Kartanolaisen sisaren kirje ei-kartanolaiselle veljelle, 11.10.1953.

²⁴³ Bromley 1997, 36–37.

²⁴⁴ Bromley 1997, 38–39.

²⁴⁵ Ks. esim. Hogg 1992, 90–93, 140.

²⁴⁶ Ks. esim. Appelsin 2010, 91–93; Huovila 1962, 23, 58. Sielun pelastumisen edellytyksenä oli vähintäänkin lahkoon toiminnan hyväksyminen, täysi jäsenyys ei ollut aivan ehdottoman välttämätöntä. Varoitukset helvetin kauhuista ovat hallitsevassa asemassa myös läpi koko kirjeaineiston, joskin uusimmissa kirjeissä niiden osuus on selvästi pienempi kuin varhaisemmissa kirjoituksissa.

²⁴⁷ Herra Laitisen kirje ei-kartanolaiselle pojalleen, 12.2.1953. Myös Laitisen perheen äiti kirjoittaa epätavallisista luonnonilmiöistä ja tulkitsee ne jumalallisiksi varoituksiksi. Ks. esim. rouva Laitisen kirjeet ei-kartanolaiselle pojalleen, 7.12.1952 ja 10.6.1955.

katastrofit ennakoivat lähestyvää tuomiopäivää, niiden kautta Jumalan katsottiin muistuttavan sekä valittuja että lahkoon kuulumattomia katumisen tärkeydestä. Apokalyptisille ryhmille on tyypillistä tulkita ympäristön tapahtumia tällä tavalla, etsiä niistä merkkejä tulevasta. Maailma näyttäyty näiden ryhmien jäsenille usein dualistisena hyvän ja pahan taistelukenttänä.²⁴⁸ Kartanolaisetkin näkivät ympärillään sekä Jumalan että Saatanan työn jälkiä. Esimerkiksi sodat olivat todellisuudessa rangaistuksia ihmisen syntisyydestä. Talvi- ja jatkosodan aikaan lahkoon sisäisissä kokouksissa oli erityisen hurmoksellinen tunnelma, sillä sodan uskottiin ennakoivan maailmanlopun pikaista tuleamista.²⁴⁹ Toisin kuin lahkoon jäsenet, ei-kartanolaiset eivät yleensä ymmärtäneet näiden tapahtumien todellista luonnetta. Onnettomuudetkaan eivät olleet mitään sattumia, vaan Herran asettamia koettelemuksia. Välillä kyseessä on ollut suoranainen rangaistus jostakin sopimattomasta teosta tai ajatuksesta. Esimerkiksi eräälle Laitisten perheen lapselle sattunut auto-onnettomuus nähtiin Jumalan antamana varoituksena.²⁵⁰

Ei ole tiedossa, milloin ensimmäiset tarkat ennustukset maailmanlopun saapumisesta esitettiin, tapahtuiko se jo lahkoon muotoutumisvaiheessa vai vasta myöhemmin. Apokalyptisessa visiossa olennaisinta on kuitenkin usko lopun väistämättömyyteen. Vaikka suuren muutoksen yksityiskohdat olisivatkin hämärän peitossa, saa jo pelkkä tietoisuus lopunaikojen elämisestä ihmiset toisaalta jännittyneeseen, toisaalta innostuneeseen tilaan.²⁵¹ Tämä ristiriitaisuus tulee hyvin ilmi myös kirjeaineistossa: huoli lahkoon hylänneiden läheisten kohtalosta on suuri, ymmärtäisivätkö ja ehtisivätkö nämä katua tekojaan tarpeeksi ennen kuin olisi liian myöhäistä, mutta toisaalta maailmanloppua odotettiin, sillä se merkitsisi maallisten kärsimysten päättymistä. Taivaassa valitut saisivat jälleen nähdä kuolleet ystävänsä ja sukulaisensa ja elää ikuisessa ilossa Isän luona. ”Mutta ennen kaikkea halajamme nähdä sinun ijäisyyden (sic) rannalla sen päivän kirkkaudessa jonka valo ei koskaan sammuu ja jonka aurinko on itse Karitsa”, vetoaa sisar lahkosta lähteneeseen veljeensä ja pyytää tätä hartaasti tekemään parannuksen.²⁵² Tieto pian koittavasta maailmanlopusta velvoitti kartanolaiset julistamaan Jumalan sanaa ja levittämään tietoa totuudesta.²⁵³ Maailmanloppu toimi siis myös kartanolaisten saarnaretkien toimeenpanevana voimana. Lahkolaiset olivat, Bromleyn

²⁴⁸ Robbins & Palmer 1997, 5–6; Bromley 1997, 36, 40.

²⁴⁹ Huovila 1962, 78; Appelsin 2010, 121, 125–126.

²⁵⁰ Kyseinen tapaus oli siinä mielessä erikoinen, että kolaroijalle ostettiin yksissä tuumin uusi auto vanhan tilalle. Huovilan saamien tietojen mukaan autoilu olisi kuitenkin kielletty muilta kartanolaisilta juuri onnettomuuden seurauksena. Ks. Huovila 1962, 21–22, 29–30. Ks. onnettomuuksien tulkinnasta myös esim. Beckman 1999, 65–66.

²⁵¹ Robbins & Palmer 1997, 5. Ks. myös Bromley 1997, 35.

²⁵² Kartanolaisen sisaren kirje ei-kartanolaiselle veljelle, 5.3.1952. Ks. myös esim. Huovila 1962, 56–57.

²⁵³ Tolamo 1939, 80, 87; Huovila 1962, 55–56; Norri (kirjoitusaika tuntematon), 2. ”Hän on meitä kutsunut ja tielleen vetänyt niin se kaikki on velvoittava meitä totuudessa työtä tekemään edes yhdenkin sielun pelastukseksi”, kirjoittaa eräs Laitisten perheen poika. Kartanolaisen veljen kirje ei-kartanolaiselle veljelle, 27.3.1952.

sanoja lainatakseni, enemmän kuin vain sivustaseuraajia kosmisessa hyvän ja pahan taistelussa, sillä kartanolaiset osallistuivat itse aktiivisesti koitokseen.²⁵⁴

Ennustusten pääasiallinen lähde oli kartanolaisuuden toinen johtaja, Tilda Reunanen.²⁵⁵ Reunasen horrossaarnat kestivät pisimmillään jopa kuusi tuntia. Läsä oli useimmiten vain uskottuja jäseniä, ulkopuolisilla pääsyä näihin sisäisiin tilaisuuksiin ei yleensä ollut. Mikäli paikalla kuitenkin oli vieraita, olivat saarnat tavallista lyhyempiä. Välillä Reunanen saarnasi sängyssä silmät kiinni, välillä hän seisoi ja piti silmänsä avoimina. Puheen aikana saarnaajan ruumis näytti jäykistyneeltä. Horroksessa ollessaan hän saattoi esimerkiksi tavata kuolleita tai keskustella Jumalan ja enkeleiden kanssa. Oman kertomansa mukaan Reunanen ei muistanut puheistaan jälkikäteen mitään. Yleensä horrossaarnoista tiedotettiin etukäteen.²⁵⁶ Reunasen kerrotaan pitäneen itseään uukuniemeläisen horrossaarnaaja Helena Konttisen (1871–1916) seuraajana.²⁵⁷ Tilaisuudet ottivat usein hurmoksellisen luonteen, ja ihmisiä kannustettiin itkemään ja katumaan syntejään äänekkäästi. Lahkosta sittemmin eronneet ovat kuvanneet saarnahetkiä ahdistaviksi ja toisaalta puuduttaviksi, mutta on todennäköisesti myös heitä, jotka kokivat jonkinlaisen uskonnollisen täyttymyksen hurmiotilassaan. Huovilan mukaan kartanolaiden uskoa leimaakin mystiikan kaipuu ja halu ”vaipua välittömään yhteyteen Jumalan kanssa.”²⁵⁸ Olivat kokemukset horrossaarnoista ja rukoustilaisuuksista sitten millaisia tahansa, on selvää, että ennustuksilla ja jumalallisilla neuvoilla oli paljon valtaa kartanolaisiin. Ilmoitukset saattoivat esimerkiksi kertoa, kuka jäsenistä oli syyllistynyt syntiin ja ansaitsi rangaistuksen. Myös terveydentilaa ja kuolemaa koskevia ennustuksia annettiin. Kartanonkin tiedetään ennustaneen. Hän saattoi esimerkiksi saada unessa

²⁵⁴ Bromley 1997, 40.

²⁵⁵ En ota kantaa siihen, uskoiko Reunanen todella olevansa Jumalan sanansaattaja, vain asianomainen itse tietää vastauksen tähän kysymykseen. Erään tiedon mukaan Reunanen olisi vanhoilla päivillään katunut sitä, miten monia ihmisiä hän oli elämässään pettänyt. Ks. Appelsin 2010, 196; L. L. 16.3.2011; Beckman 1999, 108. Beckmanin mukaan Reunasen sanat olisi kuullut eräs lahkoon aiemmin kuulunut mieshenkilö, jonka nimeä hän ei joko itsekään tiedä tai ei halua mainita.

²⁵⁶ Huovila 1962, 64; Appelsin 2010, 87–88, 97; Beckman 1999, 44–45; Tolamo 1939, 42; KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivut 5–6, 44–45, 68–69, 93–94, 104. Horrossaarnaaminen ei ota aina samanlaista muotoa. Esimerkiksi Satakunnan seudulla 1800-luvulla vaikuttanut Anna Lagerblad välitti omissa sisäisissä näyissä kokemaansa tietoa ennen kaikkea kirjeitse, kun taas vakavasti sairas Anna Rogel saarnasi vuoteensa ympärille kokoontuneille ihmisille useita tunteja täydessä horrostilassa. Rogelista ja muista varhaisemmista horrossaarnaajista ks. Sulkunen 1999, 66–68, 72–78; Heino 1976, 35–36. Ks. myös Akiander 1859. Teos sisältää runsaasti otteita esimerkiksi saarnaajien puheista sekä heidän kirjoittamistaan kirjeistä.

²⁵⁷ KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivu 45; Huovila 1962, 12. Tolamon tietojen mukaan Kartano olisi pitänyt Reunasta Konttista suurempana saarnaajana. Ks. Tolamo 1939, 42.

²⁵⁸ Huovila 1962, 101, ks. myös. 41, 50–53, 63–65, 74–76. Ks. sisäisistä kokouksista myös Norri (kirjoitusaika tuntematon), 7–8; Appelsin 2010, 87–88, 96–98, 104–105, 125–126, 131–132; Beckman 1999, 33, 61, 74–76; Tolamo 1939, 30–31, 35, 81–82, 88. Myös rouva Laitinen toivoo lapsensa pääsevän ”elävään yhteyteen Jumalassa”. Rouva Laitisen kirje ei-kartanolaiselle lapselleen, 4.8.1955.

näyn jotakuta kartanolaista uhkaavasta sairaudesta tai tulevasta vastoinkäymisestä. Usein näyt kertoivat lihan himoille antautuneista jäsenistä, joita oli sitten ojennettava.²⁵⁹

Reunasen uskottiin saavan horrostilassa jumalallista tietoa, joka oli muilta salattu. Reunasen sana oli Herran sana, eikä Herra voinut erehtyä.²⁶⁰ Myös Kartanoa oli siunattu erityisellä lahjalla, olihan hän aikanaan saanut horrostilassa saarnanneelta Härköseltä valtuutuksen julistaa maailmanloppua.²⁶¹ Rivijäsenten kannalta johtajiin luottaminen näyttäytyy rationaalisena toimintana, kun pidetään mielessä lahkolaisten tavoitteet: koska Kartanon ja Reunasen suhde Jumalaan oli vahvempi kuin kenelläkään muulla, kasvoi heitä kuuntelemalla myös pelastumisen mahdollisuus. Johtajat toimivat Herran tahdon välittäjinä ja tulkitsijoina.²⁶² Herra kyllä kertoisi, mitä hän valituiltaan odottaa, mikäli nämä vain jaksaisivat olla kärsivällisiä ja jatkaa valitsemallaan kapealla tiellä. Johtajia kohtaan tunnettu luotto rakentui eräänlaisen uskonnollisen asiantuntijuuden varaan. Ilmiö tulee lähelle aiemmin esiteltyä weberiläistä karisman käsitettä, jonka mukaan karismaattisen henkilön on pystyttävä esittämään todisteita poikkeuksellisista kyvyistään, mikäli hän haluaa säilyttää asemansa kannattajiensa edessä. Väitän, että kartanolaisjohtajien tapauksessa juuri ennustukset, horrossaarnat sekä mahdollisesti myös Härkösen antama tunnustus ovat toimineet tällaisina vakuutuksina Reunasen ja Kartanon ainutlaatuisuudesta. Esimerkiksi Eino Jokioinen vakuuttui Reunasen lahjoista, kun saarnaaja vastasi horrostilassa kysymykseen, jonka Jokioinen oli hiljaa mielessään esittänyt Jumalalle.²⁶³ Härkösen sanojen vaikutusta jäseniin on sen sijaan hieman vaikeampi arvioida, sillä lahkoon alkuvaiheita koskevaa tietoa on melko vähän, mutta ainakin johtajat itse uskoivat omaan erityislaatuisuuteensa.²⁶⁴ ”Ette te sille mitään voi, että Jumala vie Alma Kartanon taivaaseen, vaikka te ette haluaisi. Hän on valinnut minut ja antanut minulle tehtävän julistaa ja saarnata”, kerrotaan Kartanon sanoneen erällä vuonna 1938 järjestetyillä kesäjuhlilla.²⁶⁵

²⁵⁹ Huovila 1962, 64–66; Appelsin 2010, 21–22, 87–88, 149; Tolamo 1939, 43; Norri (kirjoitusaika tuntematon), 4–5; KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivut 6, 55, 105. Myös muut kuin johtajat saattoivat tulkita uniaan ja näkyjään ennusmerkkeinä. ”Kuule nyt tiedän jo sen totuuden varmistettuna, että tiesi käy helvettiin näin sen näyssä”, kirjoittaa esimerkiksi yksi Laitisten perheen pojista lahkosta lähteneelle veljelleen. Kartanolaisen veljen kirje Leevi Laitiselle, 16.11.1949.

²⁶⁰ Luotto Reunasen asemaan Jumalan tahdon välittäjänä tulee erityisen hyvin ilmi Beckmanin teoksessa, kun hän muistelee äitinsä kanssa käymiään keskusteluja. Kun Beckman kysyy äidiltään, onko hän todella uskonut kaikki kartanolaisien esittämät väitteet, vetoaa tämä toistuvasti tietojen jumalalliseen alkuperään. Ks. esim. Beckman 1999, 82, 99.

²⁶¹ Ilmeisesti tapahtuma on ollut merkittävä ainakin Kartanon omakuvan kannalta, sillä hän tietävästi omistautui kokonaan saarnatyölle nimenomaan tämän tapahtuman jälkeen. Ks. esim. Tolamo 1939, 11–12; Huovila 1962, 15.

²⁶² Huovila 1962, 23, 42; Tolamo 1939, 24–25, 75; Norri (kirjoitusaika tuntematon), 7.

²⁶³ KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivut 104–105.

²⁶⁴ Ks. esim. Huovila 1962, 48–49; Tolamo 1939, 38, 85–86.

²⁶⁵ Tolamo 1939, 38. Jää epäselväksi, oliko kyse lahkoon sisäisestä vai julkisesta juhlasta, joskin sanojen asettelu saa jälkimmäisen vaihtoehdon näyttämään todennäköisemmältä – miksi lahkoon omat jäsenet eivät olisi halunneet johtajansa pääsevän taivaaseen?

Johtajien ja jäsenten välistä suhdetta arvioitaessa on huomioitava myös se, ettei Reunanen ja Kartanon esittämien väitteiden todenperäisyyttä ollut aina mahdollista ratkaista. On huomattavasti helpompi todistaa esimerkiksi painovoiman toimintaperiaate kuin selvittää, onko sota todella syttynyt ihmisten syntien tähden. Jälkimmäistä väitettä ei voida aukottomasti osoittaa todenpitäväksi, mutta toisaalta epäilijät eivät myöskään kykene sitä täysin kumoamaan. Kun tavalla tai toisella todennettavaa, faktoihin perustuvaa tietoa on tarjolla vähän tai ei lainkaan, korostuu lähteen merkitys informaation luotettavuuden arvioinnissa.²⁶⁶

Tulevan tuomiopäivän lisäksi ihmisen oli huomioitava oma rajallinen aikansa maan päällä. Koskaan ei voinut tietää, milloin elämä päättyisi. ”Ihminen voidaan vetää niin aavistamattoman äkkiä Jumalan eteen”, muistuttaa kartanolainen mies lahkosta lähtenyt veljeään ja kehottaa tätä katumaan, ennen kuin on liian myöhäistä.²⁶⁷ Kuollutta saatettiin myös kadehtia siitä, että hän oli jo päässyt pois pahasta maailmasta Isän luo. ”Hänen kohdallaan päättyi esirukoukset, ja kaikki huolet perheestä, ei paina enää murheet maan saa alinomaan katsella Jeesusta kasvoista kasvoihin. Oi eikö sinne jo meillekin jällelle jääneitten (sic) ikävä tule”, muistelee rouva Laitinen edesmennyt miestään.²⁶⁸ Tuonpuoleinen näyttäytyy kirjeissä lahkolaisia odottavana paratiisina, jonne tie kyllä johtaisi, kun vain jaksaisi ensin noudattaa itseksensä ja elää kartanolaisten sääntöjä noudattaen. Huonompi tilanne oli, jos kuollut ei ollut ehtinyt katua ja rukoilla kuolinvuoteellaan tarpeeksi.²⁶⁹ Pelkkä lahkoon kuuluminen ei taannut pelastumista, vaan sielun asiaa oli selvitettävä jatkuvasti. Vaikka ihminen ei ehtisi sovittaa syntejään elämänsä aikana, saattaisi hän silti päästä taivaaseen, sillä Kartano ja Reunanen puhuisivat hänen puolestaan Jumalalle.²⁷⁰ Tästäkin syystä oli järkevää pysyä hyvissä väleissä lahkojohtajien kanssa.

Maailmanlopun odotuksen voidaan katsoa vaikuttaneen kaikkiin kartanolaisiin opinkohtiin. Esimerkiksi lahkon täydellisen kielteinen suhtautuminen kaikkeen seksuaaliseen kanssakäymiseen on nähtävä lopunaikojen kontekstissa. Uskovaisen mielen ei ollut hyvä vaeltaa lihallisissa asioissa, vaan jäljellä oleva aika tuli omistaa Herran työlle ja syntien sovittamiselle.²⁷¹ ”[---] kuulin, että olet

²⁶⁶ Van Knippenberg 1999, 326.

²⁶⁷ Kartanolaisen veljen kirje ei-kartanolaiselle veljelle, 12.11.1953.

²⁶⁸ Rouva Laitisen kirje ei-kartanolaiselle pojalleen, 25.8.1957. Vastaavanlaiset ajatukset toistuvat äidin kirjeissä usein.

²⁶⁹ ”Voi voi sieluparkaa ei kelvannut meidän varoitukset, kiukutteli vain eikä tullut käymäänkään nyt näin äkkiä temmattiin sen Tuomarin eteen jota ei voi välttää eikä kiertää”, kirjoittaa herra Laitinen kertoessaan tutun miehen yhtäkkisestä kuolemasta. Herra Laitisen kirje Alma Kartanolle, 3.9.1946.

²⁷⁰ Huovila 1962, 58. Ks. johtajien välittäjäroolista myös Tolamo 1939, 75.

²⁷¹ Tolamo 1939, 97; Huovila 1962, 90; HMA, Ruoveden tuomiokunnan arkisto, Oriveden kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1950, Ca2:123, § 18.

aikonut mennä naimisiin, ja nyt jo elämme niin vakavassa ajassa, ettei enää tarviis (sic) täällä näissä elämän menoissa huvitella”, kirjoittaa rouva Laitinen lahkosta lähteneelle lapselleen.²⁷² Kaikenlainen seksuaalisuus oli kartanolaisille syntiä, oli kyse sitten itsetyydytyksestä, hetero- tai homoseksuaalisista suhteista tai vietteleväksi määritellystä käytöksestä. Synneistä suurin oli avioliiton solmiminen, sillä sen katsottiin olevan laillistettua huoruutta ja vieläpä väärän eli maallisen esivallan siunaamaa. Mikäli avioon oli mennyt ennen kartanolaisuuteen liittymistä, ei liittoa tarvinnut kuitenkaan purkaa. Riitti, että mies ja vaimo eivät enää olleet intiimisti tekemisissä toistensa kanssa.²⁷³ Ihmisten tahdonvoimaan ei kuitenkaan luotettu sokeasti, minkä vuoksi perheisiin saatettiin lähettää asumaan uskontoveri, jonka tehtävänä oli pitää aviopuolisot erillään.²⁷⁴ Seksuaalikielteisyys näkyi myös suhtautumisessa lapsiin, jotka olivat kartanolaisten silmissä lähinnä synnin hedelmiä. Esimerkiksi Eino Jokioisen on kuultu kutsuvan lapsia ”saastaisiksi lihan mölliköiksi”.²⁷⁵ Kartanolaiset uskoivat vakaasti perisyntiin, jonka saastuttamia ihmiset olivat heti syntymästään lähtien. Tie Jumalan valtakuntaan oli kivikkoinen ja vaati ankaraa katumista, joten jälkikasvun maailmaan saattaminen oli paitsi syntistä myös täysin turhaa, eiväthän lapset ehtisi sovittaa syntejään ennen kuin maailmanloppu tulisi. ”Voi raskaita ja imettäväisiä niinä päivinä! Sillä suuri hätä on oleva maan päällä ja viha tätä kansaa vastaan”, todettiin Raamatussakin. Kartanolaiset pitivät jaetta merkinä siitä, ettei maailmanlopun lähestyessä ollut enää sopivaa mennä naimisiin tai hankkia lapsia. Avioliittoa harkitseva saatettiin esimerkiksi määrätä paastolle tai hänen päätään yritettiin kääntää muilla tavoin.²⁷⁶

Kartanolaisten toiminnan ensisijaisena tavoitteena oli lihallisten halujen kuolettaminen. Tähän tavoitteeseen pyrittiin myös niin sanotun alttarisiunauksen kautta. Siunaus oli keino puhdistaa ruumiin temppele, jonka alttari sukupuolielimet olivat.²⁷⁷ Rituaalissa siunattava asetui sängyssä horrostilassa makaavan Reunasen viereen, joka sitten asetti toisen kätensä siunattavan pään päälle ja toisen tämän paljastetuille sukuelimille. Alkoi noin puoli tuntia kestävä rukoileminen, jonka

²⁷² Rouva Laitisen kirje ei-kartanolaiselle lapselleen, 17.2.1958.

²⁷³ Ks. esim. TMA, Tyrvään tuomiokunnan arkisto, Huittisten kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1935–1935 alkupuoli, Ca3:34, § 82; HMA, Ruoveden tuomiokunnan arkisto, Oriveden kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1950, Ca2:123, § 18; Huovila 1962, 87–88; Tolamo 1939, 98; Appelsin 2010, passim.; Beckman 1999, passim.

²⁷⁴ Näin toimittiin muun muassa Laitisten perheessä. Ilmeisesti vahdiksi määrätty nainen ei kuitenkaan ollut pysynyt valppaana, sillä perheeseen syntyi vielä yksi lapsi vahdin taloon saapumisen jälkeen. Vahti vaihdettiin, eikä lapsia enää tullut. Osittain tämä saattaa toki johtua siitä, että rouva Laitisen viimeinen synnytys oli hyvin vaikea. Tilanteen vakavuudesta kertoo se, että kättilö oli vaatinut synnyttäjää tulemaan Mikkelin sairaalaan, vaikka kaikki perheen vanhemmat lapset oli saatettu maailmaan kotioloissa. L. L. 16.3.2011 & 28.8.2013.

²⁷⁵ KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivu 43.

²⁷⁶ Huovila 1962, 43–44, 46; Tolamo 1939, 97–98; Appelsin 2010, 28, 65–66, 72–73, 119–120.

²⁷⁷ Tolamo 1939, 99; Huovila 1962, 43. Myös useimmat sisäpiiriläiset tunnustavat siunauksen tarkoituksen, joskin heidän versionsa eroavat muilla tavoin lahkosta lähteneiden kertomuksista. Ks. KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivut 105–106, 117.

tarkoituksena oli kuolettaa sukupuolihimot. Siunauksen aikana huoneessa ei ollut muita kuin Kartano, Reunanen ja siunattava. Rituaali suoritettiin useimmiten yöaikaan, ja sen yhteydessä kuului huutaa ja rukoilla kovaan ääneen, jotta himot varmasti lähtisivät ruumiista.²⁷⁸ Reunasen ja Kartanon lisäksi rituaalia toimitti myös eräs kolmas kartanolaisnainen, joka kuului lahkon sisärenkaaseen. Nainen antoi Leevi Laitiselle useita alttarisiunauksia Laitisen ollessa lapsi.²⁷⁹ Rituaalia koskevia tiedonantoja saatiin ensimmäisen kerran vuoden 1935 oikeudenkäynnin yhteydessä. Aiheesta on sittemmin yritetty saada lisätietoja sekä tutkijoiden, viranomaisten että median edustajien voimin, mutta siunauksen yksityiskohdat ovat silti jääneet jossain määrin epäselviksi. Kartanolaiset itse kiistävät, että siunaustilanteeseen olisi liittynyt alastomuutta tai minkäänlaista seksuaalisena pidettävää toimintaa, vaikka asiasta on esitetty runsaasti myös toisenlaisia arvioita.²⁸⁰ Osa lahkolaisista kieltää koko rituaalin olemassaolon, toiset tuomitsevat julkisuudessa liikkuneet tiedot vääristelyiksi.²⁸¹ Vaikka kartanolaiset eivät kunnioittaneet maallisia tuomioistuimia, ei kaikkia alttarisiunausta koskevia lausuntoja voida automaattisesti pitää valheellisina. Beckmanin mukaan rituaali antoi oikeuden ulkopaikkakunnalla saarnaamiseen ja raamattutuntien pitämiseen.²⁸² Sitä ei siis annettu kenelle tahansa, vaan ainoastaan tietyn pyhyiden tason jo saavuttaneille. Näin ollen on varsin mahdollista, etteivät kaikki hierarkiassa alempana olevat todella tienneet siunauksesta.²⁸³

Kartanolaisten arkea määräitti tarkka käyttäytymiskoodi. Erilaisten pukeutumista, ruokailua ja ihmisten välistä kanssakäymistä koskevien sääntöjen tarkoituksena oli varjella ihmistä uusien

²⁷⁸ TMA, Tyrvään tuomiokunnan arkisto, Huittisten kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1935–1935 alkupuoli, Ca3:34, § 82; TMA, Tyrvään tuomiokunnan arkisto, Lavian kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1950–1950, Ca4:33, § 5; Appelsin 2010, 100–104; L.L. 16.3.2011.

²⁷⁹ L.L. 16.3.2011; Appelsin 2010, 102–103; Beckman 1999, 38.

²⁸⁰ Kartanon ja Reunasen on epäilty tyydyttäneen sekä omia että siunattavina olleiden seksuaalisia haluja. Ks. esim. TMA, Tyrvään tuomiokunnan arkisto, Huittisten kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1935–1935 alkupuoli, Ca3:34, § 82; Beckman 1999, 37. Kartanon mukaan siunauksia annettiin vain erityisestä pyynnöstä. Hän kieltää, että sukuelimiin olisi koskettu. Ks. KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivu 67.

²⁸¹ Ks. esim. KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivut 105–106, 117; TMA, Tyrvään tuomiokunnan arkisto, Lavian kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1950–1950, Ca4:33, § 1, pöytäkirjan kuudes ja kahdeksas sivu; TMA, Tyrvään tuomiokunnan arkisto, Lavian kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1950–1950, Ca4:33, § 5, pöytäkirjan kahdestoista, kolmastoista ja neljästoista sivu.

²⁸² Beckman 1999, 36.

²⁸³ Kartanolaisten alttarisiunaus saattoi myös olla samantapainen seksuaalinen koetinkivi kuin hlystien ja hypyseudalaisten rituaali, jota sivusin lyhyesti luvussa 1.2. Rituaalissa mies ja nainen asettuvat makaamaan alastomina vierekkäin, jotta nähtäisiin, ovatko lihalliset himot jo kuolleet. Jos koetus päättyy yhdyntään tai muuhun seksuaaliseen toimintaan, on katumusharjoituksia vielä jatkettava. Ks. Akiander 1860, esimerkiksi 249–250, 253–254, 259–260, 262. Myös Huovila on kiinnittänyt huomiota rituaalien väliseen mahdolliseen yhteyteen. Ks. Huovila 1962, 62. Teoriaa tukee tarina eräästä kartanolaismiehestä, joka heti alttarisiunauksen saamisen jälkeen määrättiin pitkälle paastolle. Kartanolaisten joukossa kiersi huhu, jonka mukaan mies olisi antanut haluilleen vallan siunauksen aikana. L. L. 16.3.2011; Appelsin 2010, 103–104.

syntien tekemiseltä ja valmistaa häntä tulevaa tuomiopäivää varten. Esimerkiksi ulkoiseen olemukseen kiinnitettiin paljon huomiota – tavoitteena oli olla niin vaatimattoman näköinen kuin mahdollista, etteivät uskonsisaret ja -veljet joutuisi lihallisten ajatusten valtaan.²⁸⁴ Naisten oli käytettävä rinnat litistäviä liivejä ja sidottava hiukset nutturalle. Mekkojen ja hameiden oli ulotuttava polven alapuolelle, ja sekä miesten että naisten pukeutumisessa suosittiin tummia värejä. Miehet ajelivat hiuksensa muutaman millin sängeksi. Jäseniä kehoitettiin käyttäytymään hillitysti ja näyttämään vakavilta. Kartanon mukaan Jeesuskaan ei hymyillyt. Myös hampaiden hoitaminen oli periaatteessa kiellettyä, samoin lääkäriillä käyminen.²⁸⁵ Välillä lääkäriin on kuitenkin turvauduttu, kuten esimerkiksi Laitisten perheen äidin kirjeistä käy ilmi. Ilmeisesti vaivan oli oltava tarpeeksi vakava, jotta lupa sen syyn selvittämiseen heltisi.²⁸⁶ Lahkon asketismia suosiva elämäntyyli asetti muitakin rajoitteita. Esimerkiksi maatalouskoneisiin, elektroniikkaan ja autoihin suhtauduttiin kielteisesti. Kartanolaiset myös uskoivat tiettyjen ruokien ja juomien kasvattavan seksuaaliviettiä. Kieltoistalla olivat muun muassa veriruoat ja liha.²⁸⁷ Lisäksi lahkossa paastottiin. Paastoa käytettiin useimmiten rangaistuksena synninteosta, mutta kevyellä ravinnolla uskottiin olevan myös puhdistava vaikutus. Ajatuksena oli, että paastotessa ihmisen mieli on vastaanottavaisempi Jumalalle. Vaikutusta tehostettiin yleensä lukemalla Raamattua ja rukoilemalla. Paastomääräyksiä annettiin niin aikuisille kuin lapsillekin, ja niiden pituus vaihteli kuuden ja neljänkymmenen vuorokauden välillä.²⁸⁸

Korkea koheesio johtaa yleensä ryhmän normien tarkkaan noudattamiseen. Kun ihmiset ovat sitoutuneita jäsenyyteensä, ovat he yleensä sitoutuneita myös niihin sääntöihin ja tapoihin, jotka määrittävät ryhmän luonteen ja erottavat sen kaikista muista ryhmistä.²⁸⁹ Normit yhdistivät eri puolilla Suomea asuvia kartanolaisia. Sääntöjen noudattamisessa on voinut olla niin yksilöllisiä kun paikallisiakin eroja, joskaan aineisto ei tue käsitystä kahteen tai useampaan opilliseen haaraan jakautuneesta kartanolaisuudesta. Normit olivat kaikkien jäsenten tiedossa, sillä juuri ne erottivat

²⁸⁴ Appelsin 2010, 40; Huovila 1962, 24.

²⁸⁵ Huovila 1962, 31–33, 80; Tolamo 1939, 33–34; Appelsin 2010, 13–14, 40–42, 89; Beckman 1999, 39, 41, 58; L. L. 16.3.2011.

²⁸⁶ “[---] en ole nyt käynyt lääkäriissäkään kuin viime talvena.” Rouva Laitisen kirje ei-kartanolaiselle pojalleen, 2.12.1954. Laitisten perheen isä puolestaan kertoo avoimesti Alma Kartanolle poikansa sairaalareissusta. Herra Laitisen kirje Alma Kartanolle, 3.9.1946. Ks. myös Beckman 1999, 58. Luvattoman lääkärikäynnin hintana oli rangaistus. Ks. Beckman 1999, 41–42.

²⁸⁷ Ks. kielloista tarkemmin esim. Appelsin 2010, 36–40, 43–44; Beckman 1999, 35–36, 39; HMA, Ruoveden tuomiokunnan arkisto, Oriveden käräjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1950, Ca2:123, § 18.

²⁸⁸ Pisimpien paastojen aikana oli lupa nauttia vettä ja leipää. Tolamo 1939, 93–95; Huovila 1962, 71–74; Appelsin 2010, 45–46; L. L. 16.3.2011. Huovilan saamien tietojen mukaan paaston kurinpidollinen puoli on ollut korostuneempi lahkoon alkutaipaleella. Huovilan tutkimusten aikaan (1950–1960 -lukujen taitteessa) paastosta oli tullut ennen kaikkea pyhittämisen välikappale. Ks. Huovila 1962, 72.

²⁸⁹ Ks. esim. Hogg 1992, 80–81, 91–95. Yhteiset normit eivät kuitenkaan ole aina välttämättömiä koheesio syntymiselle. Ks. esim. Brown 2000 (1988), 54–55.

lahkon jäsenet suruttomista. Koska suurin osa säännöistä koski sellaisia silmin havaittavia asioita kuin pukeutumista, syömistä ja sosiaalista kanssakäymistä, oli mahdollinen ruodusta poikkeaminen suhteellisen helppo havaita. Normien noudattaminen oli periaatteessa jokaisen jäsenen omalla vastuulla, olihan ihminen itse tilivelvollinen sielunsa tilasta. Tästä huolimatta sosiaalinen kontrolli oli vahva erityisesti sellaisilla alueilla, joissa kartanolaisia eli paljon. Mikäli kaikki talouteen kuuluvat olivat lahkon jäseniä, jäi sääntöjen rikkominen harvoin huomiotta. Myös johtajien läheisyys on vaikuttanut siihen, kuinka tarkkaan opinkappaleista on pidetty kiinni. Alma Kartano ja Tilda Reunanen hoitivat lahkon asioita kulloisestakin asuinpaikastaan käsin, mutta lisäksi he matkustivat eri kartanolaisalueiden välillä. Matkojen tarkoituksena on arvatenkin ollut yhteisön koossapitäminen sekä jäsenten sitoutumisen asteen tarkistaminen. Usein näiden vierailujen aikana käytiin läpi jäsenten syntejä ja heikkouksia. Samalla langetettiin rangaistuksia, jotka saattoivat vaihdella paastomääräyksestä ”riisumisena” tunnettuun tilaisuuteen, jossa kokoonnuttiin joukolla pilkkaamaan ja lyömään jotakuta jäsentä. Toiminnan tarkoituksena oli ajaa synti pois kohteena olevasta ihmisestä. Kartano ja Reunanen kirjoittivat kirjeitä lahkon jäsenille, joissa saatettiin myös antaa kehoitus saapua tapaamaan johtajia henkilökohtaisesti. Pidempiä aikoja johtajat asuivat muun muassa Sippolassa, Multialla sekä Kangasniemellä.²⁹⁰

Kaikilla ryhmillä on normeja, joiden mukaan jäsenten odotetaan käyttäytyvän.²⁹¹ Tämä on ymmärrettävää erityisesti sellaisten ryhmien kohdalla, joiden jäseneksi ihmisen pitää erikseen pyrkiä. Koska normit tekevät ryhmästä sen mikä se on, on luultavaa, että jäsenyyttä havittelevalla henkilöllä on niistä ennestään edes jonkinlainen käsitys. Myös kartanolaisuuteen kääntyneillä on täytynyt olla ainakin orastava ymmärrys siitä, mitä lahkoon liittyminen toisi mukanaan, vaikka kaikkia yksityiskohtia ei olekaan potentiaalisille käännynnäisille heti paljastettu. Yleensä normien noudattamisesta seuraa hyväksyntää, kun taas niiden vastainen käytös johtaa usein negatiiviseen reaktioon ryhmän muiden jäsenten taholta.²⁹² Myös kartanolaisuudessa vastavirtaan uimisesta rangaistiin. Odotettavissa oli vähintäänkin paheksuntaa muiden jäsenten taholta, mutta usein turvaututtiin myös fyysisiin rangaistuksiin. Pieksemiselle oli periaatteessa olemassa opillinen perustelu, sillä kartanolaiset uskoivat maan päällä koettujen kärsimysten edesauttavan taivaaseen pääsyä. Ihmisen oli tuotava Jumalan eteen kaikki syntinsä, jotta tuomiopäivänä selvitettävää olisi mahdollisimman vähän. Laitisten perheen äiti kirjoittaa yhdelle lahkosta lähteneelle lapselleen,

²⁹⁰ Huovila 1962, 20, 23–24, 52, 64; Appelsin 2010, 30, 89, 104–105, 112, 128, 131; Beckman 1999, 33, 40, 57, 66, 80; L. L. 28.8.2013; KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivut 77, 136. Kurinpitotoimia harjoitettiin kuitenkin myös ilman johtajien erillistä käskyä tai läsnäoloa.

²⁹¹ Johnson & Johnson 2003 (1975), 26–27; Brown 2000 (1988), 56.

²⁹² Dandaneau 2007, 3230.

miten kiihkeästi hän toivoo tämän pääsevän ”valittujen joukkoon Herran suurena juhlapäivänä, jolloin on vaan valitut perillä joita Isä on saanut monessa murheessa kypsyttyä ja pahasta eroittaa (sic)”. ”Se on tuska suuri oltava, jos mieli pelastua”, muistuttaa hän puolestaan eräässä toisessa kirjeessä.²⁹³ On huomattava, ettei rouva Laitinen välttämättä viittaa kirjeissään nimenomaan ruumiilliseen kipuun ja sen välttämättömyyteen. Kartanolaiset tuntuvat kuitenkin ajatelleen, että voimakaskin painostus oli oikeutettua, mikäli se johti lopulta syntien tunnustamiseen. Jälkikäteen on mahdotonta sanoa, toimivatko kuritusta harjoittaneet puhtaasti hengellisin motiivein vai oliko kyse myös esimerkiksi vallankäytön tuomasta nautinnosta.²⁹⁴

Koheesion kannalta kysymys normeista ja rangaistuksista on monimutkainen. Toisaalta yhteiset säännöt ja myös niiden rikkomisesta tulevat seuraamukset ovat voineet luoda arkeen omanlaistaan vakautta, sillä ne ovat tarjonneet jäsenten toiminnalle selvät puitteet. Normien mukaisella toiminnalla kartanolaiset ovat uskoneet pääsevänsä lähemmäksi ikuisen elämän tavoitetta. Toisaalta normeja voidaan noudattaa myös esimerkiksi ryhmäpaineen vuoksi tai rangaistuksen pelossa.²⁹⁵ Kartanolaisten tärkeimmillä kannatusalueilla sääntöjen kyseenalaistaminen on todennäköisesti ollut erityisen vaikeaa, sillä ihmiset ympärillä ovat olleet ainakin näennäisesti yksimielisiä. Laitinen kertoo oppineensa kantapään kautta, ettei eriäviä ajatuksia kannattanut jakaa muiden kanssa, sillä oli suuri vaara, että tieto leviäisi eteenpäin ja johtaisi selkäsaunaan.²⁹⁶ Normien noudattaminen ei siis välttämättä edellytä niiden hyväksymistä. Aito ja teeskennelty vakaumus näyttävät jotakuinkin samalta ulospäin. Stark jakaa uskonnollisen vakaumuksen kahteen osaan, subjektiiviseen ja objektiiviseen. Ensin mainitun valtakuntaa ovat uskomukset ja tunteet, jälkimmäinen taas näkyy käytöksen tasolla.²⁹⁷ Ihminen voi mukautua ja toimia ryhmän odottamalla tavalla, vaikka todellisuudessa hän ei jaa yhteisön käsityksiä. Tällaista käytöstä voidaan selittää esimerkiksi rationaalisen valinnan kautta: joskus ryhmäjäsennyden hyödyt arvioidaan niin suuriksi, että ihminen on valmis tekemään myönnytyksiä muiden, tärkeysjärjestyksessä alempana olevien halujensa ja toiveidensa suhteen. Kaikki kartanolaisetkaan eivät ole välttämättä uskoneet jokaiseen sääntöön ja

²⁹³ Rouva Laitisen kirje ei-kartanolaiselle pojalleen, ei päiväystä. Jälkimmäinen lainaus on samalle pojalle 12.2.1953 kirjoitetusta kirjeestä. Vastaavanlaisia esimerkkejä löytyy lähestulkoon kaikista aineiston kirjeistä. Ks. aiheesta myös esim. Appelsin 2010, 68, 83, 131–132; Tolamo 1939, 81, 84–86, 184; Beckman 1999, 33, 54.

²⁹⁴ Rouva Laitinen oli kyllä tietoinen fyysisten rangaistusten olemassaolosta, hän oli todistanut niitä omin silmin. Ks. esim. Appelsin 2010, 80–82. Aiemmassa kartanolaisuutta koskevassa kirjallisuudessa pieksemiseen osallistuneiden motiiveja on välillä analysoitu melko yksipuolisesti. Huovila on jopa arvellut lahkojohtajien saaneen väkivallasta seksuaalista nautintoa. Ks. Huovila 1962, 104. Yhtäkään vaihtoehtoa ei tietenkään voida täysin varmasti hylätä, mutta lienee melko epätodennäköistä, että kaikki kartanolaiset olisivat kuitenkin olleet synnynnäisiä sadisteja.

²⁹⁵ Ryhmäpaineesta ja sitä koskevasta sosiaalipsykologisesta tutkimuksesta katso esim. Hogg 1992, 81–83. Sherkat puhuu sosiaalisista sanktioista. Joidenkin tutkijoiden mukaan sosiaaliset sanktiot ohjaavat ihmisen valintoja enemmän kuin tämän omat mieltymykset. Sherkat 1997, 74–75.

²⁹⁶ Appelsin 2010, 147; L. L. 28.8.2013.

²⁹⁷ Stark 1999, 280. Ks. myös Stark & Finke 2000, 103–104.

opinkappaleeseen yhtä vakaasti. Suhtautuminen normeihin on myös voinut vaihdella jäsenyyden aikana.²⁹⁸

3.2 Koheesio ja ryhmän rajat

Ryhmän olemassaolo edellyttää rajoja. Kartanolaisten opit vaativat suruttomana pidetyn elämäntyylin hylkäämistä, mikä pakostakin rajoitti kanssakäymistä valtaväestön kanssa. Lahkolaisten silmissä maailma ja suurin osa sen ihmisistä olivat tuhoon tuomittuja, eikä kartanolaisten näin ollen suotu altistuvan muiden kuin valittujen seuralle yhtään enempää kuin oli välttämätöntä. Ryhmän oli suojeltava itseään ulkopuolisilta vaikutteilta. Kartanolaisten erottautuminen ja eristäytyminen tapahtui useammalla eri tasolla. Greil & Rudy puhuvat koteloitumisesta (*encapsulation*), joka voi olla luonteeltaan fyysistä, sosiaalista tai ideologista. Näistä ensin mainittu on keinoista äärimmäisin, ja täydelliseen fyysiseen eristäytymiseen pyrkivät ryhmät ovatkin harvinaisia. Useimmat identiteetti muutokseen tähtäävät ryhmät käyttävät kaikkia kolmea tekniikkaa.²⁹⁹ Näin näyttää olleen myös kartanolaisuudessa.

Kartanolaisuus keskittyi syrjäiselle maaseudulle. Yhteydet lahkon ulkopuolelle olivat pakostakin jossain määrin rajoittuneita, sillä lähimmät naapurit saattoivat asua useampien kilometrien päässä.³⁰⁰ Tiedossa on muutamia tapauksia, joissa kaupungissa asunut henkilö on muuttanut maaseudulle elääkseen lähempänä uskontovereitaan. Koska lahkon opit saivat kannatusta ensisijaisesti jo ennestään maaseudulla asuvien keskuudessa, ei kääntyminen kuitenkaan yleensä johtanut asuinpaikan muutokseen, eikä sitä tietävästi myöskään kauempana keskittymistä asuvilta ehdottomasti vaadittu.³⁰¹ Tässä tapauksessa olisikin ehkä parempi puhua eristäytyneisyydestä eristämisen sijaan. Sen sijaan esimerkiksi lasten koulunkäynnin rajoittamista voidaan tarkastella fyysisenä eristämisenä. Koulunkäyntiä pidettiin tarpeettomana pian koittavan maailmanlopun vuoksi. On myös mahdollista, että lasten pelättiin kertovan arjestaan opettajille tai koulutovereille ja keräävän näin lahkolle epätoivottua huomiota. Lisäksi lasten pelättiin altistuvan koulussa lahkon

²⁹⁸ Muiden jäsenten hyväksynnän hakeminen voi aluksi ohjata uuden jäsenen käytöstä, mutta myöhemmin, normit sisäistettyään, hän todennäköisesti toimii niiden mukaisesti myös silloin, kun muita ei ole paikalla. Ks. Johnson & Johnson 2003 (1975), 27.

²⁹⁹ Greil & Rudy 1984. Greilin & Rudyn havainnot perustuvat muun muassa AA-ryhmien toimintaan sekä erinäisiin uusiin uskonnollisiin liikkeisiin. Ryhmien yhdistävänä tekijänä toimii niiden pyrkimys muuttaa jäsenen identiteettiä, saada tämä näkemään itsensä ensisijaisesti ryhmän osana sekä tulkitsemaan maailmaa jäsenyydestä käsin. Greil & Rudy kutsuvat tällaisia ryhmiä nimellä ITO, *identity transformation organization*, jollaiseksi myös kartanolaisuus voidaan helposti määritellä. Ks. eristäytymisestä myös Rambo 1993, 103–108.

³⁰⁰ Tolamo 1939, 3, 15, 20–21; Huovila 1962, 25.

³⁰¹ L. L. 28.8.2013.

opeista poikkeaville ajatuksille.³⁰² Samasta syystä yhteydenpito ei-kartanolaisiin pidettiin niin vähäisenä kuin suinkin mahdollista, mikä näkyi esimerkiksi vanhojen ystävyys- ja sukulaisuussiteiden katkaisemisena tai vähintäänkin heikentämisenä. Periaatteen vastaisesti toiminutta jäsentä odotti rangaistus tai vähintäänkin moitteita muiden taholta.³⁰³ Suruttomien seuraa vältettiin, sillä kartanolaiset uskoivat seuran tekevän kaltaisekseen. Erästä entistä tukijäsentä oli pyydetty kertomaan asumuseroa koskevassa oikeudenkäynnissä lahkolaisten suhtautumisesta ei-kartanolaiseen kantajaan. Mies kertoi kartanolaisten opettaneen, että oli kiellettyä ”sekoittaa omaa henkeään vihollisen henkeen”, minkä vuoksi myös eroa hakeneen kantajan seura oli vältettävä tai osoitettava ainakin paheksuntaa tätä kohtaan.³⁰⁴ Kielto liittyi lähtökohtaisesti hengellisten tavoitteiden saavuttamiseen, mutta ulkopuolisten seura välttämällä lahkolaisten voidaan myös katsoa suojelleen sosiaalista identiteettiään ja omaa todellisuuskuvansa.³⁰⁵ Kun kilpailevia tulkintoja maailmasta ei juuri ollut tarjolla, nousi lahkoon tarjoama todellisuuskuva monopoliasemaan. Eristäytymistä voidaan näin ollen tarkastella sekä rationaalisen valinnan että sosiaalisen identiteetin teorioista käsin. Omiin oloihin vetäytyminen näyttäytyy yhtä aikaa koheesion merkinä sekä sitä entisestään edistävänä tekijänä.

Kartanolaisten ei odotettu lukevan lehtiä tai kirjoja, myös radio oli kiellettyjen asioiden listalla. Kieltoa selitettiin syntisten vaikutteiden välttämällä. Lahkolaiset eivät saaneet äänestää, asettua ehdolle vaaleissa eivätkä toimia valtion tai kunnan palveluksessa. Asevelvollisuuden sai suorittaa, mutta aseensa kantaminen ei sopinut uskovalle. Ylipäätään kaikenlaista maallista verkostoitumista oli vältettävä. Opillisen selityksen kielloille antaa tarve omistautua Jumalalle ja lahkolle sekä valmistautua maailmanlopun saapumiseen.³⁰⁶ Myös kartanolaisten harjoittama yhteisöasuminen

³⁰² Beckman 1999, 35, 59–6; KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivu 119. Ks. koulunkäynnin rajoittamisesta myös Appelsin 2010, 112–118. Tolamon mukaan erityisesti saarnaajalasten koulunkäyminen pyrittiin minimoimaan. Lapsia opetti kotona eläkkeelle jäänyt kansakoulunopettaja, vaadittavat kokeet käytiin sitten suorittamassa lähikoululla. Myös käytännön syyt ovat voineet vaikuttaa ratkaisuun, sillä kotiopetuksessa saarnamatkat sai järjestää mielensä mukaan. Ks. Tolamo 1939, 49–50, 109–110.

³⁰³ Huovila 1962, 24, 98–99; Appelsin 2010, 38, 201–203; L. L. 28.8.2013. Ks. myös esim. TMA, Tyrvään tuomiokunnan arkisto, Lavian kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1950–1950, Ca4:33, § 5, pöytäkirjan seitsemäs ja kymmenes sivu, liite M 5 §.

³⁰⁴ TMA, Tyrvään tuomiokunnan arkisto, Lavian kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1950–1950, Ca4:33, § 5, pöytäkirjan seitsemäs sivu. Ks. syntyisyyden tarttumista myös Huovila 1962, 76.

³⁰⁵ Ks. esim. Hogg & Mullin 1999, 267; Greil & Rudy 1984, 263.

³⁰⁶ Huovila 1962, 76–78, 80–81; Appelsin 2010, 36, 42–43; Beckman 1999, 43; Tolamo 1939, 34, 108–109; L. L. 28.8.2013. Myöhemmin aikoina myös näistä säännöksistä on joustettu, esimerkiksi paikallisten sanomalehtien lukeminen ja puhelimen käyttö on sallittu. Sotien aikaan aseettomana palvelemisen ihanteesta oli erityisen vaikea pitää kiinni. Oikeudenkäyntipöytäkirjat kuitenkin paljastavat, että ainakin muutamia kartanolaisia miehiä oli jatkosodan aikaan tuomittu kenttäoikeudessa ”epäsotilaallisesta käyttäytymisestä” ja ”kieltäytymisestä ottamasta asetta”. HMA, Ruoveden tuomiokunnan arkisto, Oriveden kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1950, Ca2:123, § 18, liite D 18 §, kolmas ja neljäs sivu. Yhden miehen kerrotaan toisaalta tulleen tuomituksi aseensa *ottamisesta*, mutta kyse voi olla myös kirjoitusvirheestä.

näyttäytyy Greilin & Rudyn teorian mukaan eräänlaisena fyysisen eristämisen muotona. Lahkolaisia kerääntyi usein asumaan saman katon alle. Asuinjärjestelyt eivät olleet sukulaisuussuhteisiin sidottuja, vaan talossa saattoi hyvin elää useamman eri perheen jäseniä. Yhdistävä tekijä oli kartanolainen oppi. Yleensä asuintalon omisti ennestään joku kartanolainen, mutta lahkon jäsenet saattoivat myös vuokrata tai ostaa jonkin tilan yksissä tuumin.³⁰⁷ Kun yhteen taloon kokoontuu paljon saman ryhmän jäseniä, tapahtuu läheisin kanssakäyminen sellaisten ihmisten kanssa, jotka jakavat yhtäläisen todellisuuskäsityksen.³⁰⁸ Myös esimerkiksi Stark & Iannaccone ovat havainneet, että kanssakäymistä ulkopuolisten kanssa rajoittavissa yhteisöissä vallitsee suhteellisen korkea samanmielisyyden aste nimenomaan siksi, ettei vastakkaisia näkökantoja ole juuri tarjolla.³⁰⁹ Väite saa vahvistusta myös sosiaalisen identiteetin teoreetikoiden suunnalta, jotka katsovat ryhmän sisällä vallitsevan yksimielisyyden tuovan yksilön elämään usein varmuutta, jota kaikki ihmiset ainakin jossain määrin kaipaavat.³¹⁰

Fyysinen eristäytyminen vaatii ryhmän jäseniltä erityistä sitoutumista. Usein se edellyttää esimerkiksi työstä ja läheisistä ihmissuhteista luopumista. Koska useimmat ryhmät eivät pysty elämään täydellisessä fyysisessä eristäytyneisyydessä, on yhteyksien täydellisen katkaisun sijaan keksittävä jotain muuta.³¹¹ Sosiaalinen eristäytyminen ei edellytä ryhmän ulkopuolisten konkreettista välttämistä. Fyysisten raja-aitojen asettamisen sijasta on kyse erilaisista keinoista, joilla ryhmän jäsenet saadaan pitämään kiinni uudesta identiteetistään myös ryhmän ulkopuolella liikuttaessa. Esimerkiksi valtaväestön edustajista poikkeava pukeutuminen voi toimia tällaisena jäsenyydestä muistuttavana tekijänä. Asu kertoo jäsenyydestä sekä ryhmään kuuluville että ulkopuolisille.³¹² Kartanolaisille pukukoodin noudattaminen oli tosiuskovaisen merkki. Tavoitteena oli, että lahkolaisen tunnistaa jo kaukaa, ja jopa suoranainen rumuus oli tavoiteltavaa.³¹³ Peittäväällä pukeutumisella oli selvästi opillinen tarkoitus, mutta se on syytä nähdä yhtäaikaaisesti keinona vahvistaa sosiaalista identiteettiä. Kartanolaiset eivät myöskään käyttäytyneet suruttomien seurassa samalla tavalla kuin omiensa keskuudessa. Kanssakäyminen on ollut näennäisen avointa, mutta

³⁰⁷ Ks. esim. KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivut 29, 75, 98, 109–110; Appelsin 2010, 30, 112, 128–129; Beckman 1999, 16–17.

³⁰⁸ Greil & Rudy 1984, 264–265.

³⁰⁹ Stark & Iannaccone 1993, 246. Myös Wilson on esittänyt saman suuntaisia huomioita lahkoille tyypillisestä eristäytymisestä. Ks. Wilson 1967, 36–37; Wilson 1990, 9–11.

³¹⁰ Ks. esim. Hogg & Mullin 1999, 253–255.

³¹¹ Greil & Rudy 1984, 266, 269–270, ks. eristäytymisen yleisistä ongelmista myös 272–274. Jo ennen kääntymistään maanviljelijöinä tai muuten fyysisellä työllä itsensä elättäneet kartanolaiset eivät luonnollisestikaan joutuneet vaihtamaan ammattia, sillä he tekivät jo valmiiksi ihanteen mukaista työtä. Mikäli koko perhe kääntyi kartanolaisuuteen, ei myöskään läheisistä ihmissuhteista tarvinnut luopua ainakaan tyystin.

³¹² Greil & Rudy 1984, 267; Wilson 1990, 61. Huovila huomauttaa perustellusti, ettei uskon sanelema pukeutuminen ole vierasta ”kotoiselle kristillisyydellemmekään”. Huovila 1962, 32.

³¹³ Huovila 1962, 24.

todellisuudessa lahkolaiset ovat näyttäneet itsestään ulkopuolisille vain tietyn osan. Taustalla on todennäköisesti vaikuttanut sekä halu hankkia ryhmään uusia jäseniä että suojella lahkoa epäluotettavina pidetyiltä suruttomilta. Myös jäsenten ajanhallintaa voidaan pitää sosiaalisen eristämisen muotona: kun ihmisen aika menee enimmäkseen esimerkiksi rituaalien suorittamiseen ja rukoiluun, ei hänellä jää yksinkertaisesti aikaa muuhun kuin jäsenyyden ylläpitämiseen.³¹⁴

Jatkuva vertailu oman ryhmän ja suruttomien välillä takasi sen, etteivät kartanolaiset unohtaneet lahkotaustaansa liikkeessaan yhteisön fyysisten rajojen ulkopuolella. Ulkopuoliset määrittyivät sen kautta, mitä he *eivät* olleet. Myös esimerkiksi oppi ”pirulle” valehtelemisen oikeutuksesta on ollut omiaan lyömään tällaista näkymätöntä kiilaa kartanolaisten ja ei-kartanolaisten välille. Opit toimivat eräänlaisena lahkolaisen maailmankuvaa suojaavana näkymättömänä kilpenä. Greil & Rudy puhuvat tässä yhteydessä ideologisesta eristäytymisestä.³¹⁵ Kanssakäymistä ohjasi käsitys, jonka mukaan kartanolaiset olivat Jumalan todellisia valittuja ja kaikki muut kadotukseen tuomittuja maailman lapsia. Kaikki yhteisön ulkopuolelta tulevat neuvot ja ohjeet oli siis tulkittava harhaoppisten puheena, jota ei ollut syytä kuunnella. Pikemminkin pilkka ja ymmärtämättömyys olivat todisteita kartanolaisen opin oikeudesta, olivathan johtajat ennustaneet, että Herran omat tulisivat vainotuksi ennen viimeistä tuomiota. Suruttomat saisivat lopulta ansionsa mukaan, kun maailmanloppu saapuisi.³¹⁶ Kartanon kuolemakaan ei näyttäytynyt uskollisille kannattajille yksinomaan surullisena tapahtumana, sillä heidän silmissään johtaja oli vihdoinkin päässyt eroon vainoajistaan. ”[---] pilkan kruunu on vaihtunut kunnian kruunuksi”, kirjoittaa yksi Laitisten perheen tyttärinä kertoessaan Kartanon kuolemasta veljelleen.³¹⁷ Sosiaalisen identiteetin teoreetikot ovat myös havainneet, että ulkopuolinen uhka saattaa vahvistaa ryhmän koheesiota.³¹⁸ Erilaisten eristäytymistekniikoiden avulla kartanolaiset pystyivät sulkeutumaan omaan todellisuuteensa, jossa ihmiset, päivittäiset rituaalit ja elämistä ohjaavat säännöt muistuttivat jatkuvasti lahkojäsenyydestä.³¹⁹

³¹⁴ Greil & Rudy ottavat esimerkiksi tällaisesta toiminnasta AA-ryhmien niin sanotun 90/90 -säännön, joka velvoittaa tulokkaan osallistumaan 90 tapaamiseen 90 päivän aikana. Greil & Rudy 1984, 266. Ks. myös Wilson 1967, 24. Ainakin maaseudulla ja kartanolaiskeskittymissä asuvien lahkolaisten arki kului hyvin pitkälti työnteossa, rukoillessa, saarnatessa, Raamattua lukiessa sekä julistusmatkoilla. Ks. esim. Beckman 1999, 6, 71–72, 75; Tolamo 1939, 65, 83–84; Appelsin 2010, 97–98, 104, 107–108, 130–131, 133.

³¹⁵ Greil & Rudy 1984, 267–268. Ks. myös Wilson 1967, 37.

³¹⁶ Ks. esimerkiksi rouva Laitisen kirje ei-kartanolaiselle pojalleen, 2.11.1958; KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivu 16; Huovila 1962, 55–56; Tolamo 1939, 85–86.

³¹⁷ Kartanolaisen sisaren kirje ei-kartanolaiselle veljelle, 24.1.1954.

³¹⁸ Hoggin mukaan ilmiö on yleinen, mutta aina näin ei kuitenkaan käy. Koheesion syntyminen ei myöskään *edellytä* ulkopuolisen uhan olemassaoloa. Ks. Hogg 1992, 116–117.

³¹⁹ Ks. eristäytyneiden ryhmien kanssakäymisestä myös Rambo 1993, 107–108.

Sosiaalisen identiteetin teorian mukaan ryhmäjäsentyys perustuu vertailulle, jossa ihmiset jaetaan kahteen leiriin, meihin ja muihin. Lähtökohdat vaihtelevat, koska jokainen ihminen kuuluu yhtäaikaaisesti useampiin ryhmiin.³²⁰ Kartanolaisten kohdalla lahojäsentyys kuitenkin muodosti olemisen perustan. Luokitellessaan itsensä tietyn ryhmän jäseneksi ihminen joutuu samalla arvioimaan, kuinka hyvin hän itse täyttää ryhmän vaatimukset. Vertailukohdaksi otetaan usein sellainen henkilö, joka parhaiten ilmentää ryhmän olemusta.³²¹ Kartanolaisuudessa laholaisen niin sanottua prototyyppiä edustivat tietenkin itse johtajat. Kartanon ja Reunanen olivat kartanolaisuuden ilmentymiä, joiden ympärillä laho pyöri. Johtajien valta-asema perustui heidän esikuvallisuudelleen. Muiden laholaisen odotettiin pyrkivän kohti Kartanon ja Reunanen pyhittymisen tasoa. Hogg kutsuu prototyyppiä kohtaan tunnettua vetoa nimellä *social attraction*. Se eroaa klassisen koheesiokäsityksen esittelemästä henkilökohtaisesta vetovoimasta (*personal attraction*) siinä mielessä, ettei se perustu ihailun kohteen luonteenpiirteille: prototyyppi voi toimia esikuvana, vaikka hänen persoonansa ei varsinaisesti miellyttäisikään jäljittelyyn pyrkivää henkilöä. Usein nämä kaksi pitämisen muotoa esiintyvät kuitenkin rinnakkain,³²² ja luultavasti myös kartanolaisten joukossa oli vähintään muutamia sellaisia, jotka arvostivat Reunasta ja Kartanoa muutenkin kuin johtajinaan.

Kartanolaisten käsitys maailmasta ja sen tulevaisuudesta poikkesi voimakkaasti valtaväestön käsityksistä. Näkemuserot johtivat jännitteisiin kartanolaisten ja lahon ulkopuolisten välillä. Kartanolaisten tavoitteena oli toimia täysin eri tavalla kuin syntiset suruttomat. Yhteisön identiteetti siis rakentui sen ja muun maailman väliselle erolle. Starkin & Bainbridgen mukaan vastakohtaisuus on tyypillistä uskonnollisille ryhmille, joiden suhde ympäröivään yhteiskuntaan on voimakkaan jännitteinen.³²³ Tässä nämä rationaalisen valinnan teoreetikot näyttäisivät puhuvan ilmiöstä, jota kutsutaan sosiaalisen identiteetin teorian piirissä kategorisaatioksi: omaa ryhmää kuvaavat tietyt piirteet, jotka erottavat sen kaikista muista ryhmistä. Kun ryhmäjäsenyydellä on hallitseva rooli yksilön elämässä, annetaan sen ominaisuuksille erityisen paljon arvoa. Ihminen alkaa nähdä ryhmän suosimat piirteet oman identiteettinsä kannalta keskeisimpinä. Ilmiötä kutsutaan deindividuaatioksi.

³²⁰ Ks. esim. Turner 1982, 17–18; Hogg 2005, 466–467; Hogg 1992, 90–93.

³²¹ Tähän näkökantaan on kiinnitetty enemmän huomiota sosiaalisen identiteetin teoriasta haarautuvan self-categorization -teorian piirissä. Hogg 2001, 131–133; Hogg 1992, 89–90, 93, 100, 102–104. Ks. myös Brown 2000 (1988), 51–52; Turner 1982, 25–26, 28–29, 35–36; Hogg & Mullin 1999, 252. Myös uskontososiologi Wilson näyttää puhuvan pohjimmiltaan samasta ilmiöstä. Hänen mukaansa erot lahon jäsenten välillä hämärtyvät, koska normatiiviseen käytökseen kannustavassa ympäristössä kaikkien odotetaan toimivan ideaalijäsenen tavoin. Lahkolaisten motiivien oletetaan olevan yhteneväisiä. Wilson 1990, 179–180.

³²² Hogg 2005, 468–472; Hogg 1992, 99–102; Turner 1982, 25–27, 30.

³²³ Stark & Bainbridge 1985, 56. Starkin & Finken mukaan ryhmän ja sen ympäristön välinen jännite on sitä suurempi, mitä enemmän ryhmän opit ja tavat poikkeavat valtaväestön vastaavista. Jännitteisyyden aste on puolestaan suoraan verrannollinen jäsenyyden ”hinnan” kanssa. Ks. Stark & Finke 2000, 144–145.

Se ei tarkoita sitä, että persoonallinen identiteetti jotenkin varsinaisesti katoaisi, vaan kyse on siitä, mitkä piirteet nousevat keskiöön. Mitä vahvemmin identiteetti kiinnittyy ryhmäjäsenyyteen, sitä todennäköisempää on myös ryhmän normien omaksuminen oman elämän ohjenuoraksi.³²⁴

Vaikka edellä on kuvattu lahkoon pyrkimyksiä rajoittaa jäsentensä sosiaalista kanssakäymistä, ei kartanolaisten eristäytyminen ollut kuitenkaan täydellistä – lisääntymisen kieltävälle yhteisölle jäsenmäärän kasvattaminen olisi ollut mahdotonta ilman lahkoon ulkopuolelle suuntautuneita julistusretkiä. Kartanolaiset olivat samanlaisessa ongelmatilanteessa kuin monet muut eksklusiiviset lahkot: oman opin sanomaa haluttiin levittää eteenpäin, mutta yhteyksien ylläpitäminen altisti yhteisön ulkopuolisille vaikutteille.³²⁵ Myös esimerkiksi maassa vallinnut oppivelvollisuus sekä työsuhteet pakottivat lahkolaiset tekemisiin suruttomien kanssa. Työn merkeissä tapahtuneet kohtaamiset olivat kuitenkin usein luonteeltaan varsin positiivisia, sillä kartanolaiset tunnettiin ahkeruudestaan. Lahkolaiset saattoivat myös osoittaa välillä suurta vieraanvaraisuutta eikä kartanolaisia vierailijoita kohtaan ja kutsua heitä kuulijoiksi julkisiin hartaustilaisuuksiinsa.³²⁶ Tolamon tutkimuksen aikaan ainakin Kangasniemen kartanolaiset kävivät tiiviisti jumalanpalveluksissa. Lapset laitettiin rippikouluun ja pappien kanssa keskusteltiin, joskaan ei täysin avoimesti. Kirkkoa ja pappeja kuitenkin arvosteltiin jatkuvasti omissa piireissä.³²⁷ Periaatteista on toisin sanoen voitu joustaa, mikäli siitä on arveltu olevan yhteisölle etua.³²⁸ Wilsonin mukaan kaikilla lahkoilla on oma optimaalinen jännitteisyyden tasonsa. Useimmat ryhmät eivät toivo avointa konfliktia yhteiskunnan kanssa, mutta toisaalta liian suuret myönnytykset voivat

³²⁴ Hogg 2001, 131–134; Hogg & Mullin 1999, 252, 254; Hogg 1992, 80, 93–94.

³²⁵ Stark & Bainbridge 1985, 56. Ongelma on yhteinen myös Greilin & Rudyn tutkimille ryhmille. Ks. Greil & Rudy 1984, erityisesti 263–264, 272–274.

³²⁶ Huovila 1962, 28–29; Appelsin 2010, 118, 126, 130–132, 169; Beckman 1999, 17, 71; Tolamo 1939, 111; KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivut 17–18, 124–125.

³²⁷ Tolamo 1939, 103–105; Huovila 1962, 46, 81–84, 91; Appelsin 2010, 43, 134; Beckman 1999, 25, 59–60. Huovilan mukaan Kartano olisi aluksi suhtautunut papistoon varsin myötämielisesti, mutta vuoden 1926 tienoilla hänen asenteissaan oli tapahtunut suuri muutos. Syytä tähän Huovila ei osaa sanoa. Ks. Huovila 1962, 26–27, 111. Mikäli Huovilan saamat tiedot pitävät paikkansa, herää kysymys, miksi Kartano on alkanut soveltaa hlysteiltä, hyppääjiltä ja skoptseilta imemiään vaikutteita vasta noin kymmenen vuotta Venäjälle suuntautuneiden saarnamatkojen jälkeen. Ovatko uudet ajatukset todella kypsyneet näin kauan ilman mitään näkyviä merkkejä Kartanon toiminnassa?

³²⁸ Kartanolaiset saattoivat ottaa itse yhteyttä jopa viranomaisiin. Esimerkiksi kotirauhan rikkomista koskeneessa oikeudenkäynnissä vuonna 1935 kartanolaiset olivat kantajan, eivät vastaajan osassa. Vaikka kartanolainen osapuoli voitti jutun, toi käräjöinti mukanaan epämieluisaa huomiota. Onko mahdollista, että tämä kokemus on saanut lahkolaiset vetäytymään enemmän kuoreensa? Toinen mahdollinen syy eristäytymiselle löytyy Tolamon tutkimuksesta: vuoden 1936 syyskuussa Helsingin Sanomissa ja Kotimaassa julkaistiin kartanolaisia koskevia paljastuksia. Kirjoitusten takana oli J. K. Koskimies -niminen henkilö, josta Huovilan mukaan tuli myöhemmin Kerimäen kirkkoherra. Ks. Tolamo 1939, 4; Huovila 1962, lähdeluettelon sivu IV. Kartanolaisten puolesta vastattiin ”Totuuden voimat” -nimimerkillä ja väitettiin aiempaa kirjoitusta valheeksi. Välikohtauksen seurauksesta kartanolaiset vetäytyivät Tolamon mukaan aiempaa tiukemmin omiin oloihinsa. Ks. Tolamo 1939, 3–4.

aiheuttaa ongelmia lahkon sisällä.³²⁹ Vaikka jännitteen voimakkuutta voitiin säätää tilanteen niin vaatiessa, ei vastakkainasettelusta suruttomien ja valittujen välillä ole kuitenkaan missään vaiheessa kokonaan luovuttu.

Rajoja vedettiin myös lahkon sisäpuolella. Aviopuolisoiden välisen siteen purkamisen lisäksi lapset saatettiin erottaa vanhemmistaan. Jälkeläisten kasvatus oli uskottava muille kuin biologisille vanhemmille, ettei lapsen ja vanhemman välinen suhde muodostuisi luonnottoman läheiseksi. Erästä naista esimerkiksi syytettiin omien poikiensa kanssa makaamisesta, joskin syytöksen rajuuteen on voinut vaikuttaa se tosiasia, että nainen oli perheensä ainoa ei-kartanolainen jäsen. Lapset myös tiesivät Kartanon mukaan jo aivan pieninä niin paljon sukupuoliasioista, että heitä oli jatkuvasti valvottava ja kiellettävä huoraamasta. Tähän vaativaan tehtävään ei kaikkien vanhempien uskottu kykenevän. Ilmeisesti useimmat kartanolaislapset viettivät ainakin osan elämästään kasvattikodissa.³³⁰ Sukusiteiden merkitystä pyrittiin tietoisesti heikentämään muun muassa selkäsaunojen avulla: esimerkiksi kun Leevi Laitinen oli lapsena ikävöinyt muualla asuvaa isäänsä, pyydettiin isä vierailulle, jotta tämä voisi kurittaa poikaansa. Piiskaamisen jälkeen mies palasi kotiinsa. Tapahtuman tarkoituksena oli ilmeisesti saada lapsi lopettamaan ikävöintinsä ja keskittymään saarnaajan tehtäviinsä.³³¹ Kun biologiset siteet menettivät merkitystään, nousi lahkojäsenyys entistä merkittävämpään rooliin. Sosiaalisten identiteettien tärkeysjärjestyksessä tapahtui siis muutos. Uskovaiset muodostivat ikään kuin uuden ison perheen, jonka pää Alma Kartano oli. Kuten aiemmin on mainittu, Kartano näki itsensä hengellisenä äitinä, ja esimerkiksi kirjeissä hänestä puhutaankin useampaan otteeseen ”äitinä” tai ”Alma-äitinä”.³³²

Tapoihin kuului, että kartanolaiset auttoivat toinen toisiaan esimerkiksi heinänteossa tai isommissa rakennusurakoissa. Elämäntyyli oli liikkuvaa myös saarnamatkojen vuoksi, minkä lisäksi kartanolaiset kyläilivät ahkerasti toistensa luona. Vierailut saattoivat kestää jopa useita viikkoja.³³³ Elämän voidaan katsoa olleen epävakaa toistuvien paikanvaihdosten vuoksi, jolloin kiinteiden siteiden solmiminen lahkolaisten välillä kävi vaikeammaksi. Kyläilykulttuuri kuitenkin mahdollisti

³²⁹ Wilson 1967, 39–40. Ks. lahkojen ja yhteiskunnan välisen jännitteen säätelystä myös Wilson 1990, 52–61.

³³⁰ KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, ks. esimerkiksi pöytäkirjan sivut 31, 96–97, 136–137; Appelsin 2010, 27–28, 43, 45, 70–85, 111, 139; Beckman 1999, 3, 17, 24, 54; Huovila 1962, 67–69. Insestisyytöksestä ks. TMA, Tyrvään tuomiokunnan arkisto, Lavian kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1950–1950, Ca4:33, § 5, esimerkiksi liite M 5 §.

³³¹ Beckman 1999, 8; Appelsin 2010, 34–35.

³³² Huovila 1962, 16; Appelsin 2010, 86; Beckman 1999, 2. Kirjeistä ks. esim. herra Laitisen kirje Leevi Laitiselle, 26.12.1947.

³³³ Huovila 1962, 30, 38; Tolamo 1939, 39–40; KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivut 29, 31, 136.

yhteisöllisyyden vaalimisen välimatkoista huolimatta – kartanolaisuuttahan esiintyi eri puolella Suomea, joten yhteenkuuluvuuden tunnetta oli pyrittävä vahvistamaan jollakin keinoin. Starkin & Finken mukaan ryhmän koko on kääntäen verrannollinen sen sisäisen solidaarisuuden asteen kanssa. Mitä enemmän ryhmään kuuluu ihmisiä, sitä vaikeampaa on ylläpitää tiiviitä suhteita kaikkien jäsenten kesken. Kannattajakunnan hajaantuminen useammalle seudulle puolestaan vaikeuttaa yhteisten rituaalien ja muiden tapaamisten järjestämistä. Näin ollen myös sosiaalisen kontrollin aste pienenee.³³⁴ Kartanolaisten lahkoon suhteellisen pieni koko onkin todennäköisesti helpottanut sosiaalisten verkostojen ylläpitämistä, mutta totta on sekin, että keskittymien väliset etäisyydet hillitsivät pakostakin tapaamistiheyttä. Reunasen horrossaarnoja sekä Kartanon puheita voitaneen hyvällä syyllä pitää lahkolaisille erityisen merkityksellisinä, ja näitä kaikki jäsenet eivät päässeet seuraamaan yhtä usein.

Kyläilyn lisäksi lahkolaiset viettivät myös yhteisiä juhlia ja isompia seuratapahtumia, joihin saapui kartanolaisia eri paikkakunnilta. Mahdollisimman moni yritti päästä paikalle, vaikka välimatkat olivat paikoitellen hyvinkin pitkiä.³³⁵ Juhlia järjestettiin eri syistä, ja erityisesti hautajaisiin saavuttiin runsain joukoin ympäri Suomea. Tilaisuuteen olivat tervetulleita myös lahkoon ulkopuoliset, mikäli nämä olivat hyvissä väleissä kartanolaisten kanssa. Luopioilta osallistuminen sen sijaan saatettiin kieltää.³³⁶ Vainajan siunasi pappi, ja jopa Alma Kartanon hautajaisissa oli kirkonmies puhumassa.³³⁷ Myös ihmisille ennestään tuttuja juhlia, kuten joulua, vietettiin. Vaikka syntien katumista ei saanut unohtaa hetkeksikään, on elämään mahtunut myös verrattain iloisia hetkiä. Kartanolaisilla oli esimerkiksi tapana soittaa ja laulaa yhdessä, joskin sallittuja olivat vain virret ja silloin tällöin myös muut hengelliset laulut.³³⁸ Rationaalisen valinnan teoriasta katsottuna sosiaaliset verkostot ja niihin liittyvät tunnesiteet näyttävät jäsenyyden mukanaan tuomina välittöminä palkintoina.³³⁹ Lahko on siis voinut tarjota jäsenilleen – ainakin silloin tällöin – muutakin kuin vain lupauksen tulevaisuudessa ja tuonpuoleisessa odottavasta onnesta.

³³⁴ Stark & Finke 2000, 160–161.

³³⁵ Tolamo 1939, 31–32; Beckman 1999, 61; KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivut 29, 31, 84, 126.

³³⁶ Kun Laitisten perheen isä kuoli vuonna 1953, saivat lahkoon jättäneet Leevi ja Saara Laitinen veljeltään kirjeen, jossa heitä kiellettiin osallistumasta hautajaisiin. Kartanolaisen veljen kirje Leevi Laitiselle, 17.10.1953. Ks. myös Appelsin 2010, 186–188; Huovila 1962, 91; Beckman 1999, 106.

³³⁷ ”[---] siunattiin Huittisten kirkossa, se oli ääriään myöten täynnä väkeä ja suuresti valaistu ja pappi Jokinen piti erinomaisen ihmeellisen hautauspuheen”, kuvailee rouva Laitinen Kartanon hautajaisia. Rouva Laitisen kirje ei-kartanolaiselle lapselleen, 24.1.1954.

³³⁸ Appelsin 2010, 124, 126; Beckman 1999, 13, 21, 100; KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivu 18.

³³⁹ Stark & Bainbridge 1980, 1394.

Eksklusiivisessa ja jäseniltään paljon vaativassa ryhmässä sitoutuneisuuden taso on todennäköisesti ollut varsin korkea ainakin lahkon alkutaipaleella. Kartanolaisuuteen tuskin liitettiin kevyin perustein, sillä lahkon jäsenyys herätti monissa ulkopuolisissa ihmetystä.³⁴⁰ Myöhemmin, kun tietoja lahkon sisäisistä tapahtumista oli levinnyt laajemman yleisön tietoon lehtikirjoittelujen myötä, laajenivat reaktiot oletettavasti myös vihaan ja pelkoon. Kuten oppia ja koheesiota käsittelevässä luvussa on osoitettu, kartanolaisuus vaati jäseniltään paljon. Opin kokonaisvaltainen luonne selittyy ensisijaisesti maailmanlopun odotuksella, mutta sitä voidaan tarkastella myös yleisemmin lahkolaisuuden kannalta: kuten jo johdantoluvussa kerrottiin, vaativat lahkot jäseniltään yleensä intensiivistä uskonnollisuutta. Opit poikkeavat tavalla tai toisella hallitsevan uskonnollisen tahon opetuksista, ja usein lahko edellyttää jäsentensä noudattavan valtaväestön tavoista selvästi poikkeavaa elämäntapaa. Voimakas halu erottautua ulkopuolisista saa aikaan sen, että lahkon ote jäsenistöstään on yleensä kokonaisvaltaisempi kuin luonteeltaan vähemmän eksklusiivisemmissä uskonnollisissa yhteisöissä.³⁴¹

Erityisesti uudet lahkot ja kultit ovat riippuvaisia jäsentensä omistautumisesta, sillä säilyttääkseen jalansijansa isompien ja vakiintuneempien uskonnollisten yhteisöjen hallitsemalla kentällä ne tarvitsevat sitoutuneita kannattajia. Koska uskonnolliset yhteisöt tarjoavat useimmiten myös maallisia hyödykkeitä, houkuttavat ne usein riveihinsä myös niin sanottuja vapaamatkustajia, jotka ovat kiinnostuneita hyödyistä mutta eivät toimintaan panostamisesta. Ilmiötä kutsutaan *free rider* -ongelmaksi. Monet yhteisöt ovat ratkaisseet haasteen tekemällä jäsenyydestä tavalla tai toisella niin työlästä, että ainoastaan todella omistautuneet henkilöt ovat halukkaita jäämään. Esimerkiksi valtaväestöstä selkeästi poikkeavaa pukeutumista tai kummastusta, kenties jopa inhoa herättävät tavat voivat tehdä jäsenyydestä sosiaalisesti stigmatisoivaa. Myös esimerkiksi syömistä, juomista ja sosiaalista kanssakäymistä rajoittavat säännöt karsivat vapaamatkustajat yleensä pois. Jäsenille asetetut korkeat vaatimukset vaikuttavat koheesiota vahvistavasti kahdesta syystä: ensinnäkin ryhmän innostuneisuuden taso pysyy korkeana, kun mukana on vain asialle todella omistautuneita jäseniä, ja toisekseen sosiaalinen stigma tekee ulkopuolisten kanssa seurustelusta vaikeampaa. Ryhmän jäsenet tulevat turvautuneeksi yhä enemmän toisiinsa, sillä uskontoverit ymmärtävät poikkeavan elämäntavan taustalla vaikuttavat syyt.³⁴² Kartanolaisuuteen kerran sitoutuneiden odotettiin osallistuvan lahkon tilaisuuksiin ja osoittavan muutenkin aktiivisuutta. Osallistumaan

³⁴⁰ Ks. esim. Appelsin 2010, 13–15.

³⁴¹ Ks. esim. Weber 1989 (1920), 83; Wilson 1967, 23–24, 36–37, 39–43; Wilson 1990, 1–2, 47–48, 50, 106, 178–180.

³⁴² Ks. esim. Iannaccone 1997, 35–37; Hechter 1997, 149–150; Stark & Iannaccone 1993, 247–249; Stark & Finke 2000, 144–150.

saatettiin patistaa jopa fyysisten rangaistusten avulla, mutta etäännytyneisiin jäseniin kohdistettiin vähintäänkin henkistä painostusta.³⁴³

Usein kartanolaisuudesta luopuminen tarkoitti myös luopumista lähipiirin ihmisistä.³⁴⁴ Pelkkä henkinen eroaminen lahkosta ei riittänyt aina katkaisemaan siteitä, usein edessä oli myös konkreettinen muutto. Lahkon hylänneitä pidettiin luopioina, jotka olivat paitsi tuominneet itsensä helvettiin myös pettäneet yhteisön luottamuksen. Kartanolaiselle opille selkensä kääntäneitä odotti erityisen surkea kohtalo: ”Voi täytyykö mennä 7 kertaa kuumempaan helvettiin kun tiesi mitä Jumala vaati ihmiseltä ja sittenkin edellänsä meni valheen tielle”, suree rouva Laitinen viimeisintä lahkosta lähtenyttä poikaansa.³⁴⁵ Lahkosta lähteneitä myös pilkattiin, minkä lisäksi heidän mainettaan saatettiin yrittää tahrata.³⁴⁶ Tässä vaiheessa toivo lähteneiden paluusta lienee ollut jo sammunut, mutta luopioiden saama kohtelu on todennäköisesti toiminut myös varoittavana esimerkkinä muille lahkoon jäsenille – näin käy, jos hylkää meidät. Lahkon jättäneille sattuneet vastoinkäymiset tulkittiin nopeasti Jumalan langettamiksi rangaistuksiksi, niin kuin myös lahkoon arvostelleiden tai muiden suruttomien kohdalle sattuneet onnettomuudet. Esimerkiksi kun kartanolaisuudesta romaanin kirjoittanut Eino Hosia kuoli talvisodassa, nähtiin tämä merkinä Jumalan suosiosuudesta kartanolaisia kohtaan.³⁴⁷ Laitisen perheen isä taas toteaa erään tuttavapiiriin miehen kuolemasta kertoessaan, että ”vanhurskas Jumala on niiton alkanut pilkkaajitten (sic) kohdalla”.³⁴⁸ Kartanolaisessa todellisuudessa lahkoon ja muun maailman välillä kulki raja, jonka ylittämisen seuraukset olivat auttamatta kohtalokkaita.

3.3 Koheesio ja henkilökohtaiset tekijät

Lahkojäsenyyden merkitystä on etsittävä myös henkilökohtaisista toiveista ja haluista. Yhteisö tarjosi keinon selittää maailman odottamattomia ja pelottavia tapahtumia tavalla, joka tuntui uskovaisten lohdulliselta. Lahkon opit hyväksyneelle ja niihin vakaasti uskovalle jäsenyys saattoi tuoda helpotusta epävarmuuteen, sillä kartanolaisuus antoi selkeän vastauksen siihen, mikä elämän

³⁴³ Ks. esim. Huovila 1962, 41, 62–63; Appelsin 2010, 92; Tolamo 1939, 35–37; TMA, Tyrvään tuomiokunnan arkisto, Huittisten kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1935–1935 alkupuoli, Ca3:34, § 82, pöytäkirjan kahdeksas sivu.

³⁴⁴ Stark & Finke puhuvat ihmissuhteista sosiaalisena pääomana (*social capital*), jonka maksimoimiseen ihmiset pyrkivät. Toive merkittävien ihmissuhteiden säilymisestä vaikuttaa usein myös uskonnollisiin valintoihin, minkä vuoksi esimerkiksi lapset jakavat yleensä saman uskon vanhempiensa kanssa. Stark & Finke 2000, 118–119. Stark & Finke tarkastelevat ihmissuhteiden merkitystä kääntymisprosessissa, mutta niillä on mielestäni yhtä lailla merkitystä myös uskosta luovuttaessa. Molemmista tapauksista on arvioitava päätöksen mahdolliset vaikutukset sosiaalisiin suhteisiin sekä punnittava, mikä vaihtoehdoista on omalta kannalta otollisin.

³⁴⁵ Rouva Laitisen kirje ei-kartanolaiselle pojalleen, 29.6.1958.

³⁴⁶ Ks. esim. Huovila 1962, 95–98; Tolamo 1939, 91–92; Appelsin 2010, 161–162, 171–178, 206–207.

³⁴⁷ Appelsin 2010, 121.

³⁴⁸ Herra Laitisen kirje ei-kartanolaiselle pojalleen, 20.2.1949.

tarkoitus oli.³⁴⁹ Kartanolaisilla oli tärkeä tehtävä elämässä, sillä Jumala oli valinnut heidät saarnaamaan lopunaikoina.³⁵⁰ Kartanolaiskeskittymässä asuvalle lahko tarjosi tiiviin yhteisön, jonka piiriin niin sosiaaliset suhteet kuin työtkin pääasiassa keskittyivät. Jäsenet elivät eräänlaisessa omassa kuplassaan. Myös sosiaalisen identiteetin teoreetikot ovat kiinnittäneet huomiota ryhmäjäsennyden selkeyttävään vaikutukseen. Maailman mustavalkoinen kategorisoiminen meihin ja muihin voi rajoittaa elämää, samoin tiukat normit. Kuitenkin tarkkojen rajojen sisällä eläminen voi tuntua myös helpottavalta, erityisesti silloin jos ihminen on kokenut elävänsä epävarmussa ja alati muuttuvassa maailmassa. Epävarmuuden vähentämiseen pyritään sellaisilla elämänalueille, jotka yksilö kokee itselleen nykyisessä elämäntilanteessaan erityisen merkityksellisiksi.³⁵¹ Kartanolaisilla elämää hallitsi huoli sielun pelastumisesta. Lahko antoi selkeät rajat toiminnalle ja lupauksen siitä, että sääntöjä noudattamalla ihminen pelastuu ja saa ikuisen elämän.³⁵²

Kartanolaisiksi kääntyneet eivät olleet Suomessa ainoita, jotka tunsivat hengellistä hätää. Jo pelkästään Huittisten seudulla vaikutti useampia keskenään kilpailevia uskonnollisia suuntauksia, kuten lahkon demografiaa esittelevässä luvussa on kerrottu. Miksi ihmiset sitten valitsivat nimenomaan tämän ryhmän? Kysymykseen ei ole yhtä selkeää vastausta, vaan todennäköisesti kyse on monien tekijöiden summasta. Esimerkiksi aiempaa vahvemman uskonnollisen kokemuksen etsiminen on voinut olla yksi mahdollinen motiivi lahkoon liittymiselle ja siinä pysymiselle. Lienee myös mahdollista, että kirkkoa kohtaan tunnettu luottamus oli saanut kolhun sisällissodan kokemusten myötä. Aikoina, jolloin vakiintuneet uskonnolliset instituutiot horjuvat, saattaa ihmisten huomio kiinnittyä tavallista helpommin poikkeavaa uskontulkintaa tarjoaviin ryhmiin. Rationaalisen valinnan tulkintakehyksestä katsottuna tämä johtuu siitä, että valtauskontoa kohtaan tunnettu luottamus tulee katastrofiaikoina kyseenalaistetuksi – usko ei ole tuonut sitä turvaa, jota siltä on vähintäänkin psykologisella tasolla odotettu.³⁵³

Bromleyn mukaan apokalyptisiä ryhmiä nousee esiin tyypillisimmin kriisiaikoina,³⁵⁴ jollaiseksi ainakin sisällissotaa seurannut ensimmäinen vuosikymmen voitaneen laskea. Sen sijaan talvi- ja

³⁴⁹ Sherkatin mukaan esimerkiksi varmuus oman olemassaolon merkityksellisyydestä sekä epävarmuuden vähentäminen ovat leimallisesti uskonnollisuuden mukanaan tuomia etuja. Sherkat 1997, 69–70. Ks. myös Hechter 1997, 154–155; Stark & Bainbridge 1985, 324.

³⁵⁰ Tolamo 1939, 80, 87; Huovila 1962, 55–56; Norri (kirjoitusaika tuntematon), 2.

³⁵¹ Ilmiötä kutsutaan nimellä *uncertainty reduction*. Ks. esim. Hogg 2005, 473; Hogg & Mullin 1999, erityisesti 253–256, 267.

³⁵² Toisaalta monet kokivat elämän olevan siinä mielessä epävarmaa, ettei rangaistuksilta voinut välttyä, vaikka kuinka olisi tehnyt parhaansa. Ks. aiheesta tarkemmin luku 4.

³⁵³ Stark & Bainbridge 1985, 312; Stark & Iannaccone 1993, 256–257.

³⁵⁴ Bromley 1997, 33–34.

jatkosodan aikana uusia jäseniä saatiin Beckmanin muistaman mukaan vain muutama.³⁵⁵ Aiemman kartanolaisuustutkimuksen mukaan lahko ei ollut aivan alkuaikoinaan erityisen radikaali, vaan muutos tapahtui Härkösen lähdön aikoihin. Lahkoon jo aivan sen alkutaipaleella liittyneet eivät siis ole välttämättä hakeutuneet ryhmään nimenomaan oppien poikkeavuuden vuoksi, vaan he ovat voineet altistua niille hiljalleen. Oppien omaksuminen on tapahtunut asteittaisesti. On kuitenkin huomioitava myös se mahdollisuus, että juuri lahkon hurmoksellinen luonne on vetänyt joitakin ihmisiä puoleensa. Myös ajoituksella voi olla merkitystä, ehkä osa jäsenistä yksinkertaisesti törmäsi kartanolaisuuteen sellaisessa elämäntilanteessa, jossa kääntyminen oli otollista.³⁵⁶ Aiempaa vakaumuksellista uskonnollista taustaa ei välttämättä ollut, joskin monet aineistossa esiintyvät henkilöt näyttävät olleen uskonnollisia jo ennen kääntymistään kartanolaiseksi.³⁵⁷ Myös kääntymistä käsitelleessä luvussa esiintuodut sosiaaliset verkostot ovat vaikuttaneet siihen, miksi ihmiset ovat tulleet valinneeksi nimenomaan kartanolaisuuden.

Starkin & Bainbridgen mukaan uskonnolliset utopistiset yhteisöt ovat usein erityisen vahvoilla vaikeiden aikojen koittaessa. Usko jumalalliseen tarkoitukseen ja lupaus kärsimysten jälkeisestä onnesta voi saada ihmiset sitoutumaan entistä tiukemmin ryhmän oppeihin – yhteisön etu asetetaan omien puhtaasti henkilökohtaisten tarpeiden edelle.³⁵⁸ Kun ryhmäjäsensyys koetaan erityisen tärkeäksi, henkilökohtaisen ja kollektiivisen rajat kuitenkin hämärtyvät. Esimerkiksi hurmoksellisiin rukoustilaisuuksiin osallistuminen on voinut tyydyttää sekä yksittäisen kartanolaisen uskonnollisia tarpeita että toimia ryhmään sitouttavana ja ryhmän koheesiota vahvistavana tekijänä. Yksilön ja ryhmän tarpeet eivät siis ole automaattisesti ristiriidassa edes kartanolaisuuden kaltaisessa yhteisössä, joka vaati jäseniltään intensiivistä omistautumista lahkon opeille ja edellytti luopumista monista sellaisista asioista, jotka ulkopuolisten silmissä olivat korvaamattoman arvokkaita. Vapaa-ajasta, romanttisesta rakkaudesta ja vanhemmuudesta luopuminen näyttäytyvät kuitenkin omalla tavallaan rationaalisenä toimintana, kun pidetään mielessä se palkinto, jota kartanolaiset toiminnallaan tavoittelivat: maallisista iloista luopuminen oli kestettävissä, sillä lähitulevaisuudessa lahkolaisia odottivat taivaalliset nautinnot.

Stark näkee rukouksen ensisijaisesti ihmisen ja yliluonnollisen välisenä kommunikaatiokeinona, mutta se, kuten kaikki muutkin uskonnolliset rituaalit, toimivat myös ryhmän solidaarisuuden

³⁵⁵ Beckman 1999, 40. Myös Laitisen muistot ovat tästä asiasta samansuuntaisia. L. L. 28.8.2013.

³⁵⁶ Myös Stark & Bainbridge tuovat esiin ajoituksen ja tilaisuuden merkityksen. Stark & Bainbridge 1985, 323.

³⁵⁷ Ks. esim. KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivut 74–75, 86, 96, 111–112.

³⁵⁸ Stark & Bainbridge 1997, 158–161.

vahvistajina. Yhdessä toimittaessa yksilö voi kokea olevansa osa suurempaa kokonaisuutta.³⁵⁹ Kartanolaisten keskinäisissä kokouksissa sosiaalinen identiteetti nousi erityisen vahvasti esille. Myös yhteisen tavoitteen eteen työskentelyn on havaittu vahvistavan koheesiota. Kartanolaisilla toiminnan perimmäisin tavoite oli toisaalta yhteinen, toisaalta henkilökohtainen, sillä lopulta ihminen itse oli vastuussa sielunsa pelastumisesta. Kuitenkin myös esimerkiksi saarnaretket voidaan nähdä kollektiivisena, tavoitteellisena toimintana. Käännynnäisten hankkimista olennaisempaa näyttää kuitenkin olleen julistaa Herran sanaa, tarjota kuulijoille mahdollisuus pelastumiseen. Tässä mielessä kartanolaisten retket olivat suuri menestys, sillä vuosikymmenten aikana lahkon saarnatilaisuuksiin on osallistunut varmasti tuhansia ihmisiä. Onnistumisen tunteen on havaittu ruokkivan koheesiota tehokkaasti.³⁶⁰ Lahkon jäsenten tiedetään myös suorittaneen eräänlaisia viimeisiä voiteluita: kuolevaa kehoitettiin uhraamaan viimeiset hetkensä kiivaaseen katumukseen, jotta matka Jumalan luokse olisi mahdollisimman vaivaton. Tuskaa sielun tilasta lietsottiin tarkoituksella, jotta hätä varmasti olisi aitoa.³⁶¹ Kartanolaisten toimintatapojen inhimillisuus on tullut kyseenalaistetuksi muun muassa Lalli-lehden toimesta. Lahkoa käsittelevässä erikoisnumerossa aihetta käsiteltiin otsikolla ”Sairaiden räökkäämistä kuolinvuoteella”.³⁶² On kuitenkin muistettava, että lahkon opit aidosti omaksunut on todennäköisesti uskonut toimivansa kuolevan parhaaksi – oli paljon parempi kärsiä nyt kuin viettää ikuisuus kadotuksessa. Viimeiset voitellut ja onnistuneet saarnat ovat voineet hivellä myös niiden toteuttajan omaa itsetuntoa, sillä usko siihen, että on edesauttanut jonkun sielun pelastumista on ajatuksena varsin miellyttävä.

Edellä on tuotu ilmi kartanolaisten vakaa usko oppeihinsa. Lahkolaiset olivat vakuuttuneita siitä, että vain kartanolaista elintapaa noudattamalla maailmanlopusta oli mahdollista selvitä. Tämä usko näkyi toisaalta ylimielisenä, toisaalta säälivänä suhtautumisena kaikkiin yhteisön ulkopuolella eläviin. Pappeja ja muita ”muotojumalaisia” kohtaan kartanolaiset suhtautuivat erityisen penseästi, sillä tällaiset vääräoppiset olivat syyllisiä suurempaan syntiin kuin avoimesti jumalattomat suruttomat. Jälkimmäisillä oli paljon suurempi mahdollisuus pelastua kuin nimellistä uskoa tunnustavien.³⁶³ Henkilökohtaisia motiiveja pohdittaessa on huomioitava ylemmyyden tunteesta

³⁵⁹ Stark 1999, 283. Starkin mielestä uskonnon sosiaaliseen puoleen ei kuitenkaan pitäisi kiinnittää liiallisesti huomiota, sillä uskossa on kyse muustakin kuin solidaarisuudesta. Ks. 271–274, 285. Ks. rituaaleista myös esim. Rambo 1993, 114–116, 118; Stark & Finke 2000, 107–109.

³⁶⁰ Toisaalta tutkimukset ovat osoittaneet, että esimerkiksi selvästi muita huonommin menestyvässä urheilujoukkueessa koheesion taso voi silti säilyä korkeana. Ks. esim. Brown 2000 (1988), 48–50; Hogg 1992, 120–121.

³⁶¹ Appelsin 2010, 90; Beckman 1999, 18–19; KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivut 60–61; Huovila 1962, 91–92.

³⁶² Ahti H. 1950, 13–14.

³⁶³ L. L. 16.3.2011; Appelsin 2010, 91; Tolamo 1939, 90; Huovila 1962, 58, ks. suhtautumisesta kirkkoon ja papistoon myös 81–84.

mahdollisesti koitua nautinto. Kuten jo johdannossa todettiin, perustuu ryhmäjäsentyys sosiaalisen identiteetin teorian mukaan vertailulle. Tyypillisesti oma ryhmä arvioidaan muita paremmaksi, mikä puolestaan mahdollistaa mielihyvän tuntemisen omasta jäsenyydestä.³⁶⁴ Ryhmään kuuluminen voi jopa toimia itsetuntoa kohottavana tekijänä. Myös Stark ja Bainbridge pitävät mahdollisena, että jäsenyys parantaa omakuvaa.³⁶⁵ Kartanolaisten tapauksessa on mahdotonta tietää, kuinka korkea käsitys kullakin käännyksellä itsestään oli ennen lahkoon liittymistä, mutta ajatus Jumalan valittuna elämisestä on todennäköisesti ollut useimmille mieluinen, olivathan jäsenet kuitenkin uskovaista väkeä. Jumalan kutsun kuulleet ja siihen vastanneet lahkolaiset muodostivat oman käsityksensä mukaan todellisen kirkon. Kartanolaiset olivat pappejakin viisaampia! Papit, nuo leivän eteen saarnaajat, eivät tunteneet todellista Jumalan yhteyttä, toisin kuin kartanolaiset, joilla oli puolellaan horrossaarnaava Reunanen. Huovila kertoo kysyneensä Kartanolta kerran tämän käyttämien allegorioiden merkitystä. Kartano oli vastannut, ettei pastori voi ”ymmärtää hengellistä raamattua (sic), sillä pastori tajuaa vain kirjaimen”.³⁶⁶

Sosiaalisen identiteetin merkitys ei määrity ainoastaan ryhmän kautta. Myös yksilön asema ryhmän sisällä vaikuttaa siihen, miten mieluisana hän jäsenyytensä näkee. Ihmisellä voi olla sinänsä myönteinen käsitys ryhmästään, mutta jos hänen oma asemansa on alhainen, ei jäsenyydellä ole välttämättä positiivista vaikutusta itsetuntoon.³⁶⁷ Lahkoon kuuluminen merkitsi joillekin jäsenyyden lisäksi myös uudenlaisen roolin ottamista. *Rooli* tarkoittaa tässä yhteydessä niitä erilaisia vastuualueita, joita ihmisillä yhteisön sisällä oli. Rooli vaikuttaa siihen, millaista käytöstä ryhmän jäseneltä odotetaan.³⁶⁸ Teoriassa kaikki olivat lahkoon tullessaan samanarvoisia, sillä perisynti asui jokaisessa ihmisessä eikä esimerkiksi yhteiskuntaluokalla ollut tässä asiassa mitään väliä. Käytännössä yhteisön sisällä vallitsi kuitenkin hierarkia. Esimerkiksi saarnaajia arvostettiin Herran työn tekijöinä. Kuka tahansa ei saanut julistaa, vaan saarnaajiksi valikoituivat vain taitavat puhujat. Saarnaaoikeus vahvistettiin ”Sypressipuun siunaukseksi” kutsutulla rituaalilla.³⁶⁹ Ihmisiä, jotka olivat kääntyneet kartanolaisiksi tiettyjen saarnaajien vaikutuksesta kutsuttiin asianomaisten

³⁶⁴ Ks. esim. Brown 2000 (1988), 334; Turner 1982, 17, 26–28, 30, 33–36; Hogg 2005, 466–467. Itsetunnon kohottamista on jopa pidetty muita ryhmiä kohtaan osoitetun arvostelun pääasiallisena motiivina. Laboratorio-olojen ulkopuolella suoritetuissa kokeissa tästä ei kuitenkaan ole saatu yhdenmukaista näyttöä. Ks. Abrams & Hogg 1988, erityisesti 317–320, 322–323, 326, 328–329; Hogg & Mullin 1999, 249, 251, 256. Kartanolaisuudessa vertailu perustui ennen kaikkea opillisille syille, joten itsetunnon kohoaminen lienee ollut pikemminkin onnekas sivutuote kuin vertailun pääasiallinen tavoite.

³⁶⁵ Stark & Bainbridge 1985, 323–324.

³⁶⁶ Huovila 1962, 36. Ks. suhtautumisesta kirkkoon myös esim. Huovila 1962, 46, 81–84, 86; Appelsin 2010, 43, 134; Tolamo 1939, 66, 103–106.

³⁶⁷ Worchel et al. 2000, 23–25, 29. Rooleista ja niiden vaikutuksesta yksilön sitoutumisen tasoon ks. myös Hogg 2005, 472.

³⁶⁸ Johnson & Johnson 2003 (1975), 24–25.

³⁶⁹ Ei ole tiedossa, mitä kyseinen siunaus piti sisällään.

julistajien herätyslapsiksi.³⁷⁰ Saarnaamista voi siis tarkastella urana, joka ollessaan nousujohteinen toi saarnaajalle arvostusta ainakin omien joukossa. Arvostus on nähtävä suorana palkintona jäsenyydestä.³⁷¹ On toisaalta mahdollista, että hierarkkinen valtarakenne on luonut kilpailuasetelman, joka puolestaan on tuonut jännitteitä yksilöiden välille. Ainakin Beckmanin kokemusten mukaan hierarkiassa oli mahdollista kohota tarkkailemalla erityisen tarkasti uskontovereiden toimia ja raportoimalla oletetuista synneistä johtajille. Asetelma houkutteli väärin ilmiantoihin ja ruokki näin epäluottamusta lahkolaisten välillä.³⁷² Epäortodoksisia ajatuksia tai epäilyksiä hautonut jäsen ei voinut luottaa oikein kehenkään, mikä on todennäköisesti heikentänyt arviota jäsenyyden mielekkyydestä tässä ja nyt. Välittömät palkinnot ovat toisin sanoen jääneet tällaisissa tilanteissa vähäisiksi.

Kaikkia kartanolaisia ei pidetty yhtä suuressa arvossa. Pyhittymisen tiellä pidemmälle ehtineet muodostivat lahkon sisärenkaan, niin kutsuttujen ”kirkastettujen” joukon. Heille uskottiin enemmän tietoa kuin rivijäsenille. Tasolta toiselle siirtymisen merkkinä suoritettiin rituaalinen siunaus. Sisäpiiriin siirryttiin niin sanotun ”Kristallikadun siunauksen” myötä.³⁷³ Tarkkaa tietoa piirin toiminnasta ei kuitenkaan ole, sillä kukaan sisärenkaaseen kuulunut ei ole jättänyt jälkeensä asiaa koskevia tietoja. Laitisen arvion mukaan tähän ydinjoukkoon kuului vain noin kymmenisen henkeä, mikäli myös johtajat lasketaan mukaan. Korkeasta asemasta huolimatta sisäpiiriläisten elämä ei kuitenkaan näytä olleen erityisen helppoa, sillä hierarkian huipulla, lähellä johtajia, sosiaalinen kontrolli oli erityisen tiukka. Sisärenkaaseen kuuluvat saattoivat kommentaa vähemmän pyhiä rivijäseniä, mutta toisaalta myös kirkastettuja itseään rangaistiin ja sätittiin, mikäli heidän epäiltiin toimineen lahkon oppien vastaisesti.³⁷⁴ Alma Kartano ja Tilda Reunanen olivat kamppailussaan pisimmällä ja siksi luonnollisesti arvoasteikon yläpäässä.³⁷⁵ Hierarkkisuus on yhteydessä myös sosiaaliseen kontrolliin, sillä pyhittymisessä pidemmällä ehtineet saattoivat opastaa niin sanottuja heikompia astioita kamppailussa syntiä vastaan. Alttarisiunaus on tästä hyvä esimerkki, sillä ainoastaan kolmen henkilön tiedetään antaneen niitä.³⁷⁶ Lienee mahdollista, että halu edetä valtaasteikolla on vaikuttanut positiivisesti joidenkin ihmisten sitoutumishaluihin. Kokemus eliittiin

³⁷⁰ Appelsin 2010, 58; Beckman 1999, 24–26, 36–37.

³⁷¹ Stark & Bainbridge 1980, 1393.

³⁷² Beckman 1999, 68–69. Ks. kilvoittelusta myös Appelsin 2010, 114–115.

³⁷³ Beckman 1999, 36–37, 45, 64.

³⁷⁴ L. L. 28.8.2013; Beckman 1999, 37.

³⁷⁵ Appelsin 2010, 86–87. Ks. myös Tolamo 1939, 24–25. Johtajien kerrotaan suoneen itselleen erivapauksia esimerkiksi ruokasäännösten suhteen. Saara Beckman oli kerran yllättänyt Kartanon lihaa syömästä. Tämä oli sitten selittänyt olevansa erityisen kirkastunut ja siksi turvassa nauttimansa ruuan himoja villitsevältä vaikutukselta. Ks. esim. Appelsin 2010, 44–45; Beckman 1999, 35–36, 79.

³⁷⁶ Ks. esim. Huovila 1962, 20, 52–53, 57, 93–94; Appelsin 2010, 100–103. Ks. myös L. L. 16.3.2011 & 28.8.2013.

kuulumisesta on kenties houkutellut, lisäksi johtajilta tullut tunnustus on ollut myös vakuutus siitä, että henkilö todella on pääsemässä taivaaseen. Huovilan mukaan kirkastettuja olisi odottanut aivan erityinen palkinto taivaassa, sillä synnittöminä he olisivat saaneet oikeuden osallistua viimeisen tuomion päätöksentekoon yhdessä Jumalan rinnalla.³⁷⁷

Vaikka lasten hankkimisen ja seksin kieltäminen voi tuntua julmalta, joillekin se on saattanut olla helpotus, jopa suoranainen syy liittyä lahkoon. Esimerkiksi Leevi ja Saara Laitisen äiti kärsi kovista synnytyspeloista ja -kivuista, ja hänelle seksin kieltäminen oli lupaus kärsimysten loppumisesta.³⁷⁸ 1900-luvun alkupuoliskolla ehkäisykeinoja, ainakaan luotettavia sellaisia, ei juuri ollut, joten useimmille pariskunnille avioituminen toi mukanaan joukon lapsia. Äitiys nähtiin naisille luonnollisena roolina ja avioliittoa pidettiin pyhänä. Kartanolainen oppi oli tällaisessa aateilmapiirissä selvä poikkeus. Olisi liioiteltua pitää kartanolaisuuden seksuaalikielteisyyttä jonkinlaisena esifeministisenä kannanottona, jonka tarkoituksena oli kyseenalaistaa naisen perinteiset roolit. Suhtautumisessa seksuaalisuuteen yhdistyivät pikemminkin lihallisuuden pelko ja inho sekä ankara syntien katuminen. Silti kartanolaisuus on saattanut merkitä joillekin jäsenilleen nimenomaan ahdistavaksi koetusta seksuaalisuudesta vapautumista. Ahdistuksen syynä saattoi yhtä hyvin olla synnytyspelko, synnintunto tai mahdollisesti jokin aiempi traumaattinen seksuaalinen kokemus, miksei myös haluttomuus tulla isäksi ja perheenpääksi. Kaikki edellä mainitut motiivit ovat luonnollisesti pelkkiä arvauksia, sillä tunnettu aineisto ei anna vastauksia tämän kaltaisiin kysymyksiin.

Myös sukupuolella on voinut olla merkitystä liittymismotiivien kannalta. Seksuaalisuhteissa olleet naimattomat naiset olivat kartanolaisjohtajien silmissä parhaita käännynnäisiä, sillä he halusivat yleensä innokkaasti parantaa tapansa. Yksinäinen äiti oli kartanolaisten mielestä taipuvaisempi häpeämään tekojaan enemmän kuin sellainen, joka oli ensin avioitunut ja perustanut sitten perheen. Lapsi oli aina todiste lihallisille himoille antautumisesta, mutta aviottomien naisten kohdalla synninharjoittaminen ei ollut samalla tavalla legitimoitua kuin avioliitossa elävillä.³⁷⁹ Kartanon kerrotaan myös pitäneen naisia yleisesti ottaen miehiä parempina saarnaajina. ”Naiset vievät Herran

³⁷⁷ Huovila 1962, 57.

³⁷⁸ Appelsin 2010, 19–20; L. L. 16.3.2011 & 28.8.2013. Beckman kertoo keskustelleensa äitinsä kanssa kartanolaisuudesta useaan otteeseen ennen äidin poismenoa. Kun Beckman kerran oli kysynyt, miten äiti saattoi antaa omat lapsensa jonkun toisen kasvatettavaksi, tämä oli selittänyt olleensa niin sairas, ettei ollut uskonut voivansa kasvattaa lapsiaan Jumalalle. Kun Kartano oli halunnut ottaa tehtävän kontolleen, oli rouva Laitinen myöntynyt. Beckman 1999, 112. Beckman ei kerro tarkemmin, millaiseen sairauteen hänen äitinsä puheillaan viittaa. Näyttäisi joka tapauksessa siltä, että rouva Laitinen uskoi olevansa tavalla tai toisella kyvytön tarjoamaan lapsilleen kaikkea sitä, mitä hän kuvitteli näiden tarvitsevan.

³⁷⁹ Huovila 1962, 34, 44, 87–88; Appelsin 2010, 50.

työn kunniaan”, väitetään hänen sanoneen. Reunanenkin kehui naisia, erityisesti sellaisia, jotka kykenivät raskaaseen työhön.³⁸⁰ Lienee mahdollista, että jotkut naispuolisista kannattajista ovat kokeneet saavansa lahkossa erityistä, sukupuoleen kytkeytynyttä arvostusta, joka ei kuitenkaan ollut sidottua äitiyteen tai vaimona olemiseen. Kartanolaiset olivat siinä mielessä tasa-arvoinen yhteisö, että sekä miehille että naisille asetettiin tarkkoja pukeutumis- ja käyttäytymissääntöjä. Molemmilta vaadittiin ehdotonta siveyttä. Kovin pitkälle meneviä arvioita sukupuolen merkityksestä yksilötason koheesion kehityksessä ei kuitenkaan kannattane tehdä. Esimerkiksi Beckmanin kokemukset antavat syyn epäillä, ettei naiseus yksinään tuonut kenellekään arvostusta. Beckman muistelee, miten häntä kerran syytettiin kirjeen kirjoittamisesta muualla asuvalle nuorelle miehelle. ”Äidillenenkin selitettiin, että hänen tyttärensä oli aika piru, kun ei antanut miesten olla rauhassa. Naisessahan oli aina syy!”, hän kirjoittaa.³⁸¹ Vaikka johtajat olisivatkin liittäneet naiseuteen positiivisempia mielikuvia kuin vastakkaiseen sukupuoleen, näyttävät henkilökohtaiset tekijät kuitenkin vaikuttaneen arvostuksen tasoon enemmän.

Kartanolaisuuden syntyminen ajoittuu aikaan, jolloin suomalaisessa yhteiskunnassa tapahtui isoja rakenteellisia ja sosiaalisia muutoksia. Modernisoituminen oli alkanut 1800-luvun loppupuolella ja tuonut mukanaan monenlaista uutta. Torppareiden asema oli ensin huonontunut vuosisadan lopussa, mutta muuttunut sitten hitaasti paremmaksi, kun suullisten vuokrasopimusten tilalle tulivat kirjalliset sopimukset ja lisäksi yhä useammat saivat mahdollisuuden lunastaa torppansa itselleen.³⁸² Parantunut taloudellinen tilanne ei silti välttämättä taannut mielenrauhaa ja uskoa tulevaisuuteen. Vuoden 1905 suurlakko, Suomen itsenäistyminen ja sitä seurannut sisällissota pakottivat suomalaiset tarkastelemaan maailmaa uudella tavalla. Aiemmissä tutkimuksissa kartanolaisuuden suosiota torppareiden ja muiden pienviljelijöiden keskuudessa on selitetty muun muassa vähäisellä koulutuksella ja sillä, että useimmat jäsenistä asuivat syrjäseuduilla, missä lahkon opit saivat rauhassa levitä.³⁸³ Yhtä hyvin ilmiötä voitaisiin kuitenkin pohtia turvallisuuden tunteen tarpeesta käsin, sillä ehkä juuri torpparit tunsivat jääneensä vaille yhteiskunnan ja yhteisön tukea muuttuvassa maailmassa. Lahko tarjosi jäsenilleen vahvaa yhteisöllisyyttä ja keskinäistä avunantoa, joita ilman monet ehkä tunsivat jääneensä yksilöityvässä yhteiskunnassa. Vuoden 1918 torpparilaki tosin takasi torppareille mahdollisuuden lunastaa viljeltyt maat omaan omistukseen, ja jo ennen lakimuutosta myös Huittisissa monet talolliset olivat suostuneet luopumaan epävarmoiksi koetuista

³⁸⁰ Beckman 1999, 64; Tolamo 1939, 67; Appelsin 2010, 50.

³⁸¹ Beckman 1999, 81. Ks. viettelysyytöksistä myös 61, 67.

³⁸² Alapuro 1994, 30–34, ks. torpparien ja talollisten väleistä myös 64–73.

³⁸³ Ks. esim. Tolamo 1939, 19–21, 120–121; Huovila 1962, 37.

vuokrasopimuksista ja myymään maitaan.³⁸⁴ Monet kartanolaisuuteen liittyneet olivat kuitenkin kasvaneet siinä epävarmuuden ilmapiirissä, jossa lukuisat vuokraviljelijät 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa arkeaan elivät. Vuoden 1918 torpparilaki ei kenties ole pystynyt pyyhkimään pois talollisia tai ehkä ylipäättänsä yhteiskuntaa kohtaan tunnettuja epäluuloja. On kuitenkin selvää, ettei mikään yksittäinen tekijä tarjoa kattavaa selitystä lahkon menestykselle pienviljelijöiden keskuudessa. Kuten luvussa 2.1 on kerrottu, kartanolaisiksi kääntyi jonkun verran myös muiden ammatti- ja yhteiskuntaryhmien jäseniä.

Kartanolaiset turvautuivat toisiinsa myös taloudenhoitoon liittyvissä kysymyksissä. Lahkolaiset pyrkivät elämään eräänlaisessa yhteistaloudessa, jossa taloudellisesti heikommassa tilanteessa olevia tuettiin. Kartanolaiset tekivät töitä yhdessä ja auttoivat toinen toisiaan isoissa urakoissa.³⁸⁵ Lahko on näin ollen nähtävä paitsi hengellisen ohjauksen myös konkreettisen avun ja tuen antajana. Kartanolaisiin kuului paljon naimattomia naisia, jotka tuskin olisivat selvinneet kaikista maatalan töistä ilman apua. Taloudelliseen toimeentuloon liittyvät seikat näyttävät vaikuttaneen joissakin tapauksissa ihmisen päätökseen pysyä lahkossa tai lähteä siitä, kuten seuraavassa osiossa käy ilmi. Vaikka kartanolaiset viettivät varsin vaatimatonta elämää, tarjosi lahkojäsenyys kuitenkin myös varman päivittäisen toimeentulon. Maallinenkin onni voitiin nähdä merkkinä Herran armollisuudesta: “ [---] sittenkin on Jumala siunannut meille ajallista, ettei ole tarvinnut nälkä vatsassa maate käydä”, kirjoittaa sisar veljelleen eräässä kirjeessä.³⁸⁶ Jos ihminen sattui lisäksi kuulumaan niihin jäseniin, jotka eivät joutuneet fyysisten kurinpitotoimien kohteiksi kuin korkeintaan satunnaisesti, ei lahkoon jääminen näyttäydä ennenkuulumattomalta ratkaisulta.

4. LAHKOSTA IRTAUTUMINEN

Kartanolaiset eivät koskaan muodostaneet isoa joukkoa. Yhteisöön on arvioitu kuuluneen enimmilläänkin vain noin 200 henkeä. Vuosikymmenten kuluessa yhä useammat hylkäsivät lahkon opit, minkä lisäksi myös kuolema harvensi jäsenmäärää. Vuonna 1959 lahkoon kuului enää arviolta 62 henkilöä, mutta jäsenmäärän on arveltu kääntyneen laskusuhdanteiseksi jo 1940-luvulla.³⁸⁷ Jäsenistön pieneneminen on todennäköisesti vaikuttanut kartanolaisuuteen myös ryhmänä, mutta

³⁸⁴ Alapuro 1994, 30–34, 256.

³⁸⁵ Tolamo 1939, 34; Huovila 1962, 29–30; Appelsin 2010, 128, 130; KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivut 29, 77. Myös kirjeissä kerrotaan usein sekä oman kodin piirissä työskentelevistä uskontovereista että toisiin kartanolaiskoteihin töihin lähetetyistä perheenjäsenistä. Ks. esim. rouva Laitisen kirje ei-kartanolaiselle pojalleen, 18.8.1952; herra Laitisen kirje ei-kartanolaiselle pojalleen, 8.6.1952

³⁸⁶ Kartanolaisen sisaren kirje ei-kartanolaiselle veljelle, 17.2.1958.

³⁸⁷ Ks. esim. Huovila 1962, 26–27; Tolamo 1939, 17–18.

ainakin yksilön näkökulmasta katsottuna eroaminen on selvä merkki koheesion murenemisestä. Lahkosta lähdettiin, kun siinä pysyminen ei enää ollut tarpeeksi palkitsevaa. Palkitsevuutta voidaan tarkastella yhtä aikaa sekä rationaalisen valinnan että sosiaalisen identiteetin tulkintakehyksessä. Kuitenkin myös olosuhteiden oli oltava irtautumisen kannalta suotuisat, sillä kerran lahkoon sitoutunutta ei mielellään päästetty lähtemään. Joidenkin eroamista harkitsevien kohdalla turvauduttiin myös pakkokeinoihin. Jokaisen lahkosta irtaantuneen lähtöpäätökseen vaikuttivat henkilökohtaiset motiivit, joista lähdeaineisto tarjoaa vain vähän suoraa tietoa. Kun katse suunnataan rivien väliin ja kartanolaisen elämäntyylin tutkimiseen, voidaan yhteisön toiminnasta kuitenkin löytää tekijöitä, jotka heikensivät koheesiota ja saivat ihmiset irtaantumaan henkisesti ja konkreettisesti lahkon vaikutuspiiristä.

Maailmanloppua koskevien ennustusten paikkansapitämättömyys näyttäisi olevan yksi selkeimmistä vakaumusta horjuttaneista tekijöistä. Starkin & Bainbridgen mukaan uskonnollisten yhteisöjen menestys perustuu niiden tarjoamien palkintojen harvinaisuuteen. Tarjoajan kannalta katsottuna esimerkiksi lupaus kuoleman jälkeisestä elämästä on hyvin edullinen siinä mielessä, ettei väitettä ole mahdollista todistaa oikeaksi tai vääräksi.³⁸⁸ Iannaccone puolestaan tarkastelee tilannetta valinnantekijän kannalta. Hän mieltää hyödykkeet luonteeltaan riskaabeleiksi juuri siitä syystä, ettei niiden saatavuudesta voi olla varma – ihmisen on vain *uskottava*, että hänelle annetut lupaukset pitävät paikkansa.³⁸⁹ Kartanolaisuudelle kohtalokkaita eivät tarkkaan ottaen olleet itse ennustukset, vaan ongelmia aiheutti niiden liiallinen tarkkuus ja sijoittuminen lähitulevaisuuteen. Jos Reunanen esimerkiksi julisti, että talon isäntä oli kuoleva vuoden loppuun mennessä, kävi ennen pitkää ilmi, oliko ennustus osunut oikeaan vai ei.³⁹⁰ Bromleyn mukaan avain apokalyptisen intensiteetin ylläpitämiseen on juuri siinä, että ennustukset sijoittuvat välittömään, mutta epämääräiseen lähitulevaisuuteen. Näin saadaan aikaan pitkäkestoinen valmiustila.³⁹¹ Rationaalisen valinnan näkökulmasta tilanteen voi nähdä niin, että menettäessään uskottavuuttaan myös lahkon välineellinen arvo heikkeni. Ikuisen elämän saavuttaminen ei ehkä ollutkaan mahdollista kartanolaisiin oppeihin turvaamalla, sillä jos ennustukset eivät pitäneet paikkaansa, pitikö mikään muukaan? Koska maailmanlopun odotus oli niin keskeisellä sijalla lahkon toiminnassa, on ymmärrettävää, että erityisesti sitä koskevien väitteiden vääräksi osoittautuminen on murentanut

³⁸⁸ Stark & Bainbridge 1997, 161–162.

³⁸⁹ Iannaccone 1997, 33–34. Ks. myös Stark & Iannaccone 1993, 244–247.

³⁹⁰ Ks. ennustuksista esim. Appelsin 2010, 21–22.

³⁹¹ Bromley 1997, 36.

monien jäsenten uskoa.³⁹² Myös aiemmat tutkimukset ovat nähneet yhteyden ennustusten epäonnistumisen ja lahkoon sisäisen hajaantumisen välillä.³⁹³ Kaikki eivät luottamustaan kuitenkaan menettäneet. Esimerkiksi yksi Laitisen perheen lapsista kirjoittaa vielä vuonna 1957 lahkosta lähteneelle veljelleen, miten ”Jumalan valaisemana näemme, että ennustukset täyttyvät, eihän Jumala ole koskaan valehdellut”.³⁹⁴ Ennustuksien toteutumattomuudelle saatettiin etsiä syytä myös lahkolaisten teoista: Tolamo kertoo miehestä, jonka sairas poika ei lupauksista huolimatta ottanut parantuakseen. Mies uskoi, että syy tähän löytyi pojan ei-kartanolaisesta äidistä, jonka puoleen lapsi oli lopulta itsekin kääntynyt. Oli selvää, ettei Jumala voinut tehdä ihmettä luopion kohdalla.³⁹⁵

Kun kartanolaisuuden hylänneet ovat kertoneet lähtösyistään, toistuu epäonnistuneiden ennustusten rinnalla kokemus epäreilusta kohtelusta. Monet lahkosta eronneet ovat pitäneet rangaistuskäytäntöjä kohtuuttomina. Erityisen epäoikeudenmukaisena on pidetty painostusta sellaisten syntien tunnustamiseen, joihin asianomainen ei kokenut syyllistyneensä. Lapset eivät välttämättä ole edes ymmärtäneet, mistä heitä tarkkaan ottaen syytetään. Koska synninhimon uskottiin riivaavan ihmistä jatkuvasti, leimasivat epäilykset lahkolaisten arkea. Oli vaikea ennakoida, mistä suunnasta seuraava syytös tulisi ja mihin se perustuisi.³⁹⁶ Rangaistusten arvaamattomuus näyttääkin olleen yksi merkittävä tekijä eropäätösten muodostumisessa. Myös kurinpitotoimien väkivaltaisuus on todennäköisesti vaikuttanut monien eroamisen taustalla. Sekä aikuisia että lapsia saatettiin piestä useamman henkilön voimin. Erityisesti lasten kohdalla on huomioitava myös erilaisten uhkausten ja pelotteluiden voima.³⁹⁷ Wilsonin mukaan lahkojen jäsenet saattavat hyväksyä rangaistusperiaatteen, mutta vain mikäli sanktioilla on jokin opillinen peruste. Tässäkään tapauksessa rangaistukset eivät saa olla liian ankaria, mikäli ihmisten halutaan pysyvän lahkoon jäsenenä.³⁹⁸ Rangaistukset ja opin

³⁹² Kartanolaisuutta voisi verrata tässä yhteydessä esimerkiksi Jehovan todistajiin, jotka menettivät paljon jäseniä, kun vuonna 1975 tapahtuvaksi ennustettu tuomiopäivä ei saapunutkaan. Ks. Stark & Finke 2000, 48. Hyppyherätyksen piirissä taas odotettiin tuhatvuotisen valtakunnan tuloa, ja kun se ei saapunut ennustuksen mukaisesti vuonna 1836, joutui liikkeen luotettavuus kyseenalaiseksi. Ks. Heino 1976, 168.

³⁹³ Tolamo 1939, 18, 44, 79–80, 91; Huovila 1962, 55. Myös osa Serhon haastattelemista mainitsee väärät ennustukset syynä uskon hiipumiselle. Ks. KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivut 6, 143, 149. Myös Kristuksen rooli opissa on ilmeisesti vaikuttanut ainakin joidenkin jäsenten irtautumishaluun. Kartanolaiset eivät näytä antaneen arvoa historialliselle Jeesukselle, minkä sekä Tolamo että Huovila epäilevät olleen 1930-luvulla tapahtuneiden eroamisen taustalla. Huovila 1962, 47; Tolamo 1939, 70–76, 91.

³⁹⁴ Kartanolaisen sisaren kirje ei-kartanolaiselle veljelle, 4.1.1957.

³⁹⁵ Tolamo 1939, 44.

³⁹⁶ Huovila 1962, 65, 69; Appelsin 2010, 71–72, 76–77, 79–82, 101, 145–147; Beckman 1999, 6, 9, 56–57, 77–78; Leevi Laitisen kirje vanhemmilleen, 18.9.1949; L. L. 28.8.2013; JMA, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Keuruun käräjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1950, II Ca: 241, § 50, ks. esim. pöytäkirjan toinen ja kolmas sivu (sivuja ei ole numeroitu).

³⁹⁷ Ks. rangaistuksista ja pelottelusta esim. Appelsin 2010, 91–95, 104–106, 184; Beckman 1999, 6, 10, 31, 33, 56–57, 101–102.

³⁹⁸ Wilson 1967, 8.

kokonaisvaltaisuus olisivat muutenkin olleet kenties helpompia kestää, jos uskovaiset olisivat saaneet palkintonsa lähitulevaisuudessa eli jos luvattu maailmanloppu olisi todella saapunut. Myös tietyt lahkoon opit ja käytännöt näyttävät vahvistaneen joidenkin kannattajien irtautumishaluja. Esimerkiksi alttarisiunaus on herättänyt ihmisissä kummastusta ja herättänyt epäilykset kartanolaisen opin kannatettavuudesta. ”Jumalan työ ei sellaista vaadi”, kertoi eräs oikeudenkäyntiin todistajaksi kutsuttu nainen ajatelleensa siunauksen jälkeen.³⁹⁹

Rationaalisen valinnan ja sosiaalisen identiteetin koulukunnissa ollaan yhtä mieltä siitä, että ympäristö vaikuttaa ihmisen tapaan hahmottaa maailmaa ja toimintamahdollisuuksiaan.⁴⁰⁰ Kartanolaiset arvot ja normit omaksuneelle henkilölle maailma on näyttäytynyt huomattavasti rajatumpana kuin monille lahkoon ulkopuolella eläneille, sillä kartanolaisuudessa yksi tavoite – sielun pelastaminen – ajoi kaikkien muiden ohi. Mitä pidempään ja mitä tiiviimmin lahkossa oli elänyt, sitä vaikeampaa ajatusmallien muuttaminen on todennäköisesti ollut. Varsinkin yhteisöön käytännössä koko elämänsä kuuluneille on varmasti ollut äärettömän vaikeaa kyseenalaistaa lahkoon opetukset. Vuonna 1949 kartanolaisuudesta eronneet Laitisen sisarukset Leevi ja Saara ovat kertoneet pelänneensä vielä pakomatalla ”Jumalan miekkaa”, josta heille oli jo lapsena kerrottu ja jonka oli määrä surmata luopiot puolen kilometrin jälkeen. Epäilyksistä kertoo sekin, että ennen lähtöään sisarukset rukoilivat Jumalaa paljastamaan pakosuunnitelman. Jos Jumala olisi näin tehnyt, olisi veljen ja sisaren usko kartanolaisuuteen palautunut.⁴⁰¹ Juuri vääriksi osoittautuneet ennustukset sekä muut epäluottamusta herättäneet tapahtumat lienevät tässäkin avainasemassa: kun usko lahkoon oppeihin oli saanut ensimmäiset särönsä, oli loputkin väitteistä helpompi kyseenalaistaa. Toteutumattomien ennustusten lisäksi uskottavuutta söi myös uskontovereissa havaittu kaksinaismoralismi. Esimerkiksi Beckmanin nuorin veli kertoo lapsena nähneensä ja kuulleen, miten sisäpiiriin kuuluneet lahkolaiset kulkivat ”riiaamassa” toisiaan kesäöisin.⁴⁰² Hierarkiassa korkeimpana olevien ei voinut enää katsoa edustavan lahkolaisen prototyyppiä. Johtajien asema uskonnollisina asiantuntijoina mureni epäilysten myötä. Riskin ottaminen oli vaikeaa, mutta

³⁹⁹ JMA, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Keuruun kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1950, II Ca: 242, § 26, pöytäkirjan kolmas sivu. Samankaltaiset ajatukset toistuvat myös muutamissa muissa todistajanlausunnoissa, ks. esim. TMA, Tyrvään tuomiokunnan arkisto, Huittisten kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1935–1935 alkupuoli, Ca3:34, § 82, pöytäkirjan seitsemäs ja kahdeksas sivu.

⁴⁰⁰ Sosiaalisen identiteetin teoreetikoista ks. esim. Hogg 1992, 1, 90–91, 93; Hogg 2000, 123–124; Turner 1982, 16–18. Rationaalisen valinnan teoreetikoista ks. esim. Simpson 2007, 3797; Sherkat 1997, 67–68. Sosiaaliset suhteet vaikuttavat esimerkiksi valintojen riskien arvioimiseen. Ks. esim. Stark & Iannaccone 1993, 246; Stark & Finke 2000, 106–107.

⁴⁰¹ Beckman 1999, 83–85; Appelsin 2010, 152; Huovila 1962, 65. Beckman kertoo tarkoituksella etsineensä vastauksia useisiin häntä vaivanneisiin kysymyksiin ja keränneensä todisteita siitä, että lähtöpäätös oli perusteltu. Ks. Beckman 1999, 45, 79–81.

⁴⁰² Beckman 1999, 66–67.

muuttuneessa tilanteessa se kannatti, sillä panoksena oli mahdollisuus uudenlaiseen elämään. Kartanolaisena olemisen arvo oli laskenut, koska ryhmäjäsenedyys vaati enemmän kuin antoi. Lähteminen edellytti yhdestä sosiaalisesta identiteetistä luopumista, mutta samalla se avasi oven uusille – Laitisen sisaruksistakin tuli tahoillaan vanhempia ja aviopuolisoita, mikä ei olisi ollut mahdollista, mikäli he olisivat jääneet lahkon huomaan.

Mikään ryhmä ei pysy ikuisesti samanlaisena. Kartanolaisuus sai alkunsa apokalyptisena, hurmoksellisena kristillisenä lahkona, jonka suhde yhteiskuntaan oli jännitteinen, joskaan ei aina avoimen hyökkäävä. Ihmiselämän kaikille osa-alueille ulottuvat säännöt ja rajoitukset tekivät lahkoon kuulumisesta työlästä, mutta jäsenyyden hinta oli maksettavissa niin kauan, kun odotetut tuotot ylittivät menot. Ihmisiltä voitiin vaatia paljon, koska he elivät lopunaikoja. Apokalyptisten ryhmien suurin ongelma on se, että niihin kuuluminen on äärimmäisen kuluttavaa. Intensiivistä odotuksen tilaa on vaikea ylläpitää loputtomiin, eivätkä ryhmät siksi ole yleensä kovin pitkäikäisiä, eivät ainakaan äärimmäisessä muodossaan.⁴⁰³ Ongelma on yhteinen monille ympäristöstään radikaalisti poikkeaville lahkoille. Wilsonin mukaan lahkon on mahdollista pysyä lahkona useamman sukupolven ajan, mutta useimmat ryhmät kuitenkin joko kuihtuvat pois tai muuttuvat aiempaa maltillisemmiksi ja vakaammiksi organisaatioiksi. Tällöin myös ryhmän ja ympäristön välinen jännite heikkenee, ja lahko menettää yhden leimallisimmasta piirteistään.⁴⁰⁴

Kartanolaista elämäntapaa ei ollut koskaan tarkoitettu pitkäkestoiseksi, vaan lahkon jäsenet uskoivat saavansa hyvityksen uhrauksistaan ja ponnisteluistaan lähitulevaisuudessa, kun maailmanloppu koittaisi ja Jumala palkitsisi uskollisensa. Kun ennustukset sitten osoittautuivat toistuvasti vääriksi, olisi kartanolaisuuden tullut muuttaa muotoaan. Sen oli mahdotonta pysyä jatkuvassa odotuksen tilassa vuodesta toiseen. Muun muassa kirjeaineisto kertoo, että opeissa tapahtui lievennystä ajan myötä, esimerkiksi lääkärikäyntejä ei nähtävästi rajoitettu eikä uuden teknologian käyttöä kielletty.⁴⁰⁵ Muutosta keskeisissä opeissa ei kuitenkaan näytä tapahtuneen. Niin fyysisellä, sosiaalisella kuin ideologisellakin tasolla tapahtunut eristäytyminen oli kuluttavaa, mutta on mahdollista, että vielä äärimmäisempi eristäytyminen olisi kuitenkin edesauttanut koheesion säilymistä. Kartanolaisten eristäytyminen ei ollut täydellistä, sillä saarnavelvollisuuden

⁴⁰³ Bromley 1997, 42–43.

⁴⁰⁴ Wilson 1967, 22–45, erityisesti 22–23, 36–37, 39–40, 44–45. Richard H. Niebuhr esitti vuonna 1929 julkaistussa teoksessaan *The Social Sources of Denominationalism* paljon suosiota saavuttaneen väitteen, jonka mukaan lahkot muuttuvat kirkkokunniksi (*denomination*) yhden sukupolven aikana. Sittemmin teoria on herättänyt myös kritiikkiä. Ks. esim. Wilson 1967, 4, 22–23; Wilson 1990, 107–110.

⁴⁰⁵ Ks. esim. rouva Laitisen kirjeet ei-kartanolaiselle pojalleen, 2.12.1954 ja 8.12.1955; herra Laitisen kirje Alma Kartanolle, 3.9.1946. Ks. myös esim. Huovila 1962, 31, 80–81; Appelsin 2010, 36; L. L. 28.8.2013; Beckman 1999, 109.

täyttämiseksi ja taloudellisen toimeentulon turvaamiseksi lahkon oli säilytettävä yhteys ulkomaailmaan. Opit ohjasivat ihmisten ajattelua ja tarjosivat keinon tulkita maailman tapahtumia tavalla, joka ei kyseenalaistanut yhteisön todellisuuskäsitystä. Jäsenet ovat kuitenkin nähneet, millaista elämä lahkon ulkopuolella on. Kun käsitykset kartanolaisuudesta muuttuivat negatiivisemmiksi, muuttui myös arvio suruttomien viettämisestä elämästä positiivisemmaksi. Se, mikä oli aiemmin näyttäytynyt paheksuttavana, saikin nyt uudenlaisia tulkintoja verrattuna syystä tai toisesta tyydyttämättömäksi käyneeseen lahkojäsenyyteen.⁴⁰⁶

Lähtemisen taustalla saattoivat olla myös opinkysymyksiä maanläheisemmät asiat. Kun odotettua loppua ei tullut, alkoivat ihmiset paitsi kyseenalaistaa lahkon opetuksia myös vapauttaa ajatuksiaan muiden kuin hengellisten kysymysten pohtimiseen. Jotkut jättivät lahkon rakkauden vuoksi, toiset työpaikan. Esimerkiksi eräitä veljeksiä oli kielletty lahkojohdon taholta hankkimasta elantoaan kuorma-auton kuljettajina, koska ammatti ei ollut johtajien mielestä kartanolaiselle sopiva. Kuorma-autosta luopumisen sijasta veljekset luopuivat kartanolaisuudesta.⁴⁰⁷ Tiedossa ei ole, minkälaisen sisäisen keskustelun päätteeksi päätös tehtiin, mutta todennäköisesti miesten valintaan ovat vaikuttaneet muutkin kuin taloudelliset tekijät. Mikäli he olisivat olleet hartaassa ja vakaassa uskossa, tuntuisi lähtöpäätös menetyksen ja palkkioiden valossa epärationaaliselta. Pohjimmiltaan kyse oli siis siitä, että ihmisten tarpeet muuttuivat ajan myötä. Liittymishetkellä huoli oman sielun tilasta on kenties ollut polttavimpana mielessä, varsinkin, jos ahdistusta on vielä ruokittu uskolla pian koittavaan tuhoon, kiireen tunnolla. Vuosien kuluessa ja elämän jatkuessa ahdistus on hiljalleen lientynyt, ja ihminen on alkanut miettiä muita asioita. Kartanolaisuudesta luopuminen ei välttämättä merkinnyt uskosta tai edes maailmanlopun odotuksesta luopumista, vain luotto juuri tähän ryhmään ja sen rooliin pelastuksen tarjoajana oli mennyt. ”[--] en ole mikään ’luopio’ siksi, että olisin luopunut Jumalasta, luovuin vain siitä porukasta”, kirjoitti Laitinenkin vanhemmilleen lähtönsä jälkeen.⁴⁰⁸

Myös esimerkiksi huoli taloudellisesta toimeentulosta on saattanut vaikuttaa joidenkin ihmisten päätökseen jäädä lahkon helmoihin, vaikka polttavin uskon liekki olisikin jo sammunut.

⁴⁰⁶ Beckman 1999, 42, 73. Ks. eristäytymisen ylläpitämisen ongelmista myös esimerkiksi Greil & Rudy 1984, 272–274.

⁴⁰⁷ L. L. 28.8.2013. Ainakin yhdessä tapauksessa tuleva puoliso löytyi lahkon sisältä. Ks. Beckman 1999, 35; KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivut 8, 144–146.

⁴⁰⁸ Leevi Laitisen kirje vanhemmilleen, 18.9.1949. Ks. myös Appelsin 2010, 149; Beckman 1999, 86, 112–116. Erään kartanolaisperheen pojat näyttävät puolestaan siirtyneen saarnaamaan härkösläisyyden riveihin, mikä kävi sattumalta ilmi lukiessani Tiina Tampion gradua *Härkösläisyys kuhmolaisten muistoissa* (2005). Tampion tutkimus ei paljasta, milloin veljekset ovat liikkeen piiriin ajautuneet, joten tiedossa ei ole, ovatko he kuuluneet yhtä aikaa sekä kartanolaisuuteen että härkösläisyyteen.

Esimerkiksi yksi Laitisten perheen lapsista puhuu ulkomaille muuttaneelle veljelleen lähettämässään kirjeissä useaan otteeseen lahkosta lähtemisestä. Aikeiden toteuttamisen tiellä oli kuitenkin huoli toimeentulosta sekä heikkokuntoisesta, kartanolaisia oppeja edelleen tunnustavasta äidistä, jonka kanssa mies asui. Kirjeistä käy ilmi, että kyseinen henkilö omaksui lopulta eräänlaisen tuplaidentiteetin: hän jatkoi elämää lahkoon kuuluvien sisarustensa ja äitinsä rinnalla, mutta suunnitteli silti uutta elämää ja pyysi neuvoja ja myös rahallista tukea lahkosta jo aiemmin lähteneiltä sisaruksiltaan.⁴⁰⁹ Lähtemistä edeltävien käytännön asioiden hoitaminen onnistui välikäsien ja salanimien turvin käydyn kirjeenvaihdon avulla.⁴¹⁰ Osa lahkoon kuuluneista Laitisista tapasi yhteisön jättäneitä sisaruksiaan salaa, sillä tiedossa oli, etteivät kaikki uskontoverit välttämättä ymmärtäisi asiaa.⁴¹¹ Tiedossa ei ole, kuinka yleistä tällainen salassa toimiminen oli, oliko kyse vain Laitisista vai yleisestä käytännöstä. On myös muistettava, että monet kartanolaisuuden parissa varttuneista lapsista olivat saaneet minimaalisen ja jopa puutteellisen koulutuksen, mikä saattoi entisestään vaikeuttaa lähtöpäätöstä – miten pärjätä ulkomaailmassa? Huovila kertookin joidenkin lahkosta lähteneiden nuorten tunteneen itsensä ”kelvottomiksi kaikkeen uudessa elämän ympäristössään.”⁴¹²

Kaikki kartanolaiset eivät olleet tietoisia kaikista lahkoon sisäisistä asioista. Tämä johtui sekä hierarkian eri asteista että jäsenten haja-asumisesta. Jotkut irtaantuivat lahkosta saatuaan tietää asioita, jotka eivät heitä miellyttäneet. Esimerkiksi eräs kartanolaisia usein saarnamatkoilla kyydinyt mies käänsi selkensä yhteisölle, kun häntä oli toistuvasti pyydetty valehtelemaan lahkoon asioista.⁴¹³ Tällaisissa tapauksissa lahkoon opit eivät selvästi olleet vielä tulleet täysin omaksutuiksi, sillä kartanolaisuudelle elämänsä omistanut ihminen tuskin olisi välittänyt suruttomille valehtelusta

⁴⁰⁹ Kyseinen henkilö lähti lahkosta lopulta vuonna 1958. Ks. Huovila 1962, 97; L. L. 28.8.2013. Lähtöä ennakoivia kirjeitä on kuitenkin jo paljon aikaisemmalta ajalta. Kirjeet paljastavat, että miehellä oli myös naisystävä, jonka kanssa hän kihlautui ennen yhteisöstä irtautumistaan. Ks. esim. kirjeet ei-kartanolaiselle veljelle, 28.11.1954, 13.6.1955, 5.10.1955 ja 5.11.1956.

⁴¹⁰ Eräässä kirjeessä kyseinen henkilö esimerkiksi pyytää veljeään lähettämään vastauksen postitoimistoon kotiosoitteen sijasta. Mahdollista ulkomaille muuttamista käsittelevää kirjettä ei voi lähettää kotiin, sillä ”niin kuin ymmärrät, ei äiti pidä siitä”. Kirje ei-kartanolaiselle veljelle, 10.9.1954. Varotoimenpiteet olivat tarpeen, sillä kartanolaistaloissa kirjeiden kirjoittaminen oli usein kollektiivista puuhaa: kirjeaineiston täpötäyteen kirjoitetuista arkeista löytää helposti kolmen tai neljän eri henkilön terveiset ja omakätiset allekirjoitukset. Perheenjäsenten lisäksi kirjoittamiseen ovat osallistuneet myös muut kartanolaiset. Ks. aiheesta myös Huovila 1962, 24.

⁴¹¹ Ks. esim. Appelsin 2010, 197–201. Myös kirjeet kertovat perheenjäsenten välisistä tapaamisista ja kohtaamisista, ks. esim. rouva Laitisen kirje ei-kartanolaiselle lapselleen, 3.2.1958; kartanolaisen veljen kirje ei-kartanolaiselle veljelle, 5.8.1957.

⁴¹² Huovila 1962, 70–71, ks. koulutuksen ja rahan merkityksestä myös 79–80. Ks. myös Appelsin 2010, 135, 155; L. L. 28.8.2013.

⁴¹³ Beckman 1999, 31–32; Appelsin 2010, 93–95, ks. lahkoon ja ulkopuolisten välisistä suhteista myös 132. Oikeuden edessä mies ja tämän vaimo kertoivat myös kiinnittäneensä huomiota siihen, miten ankarasti kartanolaiset saattoivat välillä kohdella niin lahkoon kuulumattomia läheisiään kuin uskontovereitaankin. Ks. TMA, Tyrvään tuomiokunnan arkisto, Lavian käräjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1950–1950, Ca4:33, § 5, pöytäkirjan kuudes ja seitsemäs sivu.

ainakaan niin paljon, että olisi ollut valmis riskeeraamaan mahdollisuutensa ikuiseen elämään. Myös informaation puute vaikutti siihen, miten lahkoo ja tätä kautta myös omaa jäsenyyttä arvioitiin. Esimerkiksi Laitisten perheen vanhemmat eivät ilmeisesti olleet tietoisia siitä, kuinka usein ja millaisin perustein heidän muualla asuvia lapsiaan kuritettiin. Kasvattikodista lähetetyissä kirjeissä kerrottiin lasten olleen uhmakkaita ja haluttomia katumaan syntejään.⁴¹⁴ Kun Leevi ja Saara olivat karanneet lahkosta ja kertoneet kokemuksistaan myös lehdille, oli herra Laitinen kysynyt Kartanolta, pitivätkö sisarusten puheet paikkansa. Kartano oli kieltänyt kaiken, ja isä oli uskonut.⁴¹⁵ Kuten esimerkiksi Van Knippenberg on osoittanut, lähde vaikuttaa olennaisesti siihen, miten ihminen kuulemaansa informaatioon suhtautuu. Mitä suurempi on tiedonantajaa kohtaan tunnettu arvostus, sitä suurempi on myös hänen sanojensa vaikutus kuulijaan.⁴¹⁶ Herra Laitisen kirjoittamat kirjeet luovat kuvan miehestä, joka tarkastelee ja tulkitsee ympäristöään kartanolaisen maailmankuvan kautta. Kartano edusti yhteisön jäsenille lahkolaisen prototyypin, jonka kaltaiseksi muut yrittivät tulla. Miksi hän olisi valehdellut? Kartanon kyseenalaistaminen olisi omalla tavallaan asettanut koko ryhmäjäsenyyden kyseenalaiseen valoon. Herra Laitisen luottoa lahkojohtajaan selittää toisaalta myös se, ettei hän – toisin kuin esimerkiksi Leevi ja Saara Laitinen – asunut koskaan Kartanon ja Reunasen kanssa pidempiä yhtäjaksoisia aikoja samassa taloudessa. Johtajia kohtaan tunnettu luottamus ei siis joutunut koetukselle arjessa.

Alma Kartano kuoli 28.12.1953. Johtajan kuolema herätti useissa kannattajissa suurta surua: ” [---] kyllä se meille oli raskas murhe ja ikävällä kaipaamme häntä [---]”, kirjoittaa esimerkiksi Laitisten perheen äiti kertoessaan kirjeessä ”rakkaan äidin” poismenosta.⁴¹⁷ Monet kuitenkin jättivät lahkoon Kartanon kuoleman jälkeen.⁴¹⁸ Myös horrossaarnaaja Reunanen irtautui vanhoilla päivillään yhteisön vaikutuspiiristä. Reunasen lahkosta irtaantumisen ajankohta ei ole tiedossa, mutta ainakin hänen kerrotaan vielä vuonna 1957 silponeen pitsiverhoja ikkunasta, koska ne olivat jumalatonta koreilua. Horrossaarnaajan lähtöä pidettiin varoittavana esimerkkinä siitä, miten myös valitut voivat

⁴¹⁴ Appelsin 2010, 139, 149; Beckman 1999, 99. Vasta vuosia myöhemmin asioista voitiin puhua avoimesti äidin ja lasten kesken. Ks. esim. Appelsin 2010, 150, 197–204; Beckman 1999, 110–112.

⁴¹⁵ Appelsin 2010, 160. Herra Laitinen oli kertonut komisario Serholle olevansa sanomalehtien väitteistä ”hyvin hämmästynyt”. Hänen oli vaikea ymmärtää, miten lapset olivat ”voineet esittää tämäntapaisia väitteitä”. Ks. KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivu 98.

⁴¹⁶ Van Knippenberg 1999, erityisesti 315, 317–318, 321–322, 325–326. Ks. myös Stark 1999, 282.

⁴¹⁷ Rouva Laitisen kirje ei-kartanolaiselle pojalleen, 24.1.1954.

⁴¹⁸ Appelsin 2010, 190–192, 195–196; Beckman 1999, 109. Beckmanin nuorin veli kuului vielä lahkoon Kartanon kuoleman aikoihin, ja tiedot eroamisista perustuvat hänen kertomaansa. Veljen sanat eivät kuitenkaan paljasta, tapahtuivatko eroamiset välittömästi johtajan kuoleman jälkeen vai irtautuivatko ihmiset lahkosta poismenoa seuranneiden kuukausien ja vuosien aikana.

sortua uudestaan, mikäli eivät olleet varovaisia.⁴¹⁹ Reunasen lähdön jälkeen kartanolaisten joukosta ei tiettävästi noussut uutta johtohahmoa. Tästä huolimatta jotkut jatkoivat oppien mukaan elämistä. Leevi Laitisen vaimo Anni Laitinen kirjoittaa Saara Beckmanille, miten kartanolaisia oli vierailut heidän luonaan ja miten ”Leevi taisi panna luun kurkkuun niille”.⁴²⁰ Sosiaalisen identiteetin tutkimuksessa on havaittu, etteivät vastoinkäymiset automaattisesti heikennä ryhmän koheesiota. Jos jäsenen identiteetti on tarpeeksi vahvasti kiinnittynyt ryhmän yhteyteen, ei hän jätä sitä.⁴²¹

Lähtöä harkitsevia saatettiin pelotella sekä maallisilla että jumalallisilla rangaistuksilla. Tässä voidaan puhua eräänlaisesta keinotekoisesta koheesion luomisesta, sillä jos henkilö jää ryhmään ainoastaan pelon vuoksi, perustuneen hänen jäsenyytensä pikemminkin pakkoon kuin haluun pitää ryhmäjäsenyydestä kiinni. Jos jääminen kuitenkin tuntuu vähemmän riskaabelilta ratkaisulta kuin lähteminen, voidaan päätöstä pitää periaatteessa rationaalisenä toimintana. Oikeussyytteiden nostaminen tai niillä uhkaaminen olivat äärimmäisiä kostotoimia. Kuvaavaa on, että joitakin lahkosta lähteneitä tai lähtöä suunnittelevia uhkailtiin useimmiten juuri seksuaaliseen toimintaan liittyvillä ”paljastuksilla”: Leevi Laitista vastaan nostettiin eläimeen sekaantumissyte pian hänen kartanolaisuudesta eroamisensa jälkeen. Oikeuden eteen kutsuttiin joukko kartanolaisia, jotka kaikki vuorotellen todistivat, että Laitinen oli itse tunnustanut tekonsa, ja ettei häntä suinkaan oltu painostettu ja pahoinpidelty tunnustuksen saamiseksi. Väitetyn lampaaseen sekaantumisen oli nähnyt eräs sisäpiiriin kuuluva kartanolaisnainen, joka myös kanteli Laitisesta syyttäjälle. Asiaa käsiteltiin käräjillä kahdesti vuoden 1950 aikana, ja lopulta syyte päätettiin hylätä toteen näyttämättömänä.⁴²² Myös Eino Jokioinen uhkasi poikaansa oikeustoimilla ja väitti tämän yhtyneen lehmään.⁴²³ Lisäksi joihinkin lähteneisiin kohdistettiin pakkokeinoja. Esimerkiksi Saara Laitinen oli ehtinyt karata lahkosta jo kerran, ennen kuin irrottautuminen viimein onnistui. Ensimmäisellä kerralla isä oli noutanut alaikäisen tyttärensä kotiin.⁴²⁴

⁴¹⁹ Appelsin 2010, 36, 196.

⁴²⁰ Anni Laitisen kirje Saara Beckmanille, 20.12.1968. Eräässä vuonna 1969 kirjoitetussa kirjeessä sama rouva Laitinen puolestaan kertoo miehensä saaneen äidiltään pitkän kirjeen ”ikuisen itkun ja helvetin toivotuksineen”. Äiti näyttää siis kantaneen huolta poikansa sielun tilasta vielä 20 vuotta tämän lahkosta irtautumisen jälkeen. Anni Laitisen kirje, vastaanottaja tuntematon, 5.3.1969.

⁴²¹ Ks. esim. Brown 2000 (1988), 327; Hogg 1992, 120–121.

⁴²² Huovila 1962, 97; Appelsin 2010, 170–178; Beckman 1999, 96–99; JMA, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Keuruun kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1950, II Ca: 241, § 50; JMA, Jyväskylän tuomiokunnan arkisto, Keuruun kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1950, II Ca: 242, § 26. Myös yhtä Laitisen veljeä syytettiin lampaaseen sekaantumisesta. Poikaa piestiin kunnes hän tunnusti tekonsa. Ks. Beckman 1999, 66.

⁴²³ KA, Uudenmaan lääni rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivu 12; TMA, Tyrvään tuomiokunnan arkisto, Lavian kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1950–1950, Ca4:33, § 5. Ks. myös L. L. 16.3.2011.

⁴²⁴ Beckman 1999, 45–49; Appelsin 2010, 147. Yksi sisarusten vanhemmista veljistä puolestaan teki kaksi pakoyritystä ennen lopullista lähtöään. Kolmannella kerralla poika ehti niin pitkälle, ettei häntä enää pystytty noutamaan takaisin. L. L. 28.8.2013.

Päätös lähteä saattoi syntyä nopeasti tai kypsyä hitaasti vuosien aikana.⁴²⁵ Irtaantumisesta kertovia lähteitä on vähän, mutta olemassa olevien tietojen valossa näyttäisi siltä, että altistuminen lahkon ulkopuoliselle elämälle oli avainasemassa lahkopäätöksen syntymisessä. Tällä viitataan sekä vaihtoehtoisen elämän näkemiseen että lahkoon kuulumattomien kanssa solmittuihin yhteyksiin. Kääntymistä käsittelevässä luvussa esitetyt teoriat sosiaalisten verkkojen merkittävyydestä ovat käyttökelpoisia myös tutkittaessa uskonnollisesta yhteisöstä eroamista. Jos kartanolaisuudesta luopumista harkitsevalla oli elämässään ihmisiä, joiden näkemystä hän arvosti ja jotka puolsivat lähtöpäätöstä, on lahkon hylkääminen todennäköisesti ollut helpompaa kuin sellaisessa tapauksessa, jossa kaikki lähipiirin henkilöt ovat olleet kartanolaisia. Myös lahkon sisällä syntyneillä ihmissuhteilla näyttäisi olleen vaikutusta: Laitinen kertoo keskustelleensa sisarensa Saaran kanssa kartanolaisuudesta luopumisesta useaan kertaan ennen karkaamista. Toiselta saatu tuki vahvisti omia lähtöhaluja, sillä kuten Laitinen itse sanoo, on ”kaksinkertainen köysi aina vähän vahvempi kuin yksinkertainen”.⁴²⁶ Laitiset saivat henkistä ja konkreettista tukea myös esimerkiksi isänisältään, joka ei ollut koskaan ymmärtänyt poikansa kääntymistä. Lisäksi heitä auttoi eräs samoihin aikoihin lahkosta karannut nuori mies, jonka sukulaisten luota sisarukset saivat ensimmäisen turvapaikkansa.⁴²⁷

5. LOPUKSI

” [---] much of what is ordinarily described as nonrational or irrational is merely so because the observers have not discovered the point of view of the actor, from which the action *is* rational.”⁴²⁸ James S. Colemanin sanat kuvaavat hyvin valitsemani näkökulmaa. Olen lähtenyt liikkeelle siitä oletuksesta, että kartanolaisiksi kääntyneet ihmiset toimivat tavoitteellisesti. Lahkojäsenyys näyttäytyy rationaalisena valintana, kun pidetään mielessä kartanolaisen opin lupaukset: liittyneet ovat olleet vakuuttuneita siitä, että noudattamalla kartanolaista elämäntapaa he voivat turvata sielunsa pelastumisen. Kääntyneet tavoittelivat ikuista ja maallisista murheista vapaata elämää tuonpuoleisessa. Lopullisen tavoitteen saavuttaminen ei ollut helppoa. Kartanolaisen tie oli kapea

⁴²⁵ Esimerkiksi Saara Beckman päätti oman kertomansa mukaan jo vuonna 1940 – yhdeksän vuotta ennen lopullista lähtöään –, ettei hän eläisi koko elämänsä kartanolaisena. Ks. esim. KA, Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto, Rikostutkintapöytäkirjat 1950, Caa: 38, tapaus 98/L, pöytäkirjan sivu 55.

⁴²⁶ L. L. 28.8.2013. Ks. sisarusten paosta tarkemmin esim. Appelsin 2010, 144–155; Beckman 1999, 80–89.

⁴²⁷ Ks. esim. Appelsin 2010, 14, 148, 151, 154, 188–189; Beckman 1999, 81–84, 87–88; L. L. 28.8.2013. Muuttaessaan myöhemmin Helsinkiin työn perässä Leevi Laitinen sai majoilla asunnon etsimiseen kuluneet kuukaudet erään lahkon jättäneen miehen luona. Ks. Appelsin 2010, 181–182. Lahkosta eronneita voisikin ehkä tarkastella uutena ryhmänä, jonka jäseniä yhdistää menneisyys kartanolaisena. Tässä joukossa lahkon hylkääminen näyttäytyy jäsenten sosiaalisen identiteetin keskeisenä piirteenä.

⁴²⁸ Coleman 1990, 18, kurssiivi alkuperäinen.

kulkea, ja vain harvat jaksoivat kestää kaikki Jumalan asettamat koettelemukset. Kaikki maan päällä eleytyn kärsimykset olivat kuitenkin pientä verrattuna taivaassa odottaviin iloihin. Jos uskovaiset vain jaksaisivat kestää vaikeiden aikojen yli ja pysyä lahkon opeille uskollisina, tulisivat heidän vaivansa runsain mitoin palkituksi kuoleman jälkeisessä elämässä. Rationaalisen valinnan tulkintakehyksestä katsottuna kyse on hyötyjen ja kulujen laskemisesta.

Kartanolaisyyhteisössä eläminen vaati jäseniltään paljon. Lukuisat ihmisten välistä kanssakäymistä ja omaa olemista koskevat säännöt asettivat lahkolaisten toiminnalle tiukat rajat. Normeista poikkeamista ei yleensä katsottu hyvällä, joten mikäli tahtoi välttyä sanktioilta, oli käytökseen muistettava kiinnittää jatkuvaa huomiota. Ulkopuolisten keskuudessa kartanolaisien elämäntapa aiheutti välillä huvittuneisuutta ja hämmennystä, mutta myös vakavampia konflikteja oli. Lahkon korkean vaatimustason sekä jäsenyyteen liitetyn sosiaalisen stigman vuoksi on oletettavaa, ettei kartanolaisuuteen liittytty hetkellisen mielijohteen seurauksena. Myös lähdeaineisto tukee käsitystä, jonka mukaan kääntyminen tapahtui useimmiten suhteellisen hitaasti. Ensimmäisistä kohtaamisista kartanolaisien kanssa saattoi kulua useita kuukausia ja jopa vuosia, ennen kuin opeista kiinnostunut varsinaisesti sitoutui lahkon toimintaan. Sitoutumisen merkinä voidaan mielestäni pitää esimerkiksi saarnaretkille osallistumista. Jos jäsenyyttä tarkastellaan ensisijaisesti keinona saavuttaa kuoleman jälkeinen elämä, on perusteltua olettaa kääntyneiden tunteneen ainakin jonkinasteista huolta sielunsa tilasta – esimerkiksi uskonasioista tyystin välinpitämättömälle kartanolaisuus tarjosi vain hyvin vähän. Askeettista elämää ihannoivassa lahkossa jäsenyyden aineettomat palkinnot ovat olleet korostuneessa asemassa. Vaikka hengellinen ahdistus on varmasti tarjonnut pääasiallisen motiivin kääntymiselle, on liittyneillä silti voinut olla myös muunlaisia, maallisempia syitä toiminnalleen. Kääntymisvaihetta tutkittaessa on huomioitava myös sosiaalisten suhteiden vaikutus. Vaikka kartanolaiset tunnettiin ahkerina julistajina, osoittautuivat julkiset saarnatilaisuudet kuitenkin melko tehottomaksi keinoksi hankkia uusia jäseniä. Vain hyvin harvat tilaisuuksiin saapuneista kääntyivät lopulta lahkon jäseniksi. Kartanolaiset opit levisivätkin ensisijaisesti ystävyys-, naapuruus- ja sukulaissuhteiden kautta. Olemassa olleet ryhmät ovat edesauttaneet lahkon kasvua, sillä tuttuja ihmisten mielipiteille annetaan yleensä enemmän painoarvoa kuin tuntemattomien.

On sinänsä ironista, että juuri aiemmat ryhmjäsenyydet (perhe, naapuruus, ystävyys) ovat vaikuttaneet niin selvästi kartanolaisuuden leviämiseen: kun lahkoon oli kerran sitouduttu, oletettiin sen nousevan kaikkia muita ryhmiä tärkeämmiksi. Ihmiset olivat ennen kaikkea kartanolaisia. Muita sosiaalisia identiteettejä pyrittiin häivyttämään myös tietoisesti, esimerkiksi biologisia suhteita

saatettiin heikentää erottamalla lapset vanhemmistaan. Ryhmän sisäiseen sekä yksilötasolla koettuun koheesioon vaikuttivat monet erilaiset tekijät, joista lahkon usko lähitulevaisuudessa koittavaan maailmanloppuun oli kenties tehokkain. Apokalyptisin odotus lietsoi lahkolaisten keskuudessa kiireen tuntua ja pakotti kohdistamaan ajatukset hengellisen tilan tarkkailuun. Sääntöjen ja rajoitusten tiukkuus selittyi nimenomaan maailmanlopun kautta, viimeisinä aikoina uskovaisen oli jaksettava nähdä vaivaa pelastumisensa eteen. Normit sekä erilaiset yhteiset rituaalit myös muistuttivat jatkuvasti lopullisen tavoitteen – ikuisen elämän – olemassaolosta. Myös rajojen vetäminen oman yhteisön ja ulkomaailman välille edesauttoi sosiaalisen identiteetin luomisessa ja ylläpidossa. Kartanolaisten suhde ympäröivään yhteiskuntaan oli jännitteinen, mikä on tyypillistä sekä useimmille lahkoille että apokalyptisille liikkeille. Kahnaukset ulkopuolisten kanssa osattiin kääntää voimavaraksi, joka tuki lahkon luomaa maailmankuvaa: pilkka ja vaino olivat todisteita siitä, että kartanolaiset todella olivat Jumalan valittuja ja siksi sorrettuja maan päällä. Ulkopuolisten taholta tullut paine myös vahvisti johtajien asemaa, sillä nämähän olivat ennustaneet vainojen ajan koittavan. Apokalyptisen opin ja rajojen asettamisen ohella myös henkilökohtaiset tekijät ovat vaikuttaneet siihen, onko ihminen halunnut jäädä lahkon jäseneksi vai ei. Esimerkiksi usko siihen, että on tullut Jumalan valituksi, on varmasti miellyttänyt monia ja tarjonnut elämään uudenlaista tarkoituksen tunnetta.

Ihmisten syyt lähteä kartanolaisuudesta olivat lopulta aina yksilöllisiä. Ennustusten toteutumattomuudesta koettu pettymys ja epärealistinen pidetty kohtelu nousivat kuitenkin esiin monien lahkosta eronneiden kertomuksissa. Myös ajan kulumista on pidettävä yhtenä koheesiota heikentäneenä tekijänä jo esimerkiksi siksi, että vuosien kuluessa ihmisten prioriteetit muuttuivat. Kun maailmanloppu ei ottanut tullaan, alkoivat jäsenet kiinnittää huomiotaan myös muihin kuin hengellisiin asioihin. Oli lopullisen lähtöpäätöksen taustalla sitten halu perustaa perhe, uran rakentaminen tai pelkkä kyllästyminen, on irtautumisen edellytyksenä ollut kartanolaisesta maailmankuvasta luopuminen. Mikäli ihminen ei menettänyt uskoaan maailmanlopun vääjäämättömyyteen ja lahkon rooliin pelastuksen tarjoajana, ei yhteisöstä lähteminen näyttäydä rationaalisenä valintana. Lähtijät eivät välttämättä luopuneet tavoitteestaan saavuttaa ikuisen elämä tuonpuoleisessa, mutta heidän käsityksensä kartanolaisuudesta ainoana mahdollisena pelastustienä oli kuitenkin muuttunut. Myös apokalyptisyys, joka oli aiemmin toiminut koheesiota vahvistaen, asetti lahkon elinkaarelle rajoituksensa. Kartanolaisuuden oli mahdotonta pysyä ikuisesti voimakkaasti jännitteisenä apokalyptisena ryhmänä. Ihmisiä lähti enenevässä määrin, eikä uusia tullut tarpeeksi tilalle. Myös Alma Kartanon kuolema on varmasti heikentänyt koheesiota, sillä

hengellisen äidin menetys oli lahkolle raskas isku. Reunasen poismenon jälkeen kartanolaisilla ei ole tiettävästi ollut ketään, joka olisi selvästi ottanut lahkoon johtamisen ja kehittämisen harteilleen.

Tätä kirjoittaessani olen viettänyt kartanolaisuuden parissa jo yli kolme vuotta, sillä kiinnostuin lahkosta ensimmäisen kerran vuonna 2010. Kuluneiden kuukausien ja kahden opinnäytetyön jälkeen haluaisin sanoa saavuttaneeni täydellisen ymmärryksen lahkoon vaiheista ja sen olemuksesta, mutta tämä olisi liioittelua. Jo menneisyyden ihmisten tekojen tutkiminen voi olla haastavaa, mutta ajatusten ja valintojen tulkitseminen vasta vaikeaa onkin. Kun aihe on näin voimakkaasti tunteita herättävä, tuntee tutkijakin helposti paineita puolen valitsemisesta. Olen korostanut uteliaille lukuisia kertoja, ettei tutkimuskohteen ymmärtäminen edellytä kaikkien sen piirteiden hyväksymistä. Sanotaan, että totuus on tarua ihmeellisempi – kartanolaisuuden kohdalla sanonta ei varsinaisesti pidä paikkaansa. Mikäli lahkosta muodostaa käsityksen esimerkiksi vain median tarjoamien tietojen perusteella, jää kuva helposti yksipuoliseksi: toiminnan huomiota herättävimmät puolet korostuvat, arkiset taas katoavat rivien väliin. Vaikka henkistä ja fyysistä pahoinpitelyä tapahtui, kuului lahkolaisten arkeen myös muunlaisia tapahtumia. Kartanolaiset viettivät syntymä- ja nimipäiviä, kyläilivät toistensa luona sekä tekivät töitä pelloilla ja taloissa. Maailmanlopun odotukseenkin suhtauduttiin toisaalta pelolla, toisaalta innostuksella, sillä merkitsihän tuomiopäivä usein niin raskaaksi koetun maallisen taipaleen päättymistä. Kirjeistä paistaa selkeänä se malttamattomuus, jolla ikuista elämää Jumalan rinnalla odotettiin. En usko, että historiantutkijan tehtävä on toimia menneisyyden tuomarina, mutta mikäli haluaisin niin jostain syystä tehdä, mitä tarkkaan ottaen kritisaisin tuomitessani kartanolaisuuden? Lahko näyttäytyi ihmisille hyvin eri tavoin, sillä muun muassa alueelliset ja yksilölliset erot vaikuttivat siihen, miten keskeisellä sijalla opit elämässä olivat. Yhteisöstä puhuminen täysin homogeenisenä joukkona on harhaanjohtavaa. Unohtaa ei pidä myöskään sitä, että vaikka jäsenyys on tuonut monille ahdistusta ja kärsimystä, on se samanaikaisesti voinut tuoda toisille myös lohtua.

Tarkoituksena ei ole heiluttaa tuomarin nuijaa suuntaan jos toiseenkaan. Kartanolaisten toimiin ei pitäisi mielestäni suhtautua lähtökohtaisesti tuomitsevasti, mutta ei myöskään puolustelevasti. Lahkon maineen ja myös jotkin sen piirteet huomioon ottaen on ensin mainittuun vaihtoehtoon ajautuminen kuitenkin todennäköisempää kuin jälkimmäiseen sortuminen. Jos ennako-oletuksia ei tietoisesti unohdeta ja pakottauduta katsomaan kartanolaisia muuten kuin ulkopuolisen silmin, onnistutaan ainoastaan toisintamaan sama ”me vastaan muut” -asetelma, joka oli vahvasti läsnä myös lahkoon sisäisessä ajattelussa. Yhteisön toiminnan tutkiminen valitusta teoriakehyksestä käsin on toivottavasti antanut lukijalle jonkinlaiset eväät kartanolaisuutena tunnetun ilmiön

hahmottamiseen. Olen tietoinen siitä, että etenkin rationaalisen valinnan teorian soveltaminen kartanolaisuuden kaltaiseen tutkimuskohteeseen on omiaan herättämään kritiikkiä. Tarkoituksenmukaisuuden etsiminen lahkolaisten toimista ei ole kuitenkaan tuottanut suuriakaan vaikeuksia, mitä pidän ainakin jonkinasteisena onnistumisen merkinä. Halutessaan kartanolaiset on varsin helppo nähdä joko aivopesun uhreina tai mielenterveydeltään järkkyneinä yksilöinä, joiden teoista on harkinta kaukana. Jos lähtökohta on tämä, jäädään tutkimuksessa kuitenkin pakostakin vain kuvailun asteelle, sillä kaikki lahkoon piirteet näyttävät ainoastaan oletetun järjettömyyden erilaisina ilmenemismuotoina. Valitsemani teoriapohja ei sulje pois mahdollisuutta ajoittaisesta irrationaalista käytöksestä, se ainoastaan väittää että ihmisillä, siis myös kartanolaisilla, on yleensä jokin syy toiminnalleen.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Uudenmaan läänin rikospoliisikeskuksen arkisto

Rikostutkintapöytäkirjat 1949–1950, Komisario Oiva Serhon selvitys kartanolaisuudesta

Hämeenlinnan maakunta-arkisto (HMA), Hämeenlinna

Ruoveden tuomiokunnan arkisto

Oriveden kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1950, talvikäräjät I

Oriveden kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1952, syyskäräjät II

Jyväskylän maakunta-arkisto (JMA), Jyväskylä

Jyväskylän tuomiokunnan arkisto

Keuruun kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1950, syyskäräjät I ja II

Turun maakunta-arkisto (TMA), Turku

Tyrvään tuomiokunnan arkisto

Huittisten kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1935–1935 alkupuoli

Lavian kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1950, välikäräjät I ja II

Lavian kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1951, välikäräjät

Painetut lähteet

Akiander, Matthias 1859. *Historiska upplysningar om religiösa rörelserna i Finland i äldre och senare tider III*. Helsinki, Kejserliga Alexanders-Universitetet.

Akiander, Matthias 1860. *Historiska upplysningar om religiösa rörelserna i Finland i äldre och senare tider IV*. Helsinki, Kejserliga Alexanders-Universitetet.

Akiander, Matthias 1864. *Muutamia tietoja Inkerinmaan ja Itäsuomen lahkolaisuuksista*. K. E. Holm, Helsinki.

Painamattomat ja arkistoitamattomat lähteet

Kirjeaineisto, kirjeet vuosilta 1949–1986

Kirjeet edustavat etupäässä Laitisten perheen sisäistä kirjeenvaihtoa.

Kirjeitä on yhteensä 129, joista 18 kappaletta on päiväämättömiä. Joukossa on myös 10 kirjettä, joista puuttuu yksi tai useampi sivu.

Alkuperäiset kirjeet ovat Leevi Laitisella, kopiot puolestaan ovat tutkijan hallussa.

Leevi Laitisen laatima lista kartanolaisuuteen kuuluneista ihmisistä sekä lahkon tukijäsenistä. Lista on tutkijan hallussa.

Kopio Tilda Reunasan muistikirjasta, joka koostuu 60 pienikokoisesta sivusta (noin A6-kokoisia). Kopio on tutkijan hallussa.

Aikalaiskirjallisuus

Huovila, Aarre 1962. *Kartanolaisuus*. Pastoraalitutkielma Helsingin tuomiokapitulille.

Norri, P. E. 1935–1939, tarkka julkaisuajankohta tuntematon. *Huhtamon kartanolaisuudesta*. Tutkielma, Helsingin yliopisto.

Tolamo, Marja-Terttu 1939. *Kartanolaisuus*. Laudatur-tutkielma, Helsingin yliopisto.

Tutkimuskirjallisuus

Abrams, Dominic & Hogg, Michael A. 1988. “Comments on the motivational status of self-esteem in social identity and intergroup discrimination.” *European Journal of Social Psychology* 18: 317–334.

Alapuro, Risto 1994. *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933*. Hanki ja jää, Helsinki.

Appelsin, Ulla 2010. *Lapsuus lahkoon vankina: Leevi K. Laitisen tarina*. WSOY, Helsinki.

Beckman, Saara 1999. *Tiesivätkö he mitä tekivät? = Visste de vad de gjorde?* Omakustanne.

Björkstrand, Gustav 1976. *Åkerblom-rörelsen: en finlandssvensk profetrörelses uppkomst, utveckling och sönderfall*. Åbo Akademi, Turku.

Bromley, David G. 1997. “Constructing apocalypticism: social and cultural elements of radical organization.” Julkaistu teoksessa *Millennium, Messiahs, and Mayhem. Contemporary Apocalyptic Movements*. Routledge, New York & Lontoo.

Brown, Rupert 2000 (1988). *Group processes: dynamics within and between groups*. Blackwell, Malden.

Brown, Rupert & Capozza, Dora 2000. “Introduction: social identity theory in retrospect and prospect.” Julkaistu teoksessa *Social identity processes: trends in theory and research*. Sage, Lontoo.

Coleman, James S. 1990. *Foundations of social theory*. Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge.

Collins, Randall 1993. “Emotional energy as the common denominator of rational action.” *Rationality and Society* 5, no. 2: 203–230.

- Collins, Randall 1997. "Stark and Bainbridge, Durkheim and Weber. Theoretical comparisons." Julkaistu teoksessa *Rational choice theory and religion. Summary and assessment*. Routledge, Lontoo & New York.
- Dandaneau, Steven P. 2007. "Norms." Julkaistu teoksessa *The Blackwell encyclopedia of sociology*. Blackwell, Malden.
- Deaux, Kay 2000. "Models, meanings and motivations." Julkaistu teoksessa *Social identity processes: trends in theory and research*. Sage, Lontoo.
- Deaux, Kay & Reid, Anne & Mizrahi, Kim & Ethier, Kathleen A. 1995. "Parameters of social identity." *Journal of Personality and Social Psychology* 68, no. 2: 280–291.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2006. "Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä." Julkaistu teoksessa *Muistitietotutkimus – metodologisia kysymyksiä*. SKS, Helsinki.
- Fingerroos, Outi & Peltonen, Ulla-Maija 2006. *Muistitieto ja tutkimus*. Julkaistu teoksessa *Muistitietotutkimus – metodologisia kysymyksiä*. SKS, Helsinki.
- Glock, Charles Y. & Stark, Rodney 1966 (1965). *Religion and society in tension*. Rand McNally, Chicago.
- Greil, Arthur L. & Rudy, David R. 1984. "Social cocoons: encapsulation and identity transformation organizations." *Sociological Inquiry* 54: 260–278.
- Haavio, Ari 1965. *Suomen uskonnolliset liikkeet*. WSOY, Helsinki.
- Hallio, K. 1930 (alkuperäinen tiedonanto on vuodelta 1920). "Eräs 'hyppääjäin' liikkeen laulukokoelma." Julkaistu teoksessa *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja VII–X 1917–1920*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- Hartikainen, Esko 2005. *Heränneitä ja nukahtaneita: kulttuuri, kontrolli ja herätys 1800-luvun alun Liperissä*. SKS, Helsinki.
- Hechter, Michael 1997. "Religion and rational choice theory." Julkaistu teoksessa *Rational choice theory and religion. Summary and assessment*. Routledge, New York & Lontoo.
- Heino, Harri 1976. *Hyppyherätys – Länsi-Suomen rukoilevaisuuden synnyttäjät*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki.
- Heino, Harri 1984. *Mihin Suomi uskoo. Uskonnolliset ja maailmankatsomukselliset liikkeet*. WSOY, Helsinki.
- Heino, Harri 1997. *Mihin Suomi tänään uskoo*. WSOY, Helsinki.
- Hirsjärvi, Sirkka & Remes, Pirkko & Sajavaara, Paula 1997. *Tutki ja kirjoita*. Kirjayhtymä Oy, Helsinki.
- Hogg, Michael A. 1992. *Social psychology of group cohesiveness. From attraction to social identity*. Harvester Wheatsheaf, New York.

- Hogg, Michael A. 2001. "Social identity and the sovereignty of the group." Julkaistu teoksessa *Individual self, relational self, collective self*. Psychology Press, Philadelphia.
- Hogg, Michael A. 2005. "Social identity." Julkaistu teoksessa *Handbook of self and identity*. Guilford Press, New York.
- Hogg, Michael A. & Mullin, Barbara-A. 1999. "Joining groups to reduce uncertainty: subjective uncertainty reduction and group identification." Julkaistu teoksessa *Social identity and social cognition*. Blackwell, Oxford.
- Holm, Nils G. 2004 (1999). "Uskonnollinen kokemus." Julkaistu teoksessa *Uskonnot maailmassa*. WSOY, Helsinki.
- Hunt, Stephen 2007. "Charisma." Julkaistu teoksessa *The Blackwell encyclopedia of sociology*. Blackwell, Malden.
- Huotari, Voitto 1981. *Kirkkomme herätysliikkeet tänään*. Kirjapaja, Helsinki.
- Hyyrö, Tuula 2011. "Alkuopetus kiertokoulusta alakansakouluun." Julkaistu teoksessa *Valistus ja koulunpenkki: kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. SKS, Helsinki.
- Iannaccone, Laurence R. 1997. "Rational choice. Framework for the scientific study of religion." Julkaistu teoksessa *Rational choice theory and religion. Summary and assessment*. Routledge, New York & Lontoo.
- Johnson, Benton 1963. "On church and sect." *American Sociological Review* 28: 539–549.
- Johnson, David W. & Johnson, Frank P. 2003 (1975). *Joining together: group theory and group skills*. Allyn & Bacon, Boston.
- Jokiranta, Jutta 2010. "Sociological approaches to Qumran sectarianism." Julkaistu teoksessa *The Oxford handbook of the Dead Sea Scrolls*. Oxford University Press, Oxford & New York.
- Jussila, Jarmo & Oinonen, Mikko & Unkuri, Juhana & Vatanen, Osmo (toim.) 2004. *Aamenesta öylättiin. Kirkon ja uskon sanakirja*. Kirkon tiedotuskeskus, Kirjapaja Oy, Helsinki.
- Kalela, Jorma 2006. "Muistitiedon näkökulma historiaan." Julkaistu teoksessa *Muistitietotutkimus – metodologisia kysymyksiä*. SKS, Helsinki.
- Ketola, Kimmo 2001. "Uudet uskonnolliset liikkeet. Katsaus käsitteisiin, luokituksiin, teorioihin ja tilastoihin." Julkaistu teoksessa *Vanhat jumalat, uudet tulkinnat. Näköaloja uusiin uskontoihin Suomessa*. Helsingin yliopiston Uskontotieteen laitos, Helsinki.
- Ketola, Kimmo 2004 (1999). "Uudet uskonnolliset liikkeet." Julkaistu teoksessa *Uskonnot maailmassa*. WSOY, Helsinki.
- Korkiakangas, Pirjo 1996. *Muistoista rakentuva lapsuus: agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa*. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki.

- Lifton, Robert Jay 1961. *Thought reform and the psychology of totalism: a study of "brainwashing" in China*. Norton, New York.
- Lifton, Robert Jay 1968. "Protean Man." *Partisan Review* 35: 13–27.
- Lofland, John 1985. "Introduction: protest and the public arena." Julkaistu teoksessa *Protest. Studies of Collective Behavior and Social Movements*. Transaction, New Brunswick.
- Lofland, John & Stark, Rodney 1965. "Becoming a World-Saver: A Theory of Conversion to a Deviant Perspective." *American Sociological Review* 30: 862–875.
- Lofland, John & Skonovd, Norman 1985. "Conversion Motifs." Julkaistu teoksessa *Protest. Studies of Collective Behavior and Social Movements*. Transaction, New Brunswick. Artikkelin on julkaistu alun perin vuonna 1981 *Journal for the Scientific Study of Religion* -lehden numerossa 20: 373–385.
- Lundmark, Lennart 1985. *Protest och profetia: Korpela-rörelsen och drömmen om tidens ände*. Arkiv, Lund.
- Neitz, Mary Jo & Mueser, Peter R. 1997. "Economic man and the sociology of religion. A critique of the rational choice approach." Julkaistu teoksessa *Rational choice theory and religion. Summary and assessment*. Routledge, New York & Lontoo.
- Niebuhr, Richard H. 1965 (1929). *The social sources of denominationalism*. Meridian Books, Cleveland.
- Portelli, Alessandro 2006. "Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen?" Artikkelin ensimmäinen versio ilmestyi Primo Maggio -lehdessä vuonna 1979 nimellä "Sulla specificità della storia orale". Suomennettu artikkeli on julkaistu teoksessa *Muistitietotutkimus – metodologisia kysymyksiä*. SKS, Helsinki.
- Pursiainen, Ilpo 1999. "Paapelin portto ja paparazit. Korpelalaisuus ja kieltäminen." Julkaistu teoksessa *Tunturista tupaan – Pohjoisen identiteetit ja mentaliteetit osa 2*. Lapin yliopisto, Rovaniemi.
- Rambo, Lewis R. 1993. *Understanding religious conversion*. Yale University Press, New Haven & Lontoo.
- Rantala, Jukka 2011. "Kansakoulunopettajat." Julkaistu teoksessa *Valistus ja koulunpenkki: kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. SKS, Helsinki.
- Robbins, Thomas & Palmer, Susan J. 1997. "Introduction: Patterns of contemporary apocalypticism." Julkaistu teoksessa *Millennium, Messiahs, and Mayhem. Contemporary Apocalyptic Movements*. Routledge, New York & Lontoo.
- Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa 2005. "Tutkimushaastattelu ja vuorovaikutus." Julkaistu teoksessa *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Vastapaino, Tampere.
- Sedgwick, Mark 2004. "Establishments and Sects in the Islamic World." Julkaistu teoksessa *New Religious Movements in the 21st Century*. Routledge, New York & London.

- Sherkat, Darren E. 1997. "Embedding religious choices. Preferences and social constraints into rational choice theories of religious behavior." Julkaistu teoksessa *Rational choice theory and religion. Summary and assessment*. Routledge, New York & Lontoo.
- Simpson, Brent 2007. "Rational choice theories." Julkaistu teoksessa *The Blackwell encyclopedia of sociology*. Blackwell, Malden.
- Sjöblom, Tom 2001. "Puhutaan uskonnosta. Uskontohistoriallinen katsaus uusista uskonnoista käytävään keskusteluun." Julkaistu teoksessa *Vanhat jumalat, uudet tulkinnat. Näköaloja uusiin uskontoihin Suomessa*. Helsingin yliopiston Uskontotieteen laitos, Helsinki.
- Stark, Rodney 1997. "Bringing theory back in." Julkaistu teoksessa *Rational choice theory and religion. Summary and assessment*. Routledge, New York & Lontoo.
- Stark, Rodney 1999. "Micro Foundations of Religion: A Revised Theory." *Sociological Theory* 17, vol. 3: 264–289. Artikkelin löytyy osittain muokattuna myös Starkin & Finken (2000) teoksesta *Acts of Faith. Explaining the Human Side of Religion*. University of California Press, Berkeley & Los Angeles.
- Stark, Rodney & Bainbridge, William Sims 1980. "Networks of Faith: Interpersonal Bonds and Recruitment to Cults and Sects." *American Journal of Sociology* 85, vol. 6: 1376–1395.
- Stark, Rodney & Bainbridge, William Sims 1985. *The Future of religion*. University of California Press, Berkeley.
- Stark, Rodney & Bainbridge, William Sims 1997. *Religion, Deviance and Social Control*. Routledge, New York & London.
- Stark, Rodney & Finke, Roger 1993. "A rational approach to the history of American cults and sects." Julkaistu teoksessa *Religion and the social order, vol. 3A; The handbook on cults and sects in America*. Association for the Sociology of Religion / Jai Press Inc. Greenwich (Connecticut).
- Stark, Rodney & Finke, Roger 2000. *Acts of Faith. Explaining the Human Side of Religion*. University of California Press, Berkeley & Los Angeles.
- Stark, Rodney & Iannaccone, Laurence R. 1993. "Rational choice propositions about religious movements." Julkaistu teoksessa *Religion and the social order, vol. 3A; The handbook on cults and sects in America*. Association for the Sociology of Religion / Jai Press Inc. Greenwich (Connecticut).
- Sulkunen, Irma 1999. *Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700–1800 -luvulla*. Hanki ja jää / Gaudeamus, Helsinki.
- Tamminen, Kalevi 1967. *Kansakoulun uskonnonopetus vuosisadan vaihteen murroksessa. Maamme kansakoulujen uskonnonopetuksen asema, tavoitteet ja opetussuunnitelmat vuosina 1898–1912*. WSOY, Helsinki.
- Taylor, Kathleen 2004. *Brainwashing: The Science of Thought Control*. Oxford University Press, New York.

- Troeltsch, Ernst 1992 (1912). *The Social Teaching of the Christian Churches, vol. I*. Saksankielisen alkuperäisteoksen on kääntänyt Olive Wyon. Westminster / John Knox Pres, Louisville (Kentucky).
- Turner, John C. 1982. "Towards a cognitive redefinition of the social group." Julkaistu teoksessa *Social identity and intergroup relations*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Turner, John C. & Oakes, Penelope J. 1989. "Self-categorization theory and social influence." Julkaistu teoksessa *Psychology of group influence*. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale.
- Van Knippenberg, Daan 1999. "Social identity and persuasion: reconsidering the role of group membership." Julkaistu teoksessa *Social identity and social cognition*. Blackwell, Oxford.
- Viikki, Raimo 1990. *Suur-Huittisten historia III, osa 2. Väestö, matrikkelit ja tilastot*. Gummerus, Jyväskylä.
- Viikki, Raimo 2000. *Suur-Huittisten historia IV. Pitäjyhteisö lääkitsee haavansa 1918–1939*. Huittisten kaupunki, Huittinen.
- Voipio, Aarni 1921. *Unissasaarnaaminen sielullisena ja uskonnollisena ilmiönä. 1, Unissasaarnaaminen sielullisena ilmiönä*. Gummerus, Jyväskylä.
- Voipio, Aarni 1922. *Unissasaarnaaminen sielullisena ja uskonnollisena ilmiönä. 2, Unissasaarnaaminen uskonnollisena ilmiönä*. Gummerus, Jyväskylä.
- Wallis, Roy 1975. "The cult and its transformation." Julkaistu teoksessa *Sectarianism. Analyses of religious and non-religious sects*. Peter Owen, Lontoo.
- Wallis, Roy & Bruce, Steve 1986. *Sociological theory, religion and collective action*. The Queen's University, Department of social studies, Belfast.
- Weber, Max 1947. *The theory of social and economic organization*. Saksankielisen alkuperäisteoksen ovat kääntäneet A. R. Henderson ja Talcott Parsons. Hodge, Lontoo.
- Weber, Max 1989 (1920). *Maaillanuskonnot ja moderni länsimainen rationaalisuus. Kirjoituksia uskonnon sosiologiasta*. Saksankielisen alkuperäisteoksen on kääntänyt ja toimittanut Tapani Hietaniemi. Vastapaino, Tampere.
- Wilson, Bryan R. (toim.) 1967. *Patterns of sectarianism: organization and ideology in social and religious movements*. Heinemann, Lontoo.
- Wilson, Bryan R. 1975 (1973). *Magic and the Millennium*. Paladin, Hertfordshire.
- Wilson, Bryan R. 1990. *The Social Dimensions of Sectarianism: Sects and New Religious Movements in Contemporary Society*. Clarendon Press, Oxford.
- Worchel, Stephen & Iuzzini, Jonathan & Coutant, Dawna & Ivaldi, Manuela 2000. "A multidimensional model of identity: relating individual and group identities to intergroup behaviour." Julkaistu teoksessa *Social identity processes: trends in theory and research*. Sage, Lontoo.

Wright, Stuart A. 2011. ”Revisiting the Branch Davidian mass suicide debate.” Julkaistu teoksessa *Violence and new religious movements*. Oxford University Press, New York.

Opinnäytetyöt ja muut julkaisemattomat tutkimukset

Sopanen, Matleena 2011. *Tukahdutetut vietit – kartanolaisuuden seksuaalisuuskäsitykset*. Historian seminaarityö, Tampereen yliopisto.

Tampio, Tiina 2005. *Härkösläisyys kuhmolaisten muistoissa*. Pro gradu, Joensuun yliopisto.

Vaahtoniemi, Heikki 1960. *Piirteitä Kainuussa 1930- ja 1940-luvulla vaikuttaneesta herätysliikkeestä*. Pastoraalitutkielma Kuopion tuomikapitulille.

Sanomalehtiartikkelit

Nousiainen, Anu 2010. ”Herran nuhteessa.” *Helsingin Sanomien* Kuukausiliite, joulukuu 2010, n:o 464.

Ahti, H. 1950. ”Kartanolaisuus – sadismia ja perverssiä sukupuolielämää Jumalan nimen varjolla.” Tiivistetty lisäpainos *Lallissa* 11.–12.3. ja 15.3.1950 julkaistuista kirjoituksista.

Haastattelut

Kauppaneuvos Leevi Laitinen, Vampula 16.3.2011. (viitteissä L. L. 16.3.2011) Haastattelijana Matleena Sopanen.

Kauppaneuvos Leevi Laitinen, Vampula 28.8.2013. (viitteissä L. L. 28.8.2013). Haastattelijana Matleena Sopanen.

Nauhoitteet ovat tutkijan hallussa.

Liite 1.

Leevi Laitisen haastattelun alustava kysymyslista, 16.3.2011.

Yleistä:

- Kertoisitteko Alma Kartanosta, millainen ihminen hän oli?
- Mitä tiedätte Kartanon menneisyydestä?
- Millainen oli Kartanon ja Reunasan suhde? Millainen työnjako heillä oli, saarnasivatko he esimerkiksi samoista aiheista?
- Viitattiinko opetuksessa muuhun kuin Raamattuun (kuten toisiin uskonnollisiin ryhmiin)? Miten oppeja ylipäättänsä perusteltiin?
- Olivatko säännöt ja rajoitukset samanlaiset molemmille sukupuolille? Oliko lasten ja aikuisten kohtelussa eroa? Arvostettiin naimattomia enemmän kuin niitä, jotka olivat avioituneet ennen lahkoon liittymistä?
- Suhtauduttiinko kaikenlaiseen seksuaaliseen toimintaan yhtä ankarasti? (itsetyydytykseen, homoseksuaalisuuteen jne.)
- Miksi vanhempien ei toivottu kasvattavan lapsiaan? (Oliko suhde jotenkin uhkaava?)
- Miten avioitumisen ja lasten tekemisen kieltoa perusteltiin? Oliko kyseessä ennen kaikkea synty vai perusteltiin lisäntymiskieltoa maailmanlopun tulemisella?

Rangaistukset ja rajoitukset:

- Millaisia keinoja käytettiin?
- Oliko kuritus enimmäkseen henkistä vai fyysistä?
- Oliko kastaatiolla uhkailu yleistä?
- Kertoisitteko tarkemmin joukkopieksemisistä? Miksi kuritettava esimerkiksi riisuttiin alasti, oliko tarkoitus häpäistä?

Saarnatilaaisuudet:

- Millaisista asioista saarnatilaaisuuksissa yleensä puhuttiin?
- Saarnattiinko lahkoon ulkopuolisille eri asioista ja/tai eri tavalla kuin lahkoon kuuluville?
- Missä vaiheessa lahkosta kiinnostuneille kerrottiin esimerkiksi suhtautumisesta avioliittoon? Kerrottiin opeista heti avoimesti?

Alttarisiunaus:

- Saiko kuka tahansa kartanolaisuuteen kuuluva suorittaa siunauksen?
- Perusteltiin siunaukseen liittyvää alastomuutta mitenkään?
- Oliko siunaus samanlainen kaikille?
- Mikä toimituksen tarkoitus oli? Liittyikö siunaukseen tietojenne ja kokemustenne mukaan jotain seksuaalista?

Muut siunaukset ja riitit:

- Alma Kartano ja Tilda Reunanen kutsuivat kartanolaisuutta kuulemma ”neitsytseurakunnaksi”, osaatteko sanoa miksi? Liittyikö nimi mahdollisesti Neitsyt Mariaan tai lahkon siveysoppeihin?
- Kertoisitteko muista siunauksista ja siirtymäriiteistä ("mantelipuun siunaus", "sypressipuun siunaus", "kristallikadun siunaus", "narsissivoitelu")? Mikä siunausten merkitys oli?

Muistot:

- Oletteko itse perehtynyt kartanolaisuutta koskeviin viranomaisasiakirjoihin ja/tai kartanolaisuutta koskevaan tutkimukseen? Jos kyllä, millaisiin tietoihin olette tutustunut ja milloin?
- Oletteko keskustelleet kokemuksistanne sisarustenne ja vanhempienne tai muiden entisten kartanolaisten kanssa? Oletteko olleet samaa mieltä tapahtumien kulusta? (Jos ette, mistä ette ole samaa mieltä?)

Liite 2.

Leevi Laitisen haastattelun alustava kysymyslista, 28.8.2013.

Organisaatio ja hierarkia:

- Paljonko niin sanottuja tukijäseniä kartanolaisilla suurin piirtein oli?
- Miten tukijoukkoihin pidettiin yhteyttä? Yritettiinkö heitä käännättää varsinaisiksi jäseniksi?
- Millaista tukea tukijäsenet tarjosivat?
- Kuinka paljon ihmisiä lahkon sisärenkaaseen kuului?
- Oliko sisärenkaan jäsenillä jokin yhteinen tekijä? Missä sisärenkaan jäsenet asuivat?
- Miten sisärenkaaseen päästiin? Mitä sisärenkaaseen kuuluminen tarkoitti?
- Kuinka paljon Kartano ja Reunanen matkustivat eri kartanolaisalueiden/-perheiden välillä?
- Pidettiinkö yhteyttä yllä muilla keinoilla?
- Millaisiin tilaisuuksiin kartanolaiset kokoontuivat yhteen?
- Kuinka paljon yhteisiä tapahtumia järjestettiin?
- Kartanolaiset ihannoivat yksinkertaista elämäntyyliä – odotettiin ihmisten esimerkiksi luopuvan työstään tai muuttavan maaseudulle asumaan ihanteen vuoksi?

Saarnatilaisuudet:

- Millaista saarnatilaisuuksissa oli? Miten ihmiset yleensä reagoivat kuulemaansa?
- Kuinka moni yleensä ilmaisi halunsa kääntyä kartanolaiseksi?
- Liittyikö kartanolaisiin ihmisiä tasaiseen tahtiin vai oliko joinakin aikoina selkeitä liittymispiikkejä? Jos kyllä, milloin?
- Oliko enemmistö liittyneistä yksittäisiä henkilöitä vai tapahtuiko kääntyminen yleensä joukolla, esimerkiksi perhekunnittain?
- Kävivätkö Kartano ja Reunanen itse saarnamatkoilla?
- Saiko kuka tahansa kartanolainen saarnata?

Tarkentavat henkilökohtaisia kokemuksia ja kirjeaineistoa koskevat kysymykset:

- Milloin veljesi X⁴²⁹ lähti lahkosta?
- Milloin veljesi Y lähti lahkosta?
- Miten veljesi Z:n syntymään suhtauduttiin? Annettiin vanhemillesi jonkinlainen rangaistus?
- Miten Z:n armeijaan menoon suhtauduttiin?
- Milloin muistat alkaneesi epäillä, ettei kartanolaisuus ole sinua varten?
- Mitkä tekijät lahkolaisuudessa alkoivat ensisijaisesti vaivata?
- Miten valmistelit lähtöäsi? Millaisia käytännön valmisteluja teit?
- Olivatko muut lähtijät olleet lahkossa pitkään vai vasta vähän aikaa?

---

⁴²⁹ Veljien todellisilla nimillä ei ole merkitystä lukijan kannalta. Olen kysynyt veljien X ja Y lähtemisestä, koska heidän suhteensa lahkoon oli poikkeuksellinen: veli X karkasi lahkosta, mutta häneen pidettiin silti vuosikaudet yhteyttä kirjeitse; veli Y puolestaan eli pitkään eräänlaista kaksoiselämää edelleen virallisesti kartanolaisena mutta henkisesti ja osittain myös fyysisesti yhteisöstä erossa. Veli Z taas syntyi Laitisten perheeseen vasta vanhempien lahkoon liittymisen jälkeen.

- Kuuluiko kukaan lähteneistä sisärenkaaseen?

Kurinpitotoimet ja säännöt:

- Tulivatko aloitteet erilaisiin kurinpitotoimiin kuten pieksämiseen aina johtotasolta vai saivatko ns. rivijäsenet tehdä asiassa itsenäisiä päätöksiä?
- Protestoivatko ihmiset koskaan annettujen rangaistusten edessä?
- Miten ruokavalioon ja muihin sääntöihin suhtauduttiin?